

● TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI
TOIMETISED

● УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ ТАРТУСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕР-
СИТЕТА

● ACTA ET COMMENTATIONES
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

387

TARTU
1976

MAJANDUSTEADUSLIKKE
TÖID

ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ

XXII

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITÄTIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893.a. VIHIK 387 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893.g.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID

**ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ**

XXII

TARTU 1976

Redaktsioonikolleegium:

E. Kaitsa (esimees), V. Krinal, K. Parvel,
M. Miljan, I. Siimon, E. Haljaste
Vastutav toimetaja Ü. Vanaaseme

Ученые записки Тартуского государственного университета.
Вып. 387. ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ НАУКАМ XLII. На эстонском и русском языках. Тартуский государственный университет. СССР, г. Тарту, ул. Кликсоли, 18.

Vastutav toimetaja Ü. Vanaaseme. Korrektorid N. Tsikalova, L. Uba. Paljundamisele antud 02.06.1976. Trükipaber nr. 1. 30x45 1/4. Trükipoognaid 7,5. Arvestuspoognaid 7,16. Trükiarv 350. MB 05264, TRÜ trükikoda, ENSV, Tartu, Pälsoni t. 14. Tell. nr. 686. Hind 72 kop.

1 - 10

HIND JA KVALITEET

H. M e t s a

Politiilise ökonoomia kateeder

Hinnakujundamise teoreetilistes alustes, eriti nende mõistete interpretatsioonides on pikema aja jooksul toimunud olulisi nihkeid. Viimaste metodoloogiline lahtimõtestamine on hinnakujundamise praktika jaoks suure tähtsusega, eriti tingimustes, kus viisaastaku juhtmotiiviks on kvaliteet.

Kui aastaid tagasi oli majandusteaduses üheks põhiksimuseks hinna ja väärtuse vastavus¹, siis viimastel aastatel vaadeldakse peamiselt hinna ja tarbimisväärtuse, hinna ja kvaliteedi seost². Selline dünaamika on peegeldunud ka partei ja riigilorganite direktiivdokumentides.

---

¹ Selles vaimus olid pealkirjastatud terved monograafiad, nagu: И.С. М а л ы ш е в, Общественный учет труда и цена при социализме. М., 1960; Д.Д. К о н д р а ш е в, Цена и стоимость в социалистическом хозяйстве. М., 1963; В.С. Н е м ч и н о в, Общественная стоимость и плановая цена. М., 1970;

М. В г о н š т е i н, Н. М е т с а, Väärtushind ja hinnapoliitika. Tallinn, 1964 jt. pluss monograafiate osad, kogu peatükk "Закон стоимости и цена" monograafias "Проблемы ценообразования и политика цен" jt., pluss paljude aastakäikude ajakirjade artiklid.

² Monograafiad: Цена и качество./Перевод с английского/Под. ред. Якобца Ю.В., М., 1974; А.А. Д е р я о б и н, Цены и потребительские свойства предметов труда. М., 1973; Б. Н е р о с л а в с к а я, И. С а д и м ш а н о в, Цена и проблемы повышения качества продукции. М., 1971; Х. Эберт, К. Т о м а с, Анализ затрат на основе потребительской стоимости. М., 1975 jt., pluss arvukate monograafiate osad: А. К о о р н а, Tootustoodangu kvaliteedi majanduslik stimuleerimine. Tallinn, 1973; Д.С. Л ь в о в, Экономика качества продукции. М., 1972; Экономические проблемы повышения качества промышленной продукции. М., 1969 jt., pluss suur hulk teemal "kvaliteet ja hind" kirjutatud artikleid.

NLKP programmis kirjutatakse: "Hinnad peavad järjest suuremal määral kajastama ühiskondlikult vajalikke tööjõukulutusi..."¹ NLKP Keskkomitee 1965. aasta septembripleenumil märgiti vajadust viia hinnad maksimaalselt vastavusse ühiskondlikult vajalike töökuludega.

Nende seisukohtade alusel toimus NSV Liidu tööstuses 1967. aastal hulgihindade reform. Vanade hulgihindade alusel oli tööstuse keskmine fondirentaablus 1967. aasta teisel poolel 15,5 %, sealhulgas sisetööstuses miinus 18,3 %, rasketööstuse tooraineharudes keskmiselt 7,4 % ja kogu rasketööstuses keskmiselt 11,5 %. Pärast reformi tõusis tööstuse keskmine fondirentaablus 18,3 %-ni, sealhulgas sisetööstuses 8,2 %-ni, rasketööstuse tooraineharudes 14,8 %-ni ja rasketööstuses tervikuna 16,7 %-ni.

NLKP XXIV kongressil hinnati hulgihindade reguleerimist positiivselt ja peeti vajalikuks ka edaspidi seda süsteemi parandada. "Õige hinnakujundussüsteem peab tõstma ettevõtete ja koondiste huvi toodangu uuendamise ja kvaliteedi parandamise ning teaduse ja tehnika progressi kiirendamise vastu."²

NLKP XXV kongressil öeldi: "Haldus- ja eelkõige plaanindustegevus peab taotlema rahvamajanduslikke lõpptulemusi"³. On tarvis "oskuslikult kasutada majanduslikke stiimuleid ja tegureid: isemajandamist, kasumit, hindu, preemiaid"⁴. Kümneandal viisaastakul on seatud ülesanne tõsta hulgihindade ja tariifide stimuleerivat osa teaduslik-tehnilise progressi kiirenemises, toodangu uuenemises ja kvaliteedi paranemises ning materiaalsete ressursside ratsionaalses kasutamises. Uute toodete, eriti masinate ja seadmete hulgihindade määramisel näha ette hindade alandamine kasuteguri ühiku kohta".⁵

¹ Töökogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1968, lk. 81.

² NLKP XXIV kongressi materjale. Tallinn, 1973, lk. 187.

³ L. I. B r e ž n e v, NLKP Keskkomitee aruanne ning partei järjekordsed ülesanded sise- ja välispoliitika valdkonnas. "Rahva Hääli" nr. 45, 25. veebruar 1976.

⁴ Sealsamas.

⁵ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise põhisuunad aastaks 1976 - 1980. "Rahva Hääli", nr. 55, 7. märts 1975.

Millest selline suurenenud tähelepanu kvaliteedile? Kas see ei tähenda loobumist K. Marxi tööväärtuse teooriast?

Marksistid olid ja on kindlalt hinna väärtusele vastavuse seisukohal. K. Marx on kirjutanud, et "kaupade vahetus või müük nende väärtuse järgi on ratsionaalne printsiip, nende tasakaalu looduseadus (das natürliche Gesetz); sellest seadusest lähtudes tulebki kõrvalekaldumisi seletada, mitte aga ümberpöörduvalt..."¹ V.I. Lenin ütles väärtuse ja hinna seose kohta järgmised klassikalised sõnad: "Väärtus on hindade seadus, s. o. hinna avaldumise üldistatud väljendus."²

Meie majandusteaduses on olnud ka teisiti mõtlejaid. G. Hudokormov on kirjutanud, et "väärtusseadus pole sotsialistlikus majanduses hindade piiramatuks ... regulaatoriks." Seetõttu "kallutab sotsialistlik planeerimine igal sammul teadlikult hindu väärtusest kõrvale."³ Hea, et sellised seisukohad on minevik.

Suurenenud tähelepanu toodangu kvaliteedile tuleneb tänapäeva teaduse võimest kiirendada suuresti tootlike jõudude arengut.

Uus efektiivne masin suurendab elavtöö viljakust, vähendab käsitöötamist, tõstab fonditootlust. Uus materjal vähendab toodangu materjalimahukust. Kõige nimetatud aluseks on tootmisvahendite kvalitatiivne areng.

Hinna ja toodangu kvaliteedi sidumise teoreetiline võimalus sõltub toodangu väärtuse, "ühiskondlikult vajaliku töökuulu" mõiste interpretatsioonist.

Majandusteadlased, kes loevad väärtuse (ühiskondlikult vajaliku töökuulu) substantsiks igasuguse kauba tootmisel kulutatud faktilise töö, ei saa kunagi põhjendada teoreetiliselt hinna seost toodangu kvaliteediga, hinna stimuleerivat mõju kvaliteedi arengule.

---

¹ K. M a r x , Kapital. III kd., Tallinn, 1962, lk. 176.

² V. I. L e n i n , Teosed. 20. kd., lk. 178.

³ Г. И. Х у д о к о р м о в , О соотношении цены и стоимости в социалистической экономике. Закон стоимости и его роль при социализме. Москва, 1959, стр. 194.

Marxismi klassikud pole aga kauba väärtuse substantiiviks lugenud igasugust faktilist töökuulu. Toome K. Marri kaks hästituntud ütlust.

1. "Lõpuks ei saa ükski asi olla väärtus, ilma et ta oleks tarbimise ees. Kui asi on kasutu, siis on kasutu ka temas sisalduv töö, mis ei tule arvesse tööna ega moodusta sellepärast mingit väärtust."¹

Niisiis, praaki loov töö ei leia ega tohi leida ühiskonna poolt tunnustamist. See töö pole väärtuse substantiiv.

2. "Peale materiaalse kulumise on masinal, nii-öelda, ka moraalne kulumine. Ta kaotab vahetusväärtust sel määral, mil sama konstruktsiooniga masinate taastootmine muutub odavamaks, või sel määral, mil paremad masinad hakkavad temaga konkureerima. Kummalgi juhul ei ole masina väärtus, nii noor ja elujõuline kui masin olekski, nüüd enam määratud temas eneses tegelikult asjastatud tööajaga, vaid sellele tööajaga, mis on vajalik tema enese taastootmiseks või parema masina taastootmiseks. Masin on järelikult suuremal või vähemal määral kaotanud väärtust."²

Järelikult vana ja uue, madalama ja kõrgema efektiivsusega masina (toote) ühe eesegse olemasolu korral tunnustab ühiskond (ja on õigustatud tunnustama) ainult seda tööd, mis loob parema kvaliteedi, suurema efektiivsuse, odavama kvaliteediühiku.

Eeltoodu võimaldab anda niisuguse joonise:

TÖÖKULU JA TARBIMISVÄÄRTUS

TÖÖKULU	TARBIMISVÄÄRTUS
1) _____	0
2) _____	_____
3) _____	_____
4) _____	_____

Eeldame, et meil on tegemist ühe ja sama toote valmistamisega neljas ettevõttes. Joonise vasakul poolel on antud toote valmistamiseks kulutatud faktiline töökuulu, joonise

¹ K. M a r x , Kapital. I kd., Tallinn, 1953, lk. 44.

² Samas, lk. 350-351.

paremal poolel loodud tarbimisväärtus. Eeldame, et see on mõõdetud ja väljendatud ühenimelises näitajas. Faktiline t88kulu on kõigis ettevõtetes sama.

Esimeses ettevõttes tehtud faktiline t88kulu andis konkreetsel juhul tulemuseks täieliku praagi. Seetõttu ühiskond igati õigustatult ei tunnusta teda t88na, sest see t88kulu ei moodusta mingit väärtust. Faktiline (suuruselt) t88kulu teises ettevõttes loob tarbimisväärtuse, mis moodustab ühe kolmandiku neljandas ettevõttes sama faktilise t88 hulga loodud tarbimisväärtusest ja kolmanda ettevõtte faktiline t88kulu loob tarbimisväärtuse, mis moodustab kaks kolmandikku neljanda ettevõtte tarbimisväärtusest. Seetõttu ühiskond on õigustatud tunnustama ühiskondlikult vajaliku t88kuluna üht kolmandikku teise ettevõtte, kaht kolmandikku kolmanda ettevõtte ja 100 % neljanda ettevõtte faktilisest t88kulust. Seega reeglipäraselt kvaliteetsemale tootele stimuleeriva hinna kehtestamine pole hinna kõrvalekallutamine ühiskondlikult vajalikust t88kulust, vaid hinna kehtestamine selle alusel. See ei välista võimalust ja vajadust eriliste asjaolude korral uut ja head toodangut rohkem stimuleerida. Nüüd võib hind häälbida ühiskondlikult vajalikust t88kulust kõrgemale.

Tuleb märkida, et K. Marx pole kunagi ühiskondlikult vajalikke t88kulusid mõistnud faktiliste keskmisena nagu mõned meie majandusteadlased aegade jooksul visalt on serveerinud ja praktikale peale sundinud. K. Marxi sõnad: "Ühiskondlikult vajalik t88aeg on t88aeg, mis on vajalik mingi tarbimisväärtuse valmistamiseks olemasolevail ühiskondlikult normaalseil tootmistingimustel ning antud ühiskonnas olemasoleva keskmise t88oskuse ja t88intensivsuse taseme puhul. Näiteks Inglismaal pärast aurujõul t88tavate kudumistelgede tarvitusele võtmist piisas võib-olla poolest sellest t88st, mis varem oli vajalik selleks, et muuta kangaks antud hulk lõnga. Inglise käsitsikuduja vajas selleks tegelikult hiljemgi niisama palju t88aega kui varem, aga ta individuaalse t88tunni produkt kujutas endast nüüd ainult poolt ühiskondlikku t88tundi ja selle produkti väärtus langes seetõttu poole võrra."¹

¹ K. M a r x , Kapital. I kd., lk. 42-43.

Majanduslikult põhjendatud, ühiskondlikult vajalike töökulude tasest peegeldava ja kvaliteeti stimuleeriva hinna kehtestamine on tänapäeval keeruline.

Kasvab valmistatavate toodete arv, eriti tööstuses. Kui mõni aasta tagasi räägiti, et Nõukogude Liidu tööstus valmistab 5 miljonit liiki tooteid, siis praegu räägitakse 20 miljonist liigist tootmisvahendest ja ühest miljonist tarbeesemest. Teaduse ja tehnika progressiga kaasneb toodete keerukuse kasv. Kahekümnendatel aastatel koosnes elektrienergiale töötav seade keskmiselt sajast algdetailist, tänapäeval aga ligikaudu 10 000 detailist. Ka toodangu nomenklatuuri uuenemine on kiire. Masina keskmiseks moraalise kulumise eaks on ligikaudu viis aastat. Hiljuti vastu võetud toodangu atesteerimise põhimäärus lubab toodangu atesteerimisel anda kõrgemat ja esimest kategooriat tootmistehnilise otstarbega toodangule kolmeks ja laiatarbekaupadele kaheks aastaks.

Sellises olukorras muutub keerukaks igale tootele, sõltuvalt vanusest, moraalset kulumisest jm. Õige hinnatase kehtestamine: 1) hinnatase sisuline määratlemine; 2) õige hinnatase kehtestamise tehniline külg, töömaht ja hinnaorganite võime seda teoks teha.

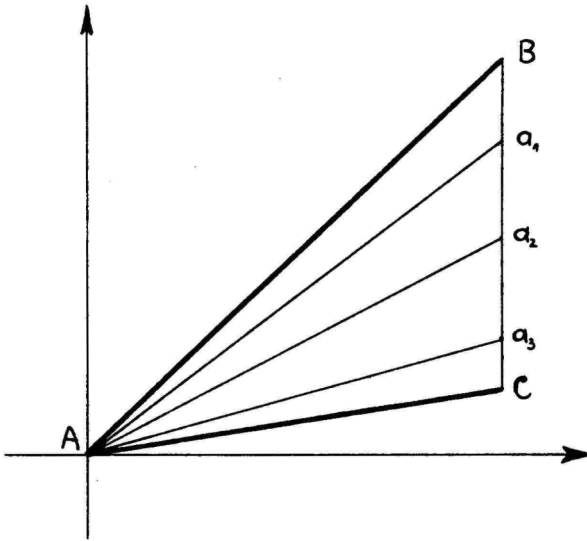
Uue toote loomine ja tema stimuleerimine on põhjendatud siis, kui tal on võrreldes vanaga teatud eelised, eelkõige majanduslikku, aga samuti moraalset ja esteetilist laadi. Tootjale realiseeruvad kõik eelised majanduslikult, tarbijale ka moraalset ja esteetilist mõju. Et uuest tootest oleks huvitatud nii tootja kui tarbija, on tarvis efekti jaotus vastavas proportsioonis. Selle jaotuse üks variante võiks olla skeemil 1 esitatud. Punktis A on vana toote kvaliteet ja tootmiskulud. Punktis B on uue, teda asendava toote kvaliteet, punktis C tootmiskulud. a_1 , a_2 , a_3 on hinnatase võimalikud variandid.

Konkreetne hinnatase uue kvaliteedi efekti raames peaks sõltuma antud toote nõudmise ja pakkumise vahekorra.

Vananeva toote hinna ja kvaliteedi dünaamika võiks olla põhimõtteliselt selline nagu see on antud skeemil 2.

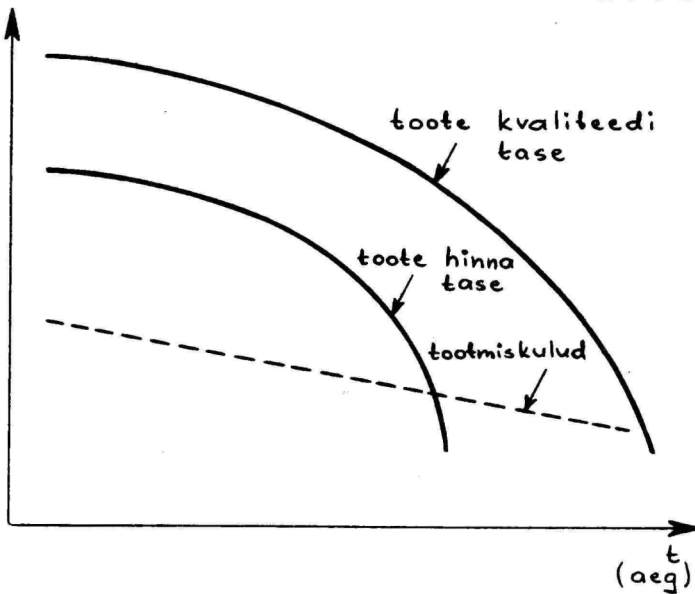
Tootmise stimuleerimise seisukohalt on oluline, et teatud vananemise astmest peale hind alaneks kiiremini, kui langeb kvaliteet. See loob tootjale - ettevõttele huvi va-

Skeem 1

Uue toote majanduslik efekt ja selle jaotamine

Skeem 2

Vananeva toote kvaliteedi ja hinna dünaamika

nanenud toote õigeaegseks mahavõtmiseks ja uute juurutamiseks.

Toodangu kvaliteedi taseme määramisel ja vastavalt sellele hinnataseme kujundamisel võiks lähtuda toodangu kvaliteedi riikliku atesteerimise tulemustest. Sel juhul täidab riiklik atesteerimine toodangu kvaliteedi juhtimise süsteemis kandvat osa. Atesteerimise tulemused on aluseks 1) hinnakujundamisele, 2) töötajate materiaalsele ergutamisele (põhipalk, preemia) ning 3) toodangu kvaliteedi arengu riiklikule planeerimisele.

Hinnakujundamise praktika on tõestanud, et seni pole õnnestunud kehtestada kõigile toodetele majanduslikult põhjendatud (sealhulgas sõltuvalt toote kvaliteedi tasemest) vajaliku dunaamikaga hindu. Seetõttu on nähtavasti otstarbekas suurendada ministeeriumide, ametkondade, koondiste ja ettevõtete õigusi selles osas.

Tundub, et hindade taseme põhjendamatu kasv on välisdatud, kui näiteks koondis või ministeerium ise reguleerib vajaliku perioodsusega oma tootlike allüksuste toodete hindu etteantud omahinna rentaabluse tasemel. Kasumi iga rubla kasv uue ja hea toote hinnas üle etteantud rentaabluse taseme tuleb korvata vana toodangu kasumi samaväärse vähendamisega nende hindade alandamise teel. Hindade liikumise orientiiriks, nagu märgitud, võivad olla toodangu kvaliteedi riikliku atesteerimise tulemused. Hinnad registreeritakse riiklikes hinnaorganites, kes jälgivad ka nendest kinnipidamist.

Autor on arvamusel, et nende põhimõtete alusel hinnakujundamine stimuleerib kvaliteedi arengut.

КАЧЕСТВО ПРОДУКЦИИ В СИСТЕМЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

И. Л а р и н

Кафедра политической экономии

В условиях развитого социализма полнее начинают проявляться преимущества социализма, особенно в социально-экономической направленности социалистического производства, в механизме действия экономических законов. Характерно и то, что начало этапа развитого социализма совпало с прогрессирующим развитием современной научно-технической революции, гарантирующей объективные условия для высоких темпов научно-технического прогресса, на котором должен основываться интенсивный тип развития социалистического воспроизводства. Интенсивный тип воспроизводства, с одной стороны, позволяет полнее использовать достижения современной научно-технической революции и органически соединять их с экономическими и социальными преимуществами социализма, а с другой стороны, он обеспечивает повышение эффективности общественного производства, более рациональное использование ресурсов с наибольшим удовлетворением потребностей общества.

Интенсификация является важнейшим, имеющим большую перспективу методом повышения эффективности общественного производства, в том числе и для повышения качества производимой продукции. Проблемы же эффективности общественного производства и повышения качества продукции — это взаимосвязанные проблемы, имеющие стержневое значение для дальнейшего социально-экономического развития социалистического производства. Товарищ Л.И. Брежнев, выступая на торжественном заседании, посвященном 50-летию образования Молдавской ССР и Компартии Молдавии и говоря о предстоящей десятой пятилетке, указывал: "Исходя из общих направлений нашей экономической политики, можно, пожалуй, сказать, что это должна быть прежде всего пятилетка качества, пятилетка эффективности во имя дальнейшего роста народного благосостояния"¹.

¹ "Правда", 12 октября 1974 г.

Качество продукции занимает одно из определяющих мест в системе эффективности общественного производства и тесно соприкасается с ней на принципиальных позициях. Это особенно относится к удовлетворению потребностей общества (независимо от их характера) и использованию его ресурсов, имеющих всегда относительно ограниченный характер. В итоге же эффективность производства и качество продукции находятся в одном русле социально-экономической направленности социалистического производства, тесно связанные с механизмом действия основного экономического закона социализма.

Знание действительных потребностей общества с учетом реальных возможностей производства позволяет оптимизировать качество продукции, а следовательно, и более эффективно использовать ресурсы общества, поскольку только в потреблении продукт становится действительно продуктом² и "потребление создает потребность в "новом производстве"³. И только через общественную потребность определяется степень эффективности вовлекаемых в производство ресурсов.

К. Маркс вскрыл диалектическое единство качественной и количественной определенности экономических отношений (явлений), что особенно обстоятельно раскрыто им на примере товара. Количественная определенность последнего не сводится лишь к чисто естественной мере (тонны, штуки, метры и пр.), а имеет под собой общественный способ соизмерения, обусловленный требованиями общественной потребности, ее границами, степенью насыщения. Это подтверждается тем, что необходимым условием бытия товара является потребительная стоимость. Двойственность же свойств товара, его потребительной стоимости и стоимости — представляет диалектическое единство. С этим необходимо считаться и в условиях социализма, которому присуще товарное производство с его характерными и неотъемлемыми экономическими отношениями.

К. Маркс писал: "Потребительная стоимость сама играет роль экономической категории. Где она играет эту роль, вытекает из самого анализа рассматриваемых отношений"⁴. Потребитель-

² К. Маркс. К критике политической экономии. Госполитиздат, 1950, стр. 202.

³ Там же, стр. 203.

⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 46, ч. II, стр. 149.

тельная стоимость тесно связана с количественной определенностью потребностей, что находит свое отражение в качестве продукции, выражающим степень ее полезности, которая находит свое окончательное завершение в уровне удовлетворения потребностей.

Потребность всегда конкретна и ее оптимизация состоит не только в объеме, структуре, но и в уровне качества изделий, призванных полнее удовлетворить ту или иную потребность общества. Поэтому и количественная определенность качества выражается через потребительский эффект изделий, через степень удовлетворения потребностей. Подобная метаморфоза качества продукции обусловлена, в свою очередь, многими техническими (надежность, долговечность и пр.), органолептическими, эстетическими и другими показателями качества, уровень совершенствования которых и будет придавать качеству продукции соответствующую количественную определенность. При этом уровень качества продукции должен быть максимально приближен к конкретной потребности с учетом комплексности и оптимизации всех показателей качества.

Качество продукции особенно проявляет себя в условиях уже достаточной насыщенности той или иной потребности, при относительно быстром моральном старении изделий. Ввиду этого возникает опасность появления избыточного качества. Подобное повышение качества продукции с его "перегревом" в отрыве от конкретной потребности нецелесообразно, поскольку оно приводит к неиспользованию части полезного эффекта, заключенного в конкретном изделии и, по существу, к потере ресурсов, затраченных на излишнее общественно не необходимое качество. Поэтому и подлинное возрастание эффективности производства состоит в единстве относительно минимальных - общественно необходимых затрат с обеспечением в каждый данный момент необходимого (оптимального) качества продукции. Этим будет достигаться максимальный эффект в потреблении при относительно минимальных затратах ресурсов.

Оптимизация качества продукции предполагает учет всех совокупных затрат как на производство продукции, с учетом эффективности также и капитальных вложений, так и затрат в сфере потребления. Для этого требуется сопоставление дополнительной выгоды (эффекта), получаемой производителем при

возможности реализации всех качественных параметров продукции с дополнительными затратами производителя. Подобный подход к удовлетворению потребностей и использованию позволяет обеспечивать экономию совокупных затрат труда и рост конечного общественного продукта. Тем самым оптимальное качество будет обеспечивать максимальную величину народнохозяйственного экономического эффекта⁵.

Диалектическое единство двух свойств товара, его количественная и качественная определенность, с одной стороны, и динамичность потребностей общества, с другой – позволяют полнее раскрыть суть общественной потребительной стоимости и общественно необходимых затрат труда. Общественно необходимые затраты труда – это сложная социальная мера, характеризующая эффективность использования ресурсов и удовлетворение потребностей общества, лежащая в основе ценообразования. Поэтому не случайно, что в экономической литературе за последние годы этой проблеме стали уделять значительно больше внимания⁶. Характеристика общественно необходимых затрат труда в тесной связи со степенью удовлетворения многообразных потребностей общества, в том числе и с учетом уровня качества продукции, позволяет давать объективную оценку результатам общественного производства на всех уровнях. Это создает основу для формирования экономически обоснованных цен и складывания взаимоотношений между производителями и потребителями на основе более полного согласования их экономических интересов.

Подобный подход к ценообразованию позволяет учитывать в нем и полнее сочетать как условия производства, так и условия потребления. Это создает реальные предпосылки для настраивания механизма экономического стимулирования предприя-

---

⁵ Д.С. Львов. Экономика качества продукции. М., "Экономика", 1972, стр. 15.

⁶ В.С. Немчинов. Общественная стоимость и плановая цена. М., "Наука", 1970; Н.Я. Петраков. Хозяйственная реформа: план и экономическая самостоятельность. М., "Мысль", 1971; Ю.В. Бороздин. Ценообразование и потребительная стоимость продукции. М., "Экономика", 1975 и др.

тий в большей мере на потребительную стоимость, качество продукции, что теснее связывает между собой сферу производства и сферу потребления. Любые же изменения в качестве продукции должны отражаться в цене, что позволит оценивать и работу предприятий, уровень хозяйствования, исходя из степени удовлетворения потребностей общества. Тем самым, качество продукции будет получать объективное количественное соотношение. Одновременно это обеспечивает посредством цен выражение народнохозяйственного значения качества продукции.

Для сознательного направления потребностей общества и их более полного удовлетворения требуется прогнозирование и планирование качества производимой продукции. Это требование вытекает уже из общего отношения товаропотребителя к приобретаемым им товарам, поскольку он приобретает их не потому, что они имеют стоимость, а потому, что они обладают потребительной стоимостью. Это отношение получает дальнейшее качественное изменение в условиях социализма (особенно это относится к товарам личного потребления), где потребительная стоимость имеет новое социально-экономическое назначение в силу новой социально-экономической направленности производства. Но в условиях товарно-денежных отношений требуется уравнивание экономических интересов товаропроизводителей и товаропотребителей на основе хозрасчетных отношений. Что же касается планирования будущего безтоварного производства, то Ф. Энгельс на этот счет писал достаточно ясно: "Этот план будет определяться в конечном счете взвешиванием и сопоставлением полезных эффектов различных предметов потребления друг с другом и с необходимыми для их производства количествами труда"⁷.

Однако в настоящее время в планах не только еще слабо учитывается качество продукции,⁸ но и представляемые предприятиями плановые заявки, как правило, значительно превышают действительные потребности⁹. В области товаров народного потребления спрос также еще не основан на солидной достовер-

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 20, стр. 321.

⁸ О.К. Антонов. Качество продукции плановых показателей. - "Экономика и организация промышленного производства", 1974, № 4 и др.

⁹ С.Москвин. Планирование качества продукции, структура производства и потребления. - "Вопросы экономики", 1975, № 2, стр. 131.

ной информационной базе¹⁰, что неправильно ориентирует производство и сдерживает прогрессивное совершенствование его структуры в соответствии с действительным спросом потребителей.

Качество продукции, имеющее большое экономическое, социальное, политическое и культурно-эстетическое значение, тесно примыкает к эффективности общественного производства не только по выше рассмотренным, наиболее глобальным позициям, но имеет прямую или косвенную связь при выражении народнохозяйственного значения качества продукции через более частные аспекты. К ним следует отнести повышение производительности общественного труда, различные формы экономии общественного труда во всех сферах воспроизводства, более рациональное и эффективное использование капитальных вложений и фонда амортизации, более рациональное распределение национального дохода на фонд накопления и фонд потребления, прогрессивные изменения в межотраслевых и внутриотраслевых пропорциях, а также в структуре самого производства, более полное покрытие платежеспособного спроса с выдерживанием пропорции между денежными доходами населения и товарным покрытием. Качество продукции оказывает также воздействие на тесноту экономических межгосударственных интеграционных связей, особенно в области внешней торговли.

В подавляющем большинстве случаев повышение качества продукции равносильно повышению производительности труда, что особенно характерно для средств производства и предметов личного потребления длительного пользования. Подобное принятие качеством продукции количественной определенности не следствие прямого увеличения количества продукции, а косвенное — посредством повышенной степени полезности изделий, выражающейся в сфере потребления через многие специфические показатели качества продукции. От этого в выигрышном положении находится как отдельный потребитель, так и народное хозяйство в целом. При этом подобное повышение качества продукции не обязательно должно повлечь за собой повышение издержек производства, учитывая современные возможности оснащения предприятий новейшей техникой, использование синтети-

---

¹⁰ А. Левин. Изучение спроса населения и проблемы информации. — "Вопросы экономики", 1974, № 8.

ческих материалов и внедрения прогрессивной технологии, а также повышение квалификации работников. Это в значительной степени будет определяться уровнем хозяйствования на том или ином предприятии. Хотя следует учитывать, что проблема повышения качества тех или иных изделий выходит за пределы отраслевых границ и является межотраслевой проблемой.

Полутно с повышением качества продукции во всех сферах воспроизводства имеет место экономия общественного труда. В сфере производства она выражается в сокращении брака и увеличении продукции высшей категории качества, в уменьшении издержек по рекламациям. В сфере обращения качество продукции способствует ускорению процесса обращения, что сокращает издержки обращения, особенно на хранение и транспортировку, а также существенно уменьшает расходы на уценку товаров. В целом это способствует укреплению финансовой системы. Сфера потребления может иметь вполне реальную экономию от качества продукции в виде сокращения издержек на ремонт и эксплуатационных расходов.

Повышение качества средств производства и, в частности, средств труда (основные производственные фонды) позволяет более эффективно использовать капитальные вложения, обеспечивая тем самым повышенные темпы социалистического воспроизводства. Это же в полной мере относится и к использованию фонда амортизации, поскольку повышение качества средств труда дает возможность сократить в фонде амортизации долю, предназначенную для капитального ремонта и увеличения доли фонда амортизации, идущую на реновацию. Этому способствует также увеличение производственных мощностей в отраслях, производящих оборудование и машины, а также высокие темпы морального старения последних.

Более эффективное использование фонда накопления за счет повышения качества продукции, особенно в отраслях первого подразделения, создает предпосылки для увеличения темпов роста второго подразделения, что в итоге способствует увеличению фонда потребления за счет расширения производства предметов потребления. В целом же это должно положительно отразиться на оптимизации деления национального дохода на фонд накопления и фонд потребления с большим замыканием на основной цели социалистического производства.

Повышение качества продукции благоприятно отражается на прогрессивных изменениях в межотраслевых и внутриотраслевых пропорциях, а также на структуре любого производства. Так повышение качества исходного сырья и материалов увеличивает количество готовой продукции с единицы исходного сырья и материалов, в результате чего сокращаются затраты на единицу потребительского эффекта. Таким образом при более глубокой переработке сырья и его обогащения и при большей степени готовности материалов и их высоком качестве снижается материалоемкость продукции, обеспечивающая более рациональное использование средств в такой фондоемкой отрасли, какой является добывающая промышленность. Этим можно менять соотношения между добывающей и обрабатывающей промышленностью в пользу последней. Изменения в пропорциях и структурные сдвиги в самом производстве под воздействием повышения качества продукции имеют прогрессивный характер в силу лучшего удовлетворения потребности общества за счет данной продукции и более рационального использования ресурсов.

Покрытие платежеспособного спроса населения и выдерживание пропорции между денежными доходами населения и товарной массой находится под прямым воздействием качества продукции (при отсутствии резкого дефицита). Общественно необходимое качество продукции обеспечивает большую стабильность финансовой системы и нормальное функционирование механизма закона распределения по труду с его обратной связью и воздействием на развитие общественного производства.

Повышение качества продукции является неотложным условием развития экономических межгосударственных связей. Уплотнение экономических интеграционных отношений между странами на основе углубления общественного разделения труда неминуемо расширяет границы внешнего рынка, конъюнктура которого непосредственно зависит от качества продукции. Продукция, поступающая на внешний рынок, это, по существу, визитная карточка, характеризующая уровень технического совершенствования продукции той или иной страны. Поэтому качество продукции находится также в сфере экономического соревнования двух общественно-экономических систем.

Приведенные аспекты качества полнее раскрывают многоплановое народнохозяйственное значение повышения качества про-

дукции и его тесную связь с воспроизводством в целом. Благо-
творное социально-экономическое влияние качества продукции,
распространяясь на все сферы воспроизводства, отражает его
прямые и обратные связи с производством, характеризует эф-
фективность общественного производства и в значительной мере
определяет успех функционирования экономики в целом.

ИНТЕРЕСЫ И МАТЕРИАЛЬНОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ РАБОТНИКОВ В ЦЕЛЯХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ КАЧЕСТВА ПРОДУКЦИИ

В. П э э д и м а а

Кафедра политической экономии

На современном этапе развития экономики все более важное место в системе факторов источника экономического роста приобретает качество выпускаемой продукции. Так как качество ресурсов и результатов является одним из определяющих параметров экономическо-производственных систем, то понятен тот объем и интенсивность работ, выполняемых в целях выработки эффективных систем управления качеством продукции. Практическая необходимость построения таких систем в производстве сопровождается и возможностью выработки данных систем, так как накоплен соответствующий теоретический и практический опыт по изучению вопросов, связанных с обеспечением и развитием необходимого уровня качества продукции. Наша экономическая теория и хозяйственная практика уже более десятка лет занимается этими проблемами всерьез.

Система управления качеством труда и продукции является органически связанной подсистемой системы управления производством. Притом она сама является на уровне предприятия, также как и на высших ступенях иерархии управления, многоконтурной. В данной статье более подробно будет рассмотрена часть хозрасчетного контура управления качеством труда и продукции на уровне предприятия (объединения). При анализе используются материалы предприятий (объединений) Министерства легкой промышленности Эстонской ССР и результаты социологических исследований, проведенных при участии автора на предприятиях этого же Министерства.

Исходя из существующей практики хозяйствования в хозрасчетный контур управления качеством труда и продукции можно включить в основном следующие два элемента:

- материальное стимулирование подразделений предприятия (объединения) в целях обеспечения и развития качества труда и продукции;
- материальное стимулирование работников в целях обес-

печения и развития качества труда и продукции.

Как видно, эти элементы больше всего связаны с хозяйственным принципом материальной заинтересованности и ответственности. Также надо отметить, что конкретная форма реализации этих элементов зависит определяющим образом от действий самого предприятия, так как вопросы материального стимулирования подразделений и работников организуются самим руководством предприятия. Конечно, при этом должны учитываться общие положения по организации образования и распределения фондов предприятия (в основном фонда зарплаты и фонда материального поощрения).

Теоретико-методологической основой обоих элементов является марксистско-ленинская интерпретация экономических интересов в системе производственных отношений общества. Классики марксизма в своих работах уделяли много внимания исследованию интересов в обществе. Ф. Энгельс отмечал, что "экономические отношения каждого данного общества проявляются прежде всего как и н т е р е с ы"^I. При этом материальные интересы, которые по своему содержанию и форме определяются производственными отношениями общества, выступают как "идеальная сила", которая создает материальные стимулы для деятельности. Интересы при социализме качественно отличаются от системы интересов капиталистического способа производства. Изменения в производственных отношениях, особенно проявление общенародной собственности на средства производства и изменение характера труда, наполняют интерес новым содержанием, поднимают его на высшую ступень.

При социализме мы можем говорить о единстве трех видов интересов: личных, коллективных и общественных. Мы ограничимся рассмотрением первых двух видов.

Личный материальный интерес — это экономическое отношение, которое проявляется при сопоставлении человеком затрат труда и результатов этого труда, которые являются источником удовлетворения личных потребностей человека.

В личной материальной заинтересованности, так же как и в других видах интереса, воплощено единство цели и средств достижения данной цели. Для обозначения в интересе цели используется термин — стимул. Материальный стимул, следова-

^I К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. I8, с. 271.

тельно, одна из сторон материального интереса, причем ведущая. Другая сторона интереса — средство достижения цели — является объектом воздействия стимула.

Итак, материальным стимулированием мы можем назвать сознательную управленческую деятельность в области формирования и ориентации заинтересованности работников и коллективов в направлениях (в целях), нужных для развития социалистической экономики.

В последнее время все большее внимание уделяется вопросам коллективной материальной заинтересованности и ответственности за результаты производственной деятельности. Коллективная материальная заинтересованность основывается на коллективных материальных интересах, которые являются особой формой проявления экономических интересов при социализме. Коллективный материальный интерес тесно связан с личными интересами работников. При исследовании коллективного интереса необходимо отметить его сложную внутреннюю структуру. После проведения хозяйственной реформы коллективная материальная заинтересованность применялась в основном к предприятию. Существенное развитие внутрихозяйственного расчета в народном хозяйстве, а также курс партии на создание хозрасчетных объединений и повышение роли и ответственности министерств в организации системы экономического стимулирования в отрасли, позволяют более четко выразить и новые уровни коллективного материального интереса. Итак, в условиях производственных отношений развитого социализма можно говорить о следующих уровнях коллективного интереса:

- материальный интерес отрасли;
- материальный интерес объединения;
- материальный интерес предприятия;
- материальный интерес цехов, отделов, участков, бригад и т.п.

Каждая из ступеней коллективного интереса складывается из нескольких составных частей.

Во-первых, можно отметить как бы переходную форму от личного материального интереса к коллективному материальному интересу. Она связана с личной материальной заинтересованностью каждого работника в результате функционирования производственной системы (отрасли, объединения и т.д.).

Однако недостаточно заинтересовать людей лишь в текущих результатах хозяйственной деятельности. Для того, чтобы создать условия для использования всех резервов производства, проведения мероприятий по развитию науки и техники на производствах, осуществление которых требует больших усилий и длительного времени, — для всего этого нужна заинтересованность работников в развитии и совершенствовании и производства. Поэтому вторая составная часть интереса коллектива — заинтересованность работников в развитии и совершенствовании системы. При рассмотрении стимулирования качества труда и продукции мы говорим соответственно о стимулировании обеспечения и развития качества труда и продукции.

И, наконец, третья составная часть коллективного интереса, эта общая заинтересованность всего коллектива в результатах производственной деятельности. Существование такой формы коллективного интереса при социализме обусловлено тем, что развитие и совершенствование экономико-производственных систем требует большой согласованной работы министерств, объединений, предприятий, цехов, отделов и т.д. Поэтому и недостаточно, чтобы в проведении такой работы был заинтересован только каждый отдельный человек. Необходимо, чтобы этот интерес был общим, чтобы весь коллектив нацелился бы на достижение заданных целей. Только при этом условии возможна эффективная организация социалистического процесса производства. Естественно, что на уровне предприятия мы можем говорить о материальном интересе всего предприятия, отделов, цехов, участков, бюро, бригад и т.п.

При практической организации как личного, так и коллективного материального стимулирования одним из важнейших действий является выбор целей.

Действующая практика материального стимулирования ориентировалась преимущественно на количественные показатели. На современном этапе развития экономики наряду с количественными показателями все более важное место приобретают и качественные показатели, особенно качество выпускаемой продукции. Так как не все работники принимают участие в процессе обеспечения и развития необходимого уровня качества продукции, а между качеством труда и качеством продукции имеется прямая связь, то целесообразно назвать эту часть стимулиро-

вания стимулированием обеспечения и развития качества труда и продукции.

В этом отношении представляют определенный теоретический и практический интерес начатые в 1970 году разработки, которые ведутся работниками кафедры политической экономии Тартуского государственного университета на предприятиях Министерства легкой промышленности Эстонской ССР. Исследования легли в основу новых разработанных положений в премировании руководящего персонала и инженерно-технических работников².

Выбор в качестве объекта исследования системы стимулирования ИТР не был случаен, поскольку именно от них непосредственно зависит развитие качества продукции и в значительной мере — его обеспечение. Инженер и руководитель являются центральными фигурами развития и обеспечения качества продукции на предприятии и в объединении.

На первом этапе исследования нами осуществлен анализ действующих систем премирования на тринадцати предприятиях и в объединениях обувной, швейной и трикотажной промышленности Эстонской ССР. Проведен социологический опрос соответствующих работников этих предприятий по широкому кругу вопросов, которыми было охвачено 339 человек или 38,9% всего руководящего персонала и ИТР. В ходе исследования работников по отдельным группам работников (руководящий состав, конструкторы, технологи, работники ОТК, мастера и начальники цехов) выяснилось также соотношение доли рабочего времени, необходимого для производства продукции, обладающей современным уровнем качества, и той доли премии, которую работники до сих пор получали в составе выплачиваемой премии за качество продукции. Результаты исследования обнаружили здесь явное несоответствие, поскольку около 56,0% опрошенных вообще не ощущают на себе стимулирующего воздействия премии (тем более основной зарплаты) по обеспечению и, особенно, дальнейшему развитию качества продукции, хотя все они находят, что проводят соответствующую работу по обеспечению и развитию качества продукции.

Более конкретно это характеризуется данными, приведенными в таблице I, в которой содержатся результаты исследования

² См. Современность и стимулирование качества продукции. Составители Х. Метса, Ю. Крафт, И. Ларин, В. Пээдимаа. Тарту, 1975.

по двум вопросам:

- величина доли рабочего времени, используемого на вопросы качества (%);
- величина ощутимой части премии за качество (%).

Т а б л и ц а I

О соотношении величины доли рабочего времени, израсходованного на качество, и величины премии, ощутимой за качество (в процентах)

Доля рабочего времени на качество	Распределение ответов	Доля премии за качество	Распределение ответов
-	-	0	33,7
20	8,0	I-10	12,7
-	-	II-20	8,8
30	9,1	2I-30	5,1
40	5,6	3I-40	4,7
50	14,7	4I-50	8,5
60	4,7	5I-60	1,2
70	11,0	6I-70	1,2
80 и 100	46,9	более 70	24,2
Всего	100,0		100,0

Отсюда напрашивается вывод, что в действующих премиальных положениях отсутствуют стимулирующие моменты по обеспечению и развитию качества продукции, хотя сами работники ощущают в них необходимость.

В ходе опроса выяснилось также мнение работников относительно необходимой доли премии за качество в общей сумме премии. Интересно, что мнения относительно доли рабочего времени, необходимого для обеспечения и развития качества продукции, и необходимой доли премии за качество в общей премии в основном совпадают. Следовательно, существует определенная причинно-обусловленная оптимальная доля премии за качество труда и продукции.

Исследование показало, что действующие премиальные положения не создали еще достаточной материальной заинтересованности у работников в более рациональном использовании рабо-

чего времени (хотя они ощущают необходимость использования большей части рабочего дня для обеспечения и дальнейшего развития качества продукции), в повышении квалификации и изыскании путей и средств для систематического повышения качества продукции.

Результаты анализа и опроса свидетельствуют о том, что всю премию целесообразно условно делить на две части: а) за выполнение количественных показателей (за количество труда) и б) за качество труда и продукции. Причем последняя должна подразделяться на премию за уровень качества конечной продукции и премию за важнейшие промежуточные показатели, характеризующие процесс обеспечения и развития качества продукции. Проведенное исследование позволило определить также более или менее оптимальную долю премии для отдельных групп работников, подлежащую выплате за качество труда и продукции. Все это и легло в основу нового положения о премировании руководящего персонала и ИТР, которое введено в действие на швейной фабрике "Сангар" с февраля 1973 года и которое зарекомендовало себя вполне положительно. Элементы новой системы стимулирования введены в ШПО им. В. Клементи в 1973 году и новое премиальное положение - в 1974 г. В 1974 году аналогичная система стимулирования ИТР введена в швейно-производственном объединении "Балтика", на швейной фабрике "Выйт" и текстильной фабрике "Пунане Койт" в 1975 г. - и в производственном объединении "Марат". В 1976 году новые положения утверждаются на текстильных фабриках имени I Декабря и "Кейла".

Эффективное функционирование данной системы материального стимулирования требует соответствующей системы организационного обеспечения, т.е. внедрения ряда мероприятий организационного характера. В общих чертах организационное обеспечение сводится к созданию оперативного обзора уровня качества труда и продукции на предприятии; к гарантированию участия и заинтересованности большинства руководящих и инженерно-технических работников в ускорении решения проблем по обеспечению и повышению уровня качества; установлению постоянного контроля за правильностью выполнения принятых решений, касающихся обеспечения и развития качества продукции; применению упомянутых мероприятий при введении материального

стимулирования руководящих и инженерно-технических работников за обеспечение и развитие качества производимой продукции. В эту систему входят, во-первых, так называемый "час качества", призванный оперативно и с надлежащей деловитостью обсуждать и решать основные вопросы, возникающие в повседневной работе и связанные с качеством производимой продукции, во-вторых, текущая оценка уровня качества производимой продукции и, в-третьих, контроль за качеством труда и продукции на всех стадиях создания продукции.

Таким образом обеспечивается действенность системы стимулирования. Как же объединяются в этих положениях коллективный и личный интерес?

Как уже отмечалось, при стимулировании необходимо учитывать как функционирование, так и развитие хозяйственной системы. Показатели премирования составлены с учетом требования обеспечения необходимого уровня качества труда и продукции, а также требования развития качества труда и продукции до необходимого обществу уровня.

Личная и коллективная материальная заинтересованность связаны и тем, что при образовании фонда поощрения для подразделений учитываются результаты (как количественные, так и качественные) работы всего коллектива. Далее распределение этого фонда внутри предприятия (объединения) ставится в зависимость от результатов коллективного труда подразделений, т.е. получение премии вообще находится в зависимости от результатов коллективного труда; размер премии каждого члена коллектива поставлен в зависимость от результатов как коллективного, так и личного труда. Притом в качестве показателей результатов труда принимаются в определяющей мере качество труда и выпускаемой продукции.

Такое соединение количественных и качественных показателей, а также личного и коллективного интереса помогает повышать эффективность системы материального стимулирования на всех уровнях хозяйствования. До сих пор такие работы велись в основном на уровне объединений или предприятий. В плане работ предусмотрена и выработка систем стимулирования для работников министерства.

В целях большей ясности вышеизложенных принципов приведем выписку из положения о премировании ИТР на текстильной фабрике имени I Декабря (см. таблица 2).

Т а б л и ц а 2

Выписка из положения о премировании ИТР
на текстильной фабрике имени I декабря

№	Наименование структурного подразделения и должности	За выполнение планов реализации и производительности труда	За качество труда и продукции	За показатели и темпы премии качества труда и продукции	Показатели премии за качество труда и продукции	Источники информации
A :	I :	2 :	3 :	4 :	5 :	6 :
I.	Аппаратно-пря- дильное произ- водство	27	18	8	а) Уменьшение перевода продук- ции на низший сорт по ошибкам пряжения (по сравнению средних данных 3 предыдущих месяцев в %-ах)	ОТК
	Начальник про- изводства			5	б) Уменьшение внутреннего воз- врата продукции по ошибкам пряжения (по сравнению средних данных 3 предыдущих месяцев, в %-ах)	ОТК
					5	в) Правильное и своевременное выполнение распоряжений относи- тельно качества труда и продук- ции на производстве
2.	Мастер по кра- шению шерсти	20	25	10	а) Обеспечение правильного сос- тава и высокого качества смесей	ОТК
				8	б) Бесперебойное снабжение сме- сями	Отчет перевоев
					в) Отсутствие перерасхода кра- сителей и химикатов	Соответст- вующий отчет

A :	I :	2 :	3 :	4 :	5 :	6
3.	Инженер-нормировщик	9	36	22	а) Правильное и своевременное составление и пересмотр норм выработки (выполнение календарного плана)	ОТЗ
				14	б) Отсутствие перерасхода фонда зарплаты на производстве	ОТЗ
4.	Заместитель главного механика по энергетике	15	30	15	а) Бесперебойное снабжение технологического процесса электро- и тепловой энергией	Главный механик
				9	б) Обеспечение контроля над носителями энергии	Главный механик
				6	в) Выполнение плана по заказу и установки энергетического оборудования	Главный механик
5.	Инженер-метролог	9	36	20	а) Отсутствие нарушения требований к качеству продукции по причинам неудовлетворительной метрологической работы	Главный инженер
				16	б) Правильное и своевременное выполнение по ремонту измерительной техники	Главный инженер

EESTI KODANLUSE MÕNINGATEST AGRAARVAADETEST
KÄESOLEVA SAJANDI ALGUL

V. K r i n a l

Rahvamajandusharude Ökonoomika kateeder

1. Põllumajanduse arengust Eestis XX sajandi algul

Kapitalistlike suhete arenedes liitusid Balti kubermangud majanduslikult järjest tugevamini Venemaa teiste osadega. Sellele vaatamata jäi siin ikkagi valitsema nn. balti erikord. Viimane tähendas balti mõisnike majandusliku ja poliitilise võimu, privileegide ja vägivalda püsimist, mis andis siin valitsevatele feodaaliganditele spetsiifilise, talurahvast eriti mahasuruva ning alandava iseloomu.

Teiselt poolt oli kapitalismi areng Eesti põllumajanduses kiirem kui Venemaa teistes osades, eriti mõnedes ääremaades. Kapitalism hakkas siin intensiivsemalt arenema juba pärast talurahva pärisorjusest vabanemist, eriti aga pärast 1850-60-ndate aastate talurahvaseadusi. XIX sajandi teisel poolel alanud talude väljaostmise protsessi tulemusel oli Eestis juba tekkinud mõisnike maaomandi kõrvale kapitalistlik-kulaklik ja väikekaubatootjate eraomand maa-
le.

Talukohtade ostmine arenes intensiivsemalt Liivimaal, kus XIX sajandi lõpuks oli mõisnike poolt müüdnud 85,8 protsenti kogu talumaast.¹

¹ A. Kõörna. Suure Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eel-
dused Eestis. Tln., 1961, lk. 37.

Müügile kuulus talumaa, kuid osaliselt müüdi ka mõisamaad (kokku 681 talu 23 660 tiinu² suuruses) ja kvoodimaad (589 talu 27 677 tiinu suuruses). Eesti kubermangus osteti möödunud sajandil talukohti aeglasemalt. Ajakiri "Talu" toob selle kohta järgmised andmed:

1861. a. osteti	1 talu
1871. a. "	108 "
1881. a. "	155 "
1891. a. "	574 "
1894. a. "	956 "
1900. a. "	180 talu ³

Möödunud sajandi viimase 10 aasta jooksul müüdi talusid vähe ja mõnel pool mõisnikud isegi ostsid neid tagasi. 1900. aastaks oli Eesti kubermangus müümata ligi 50 % talumaast ehk 337 000 tiinu.⁴ Müüdüd oli 10 372 talu.⁵ Käesoleva sajandi alguse kohta on toodud täpsemad andmed tabelis 1.

Intensiivne oli Põhja-Eestis talude päriseks ostmine aastail 1908-1914, I maailmasõja ajal see aga soikus. Vaatamata küllalt intensiivsele müümisele jäi Põhja-Eestis välja ostmata ligi 17 protsenti talumaast. Nimelt oli talurahvakomissaride andmeil 1. jaanuari 1915. a. seisuga Põhja-Eestis kokku 24 532 talukohta. Välja ostetud oli 18 758 talu (76,5 %) 595 099 tiinu suuruses ehk 83,4 % talumaast. Välja ostmata oli 5774 talu, 23,5 % talukohtade arvust ja 16,6 % talumaast.⁶

² 1 tiin = 1,0925 hektarit.

³ J. Kalm. Kas maksab meil välja rännata. - "Talu", 1915, nr. 10, lk. 292.

⁴ Sealsamas.

⁵ Sealsamas.

⁶ A. Kõörna, op. cit., lk. 40.

Tabel 1

Talukohtade ostmine Eestimaal⁷

Aastad	Ostetud talude arv	Ostetud maa hulk tiinudes	Ostetud talude keskmine suurus tiinudes
1900	194	5820	30,0
1901	149	5618	37,7
1902	53	2031	38,3
1903	223	8053	36,1
1904	188	9043	47,7
1905	208	6466	31,0
1906	158	6225	39,3
1907	208	6674	32,0
1908	852	27315	32,0
1909	730	21345	29,2
1910	1175	37754	32,1
1911	1330	36731	27,6
1912	782	20068	25,6
1913	537	13845	25,7
1914	248	6927	27,9
1915	155	3473	22,4
1916	44	1328	30,1

Kuigi ostetud talukohtade keskmine suurus kõigub 30 tiinu ümber (I maailmasõja eel keskmine suurus mõnevõrra langes), olid need enamikus suurtalud. Ligi pool ostutaludest olid suuremad kui 30 tiinu, 740 majapidamist olid kogu üle 100 tiinu suurused poolmõisad.⁸ Täpsema pildi olukorrast annab tabel 2.

Tabel 2

Ostutalude arv suuruse järgi⁹

Suurus tiinudes	Talude arv	%
Kuni 10	11 451	23,3
10 - 30	14 074	28,7
30 -100	22 828	46,6
üle 100	740	1,4
	49 093	100,0

⁷ ENSV RAKA, f. 40, nim. 1, s.-ü. 1172, l. 46.

⁸ A. Kõörna, op. cit., lk. 40-41.

⁹ "Eesti Põllumajandus". 1. kd. Tln., 1923, lk. 19.

Enamik väljaostmata talukohtadest olid väikekohad, mille kasutajad ei olnud suutelised koguma ostuks vajalikku summat. 1. jaanuari 1915. a. seisuga moodustasid 59,4 % väljaostmata kohtadest talud suurusega kuni 20 tiinu. Viimastest moodustasid talukohad suurusega kuni 5 tiinu omakorda 43 %.

Vaatamata intensiivsele talude ostmisele olid siiski ainult vähesed ostetud kohtadest omanike pärisomandiks, sest paljude majanduslik olukord oli suure võlakooormuse tõttu ebakindel. Nii oli 1. jaanuaril 1913. a. Liivimaa mõisnikkude krediitkassas panditud 502 mõisat 1 366 005 tiinu suuruses 21 715 400 rubla eest ning 18 347 talu 1 207 144 tiinu suuruses 31 916 100 rubla eest. Kokku oli panditud 2 564 880 tiinu maad 53 330 000 rubla eest. Peale selle oli aga võlgu tehtud ka teistelt pankadelt ja, nagu märgib "Põllutööleht", mitte vähe.¹⁰

Seega lasus Liivimaal raske võlakooorem. Taludel olid suuremad võlad kui mõisal: keskmiselt tuli krediitkassa andmetel talumaa iga tiinu kohta 26,4 rubla kassa võlga, mõisamaa tiinu kohta aga ligi 16 rubla. See keskmine võla-summa ühe tiinu peale ei olnudki veel väga suur, kuid arvestatuna põllumaa tiinu kohta tõusis see kahekordseks. Umbes samasugune oli olukord ka Eestimaal.

Talude ostmisega seoses kritiseerib kohalik ajakirjandus Talurahvapanga tegevust. Viimase ülesandeks oli kergendada ja kindlustada maa üleminekut mõisnikelt talurahva kätte. Eesti- ja Liivimaal oli aga Talurahvapanga osatähtsus väiksem kui Sise-Venemaa kubermangudes. Mõisnikele maksis pank aasta-aastalt maa eest ikka rohkem. Kasvas ostu- ja müügihinna vahe. Kui see 1907. a. oli ainult 6 rubla, siis juba 1909. a. 25 rubla tiinu pealt.¹¹ Meelsamini müüs Talurahvapank maid kohe makstava raha eest. Sel juhul müüdi maad odavamalt kui võlgu.¹²

¹⁰ Liivimaa mõisate ja talude võlakooorem. - "Põllutööleht", 1913, nr. 30, lk. 238.

¹¹ Talurahva põllupank kui talurahva häättegija. - "Postimees", 1911, 7.(20.) jaanuar.

¹² Talurahva põllupank ja valimise tsensused. - "Päevaleht", 1912, 7.(20.) september.

Osa eesti talupoegadest olid rentnikud. Sajandi algul oli Eestimaa kubermangus vastavalt avaldatud andmetele ligikaudu 63 % talumajapidamistest rendikohad. Liivimaa kubermangus oli 1905. aastal ligi 40 % rendikohti. I maailmasõja ajal oli Eestis rentnike käes 23 % mõisnikele kuuluvast maast.¹³ Enamik rentnikest omas maad vähe ning pidi äraelamiseks veel mujal töötama. Veelgi halvem oli olukord kandimeestel, keda leidis igas rüütlimõisas tavaliselt mitukümmend. Põldu oli kandimeestel vähe, enamasti 2-3 tiinu, mis pealegi asus halbadel maadel.

Oktoobrirevolutsiooni eel kuulus Eestis kasutatavast maafondist suurmaapidajatele (mõisatele) 58 % ja ostutaludele 42 %. Üksikutes maakondades aga kuulus mõisnikele veelgi rohkem maad. Nii näiteks oli Virumaal mõisnike käes 71,2, Pärnumaal 61,3 ja Läänemaal 59,9 % maast.¹⁴ 1916. a. põllumajandusloenduse andmeil oli Eestis 607 000 maaelanikut ainult veidi üle 240 000 inimesel oma maa, ülejäänud osa maaelanikkonnast, kes elatus põllutööst, olid kas maata põllutöölised või rentnikud.

Keskmiktalurahva osatähtsus oli Eestis sel ajal suhteliselt väike - ligikaudu 15-20 % talurahva üldarvust. Eesti külakodanlus - kulaklus moodustas ligikaugu 1/5 talurahvast,¹⁵ ning olles majanduslikult ja poliitiliselt küllalt tugev, moodustas eesti rahvusliku kodanluse selgroo. Oma klassipositsiooni tõttu oli ta kujunenud mõisnike ja linnakodanluse liitlaseks proletariaadi ja kehvatalurahva vastu. Maaproletariaat moodustas Eestis I maailmasõja aastail umbes 40 % talurahva üldarvust.

Olukorra paremaks mõistmiseks tuleb lühidalt peatuda ka Eesti- ja Liivimaa kubermangude põllumajanduse peamistel suundadel.

---

¹³ R. Antong. Agraarsuhted kodanlikus Eestis. Tln., 1957, lk. 20.

¹⁴ "Eesti Põllumajandus". - Statistiline aastaraamat. 1.kd. Tln., 1923, lk. 17-18.

¹⁵ K. Siiliyaak. Eesti Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja perioodil 1917-1920. Tartu, 1969, lk. 7.

Talude kruntidesse mõtmine XIX sajandi teisel poolel mõjus soodustavalt mitmeväljasüsteemi kasutuselevõtmisele. Seda tehti nii mõisates (7-12 väljaline) kui ka taludes (4-väljaline). Saaremaal püsis edasi 3-väljaline põllundus. Põllumajanduse peamisteks harudeks olid teravilja- ja loomakasvatus.

Teraviljakasvatusele mõjus negatiivselt 1875.-1895. aastate agraarkriis. Ka langesid möödunud sajandi lõpul kiiresti viljahinnad. Sel ajal kerkisid maailmaturule Venemaa, Ameerika Ühendriikide ja Kanada kõrval uute tõsiste konkurentidena Argentiina ja Austraalia. Näiteks rukki hind langes perioodil 1890-1896 peaaegu 2-kordselt.¹⁶ Teraviljasaagid olid samuti madalad ning enamikul aastatel taludes madalamad kui mõisates.¹⁷ Selle kohta on konkreetsed andmed toodud tabelis 3.

T a b e l 3

Saagikus Eestimaa kubermangus aastail 1895-1915¹⁸

Kultuur	Saak puudades	
	mõisates	taludes
Rukis	77	73
Oder	65	60
Kaer	55	45

Sellises olukorras hakkasid Eesti talumajapidamised järjest suuremat tähelepanu pöörama loomakasvatusele, eelkõige piimakarjale. Suuremat rõhku hakati osutama ka sööda-kultuuridele ning põllundus muutus mitmekülgesemaks. Kuigi sajandi vahetusel teraviljahinnad tõusid, ei muutnud see

¹⁶ Vt. Eesti NSV ajalugu II, lk. 316.

¹⁷ Обзор Эстлянской губернии за 1906 год. 1907, стр. 7.

¹⁸ J. Kalm. Kas maksab meil välja rännata. - "Talu". 1915, nr. 10, lk. 293.

siiski juba möödunud sajandi lõpul kujunema hakanud suunda põllumajanduses. Hiljem mainitud spetsialiseerumine süvenes. Seetõttu pole õige 1950-ndate aastate algul levinud väide, nagu oleks loomakasvatustlik suund eesti põllumajandusele peale sunnitud kodanluse võimu perioodil.¹⁹ Märgitud suund läbi just seetõttu, et kohalikud tingimused olid nime- tatud tootmisharude arenguks soodsad.

Loomakasvatuse peamiseks harudeks olid piimakarjan- dus, sigade pidamine ja lambakasvatus. Kariloomade arv Ees- tis ulatus sajandi vahetusel ümmarguselt 500 000-ni, mil- lest umbes 3/5 langes Lõuna-Eesti arvele.²⁰ Sigade arv oli 1898. aastal üle 220 000, nendest 2/3 Lõuna-Eestis. Seega kaldus sigade kasvatamises raskuspunkt, võrreldes piimakar- jaga, veelgi suuremal määral Lõuna-Eestisse, eriti Tartu- ja Viljandimaale. Lammaste arv ulatus sajandi lõpul umbes poole miljonini, aga see langes pidevalt.

Arenes ka põllumajanduslik tööstus, peamiselt viina- põletamine, mis jäi aga endiselt mõisnike monopoliks. Vii- navabrikute arv Eestis ulatus käesoleva sajandi algul 250-ni. Nendest 70 % asus Eestimaa kubermangus, kus viina- tööstus oli kogu Venemaa ulatuses kõige intensiivsemalt arenenud.

Teiseks peamiseks põllumajanduslikuks tööstusharuks Eestis oli piimatööstus, mille osatähtsus XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul kiiresti kasvas.

Käesoleva sajandi algul toimus edasimineku põllumajan- duse varustamisel masinatega. Masinaid muretsesid külla eeskätt mõisad ja suurtalud. Edasimineku agrotehnikas ja töö paremas organiseerimises avaldas mõju saagikuse tõusule: Eestis saadi 1890-ndatel aastatel teravilja keskmiselt mõi- sates 8,8 ja taludes 7,6 ts/ha. Käesoleva sajandi algul ku- junes aga saagikus järgmiseks.²¹

---

¹⁹ Vt. E. Brandt. Eesti majanduse olukord kodanliku dikta- tuuri perioodil. Tln., 1955, lk. 37.

²⁰ Eesti NSV ajalugu II, lk. 318.

²¹ E. Kuum. Maaviljeluse ja taimekasvatuse areng Eestis. 2. kd. (Doktoridissertatsioon). Tartu, 1971, lk. 275-276.

Teravilja saagikus Eestis aastail 1901-1915

(ts/ha)

Aastad	Talirukis	Talinisu	Suvinisu	Oder	Kaer
1901-1905	9,0	10,9	10,9	8,4	6,9
1906-1907	10,5	11,0	8,8	10,0	8,6
1911-1915	11,6	13,0	8,3	9,3	8,8

Intensiivselt arenes ka loomakasvatus. Langus algas uuesti seoses I maailmasõjaga. Suurennes kaubatoodangu osatähtsus, seda eriti Põhja-Eestis. Valdava osa kaubatoodangust andsid mõisad ja suurtalud.

Kõige selle pinnal areneski klassivõitlus Eesti külas käesoleva sajandi algul. Samast saavad alguse ka eesti kodanluse agraarvaated.

2. Kuidas lahendada agraarküsimust?

Kuna enamus Eesti rahvast igatses maad, siis ei saanud sellest probleemist mööda minna ka kodanlus. Küllalt suurt tähelepanu pöörati ka 1905.-1907. aastate revolutsiooniaegsetele talurahva nõudmistele, kaitstes muidugi kodanluse huve. Üldreeglina loeti 1905.-1907. aastate revolutsioonilisi sündmusi veaks või siis kihutustööst, mitte aga majanduslikust olukorrast tulenevaiks. Nii kirjutatakse "Vabaduses", et "... nüüd peab terve rahvas aru saama, et omavoli pruukimisega meie rahvas mingisuguseid paremusi enesele kätte võita ei suuda".²² Samal seisukohal on ka "Maa", kus soovitatakse rahul olla "piskuga", sest muidu võivat rahutu aja tõttu kõigest ilma jääda. Seetõttu propageeritakse pik-

²² Seaduse ja õiguse põhjal. - "Vabadus", 1906, 10. jaanuar.

ka meelt ja võimule allumist. "See võim ei seisa mitte pommides, vaid püsivamas järjekindlas edumeelses edasipüüdmises. Looduses edeneb kõik asi aega mööda ja meie ei suuda k o r r a g a midagi teha."²³ Siin esitab autor ka vulgaarsele poliitilisele ökonoomiale omase võtte: samastab looduse ja ühiskonna elu seadused. Eriti üksikasjaliselt tegeles nende probleemidega Cambridge'i koolkond Inglismaal. Selle rajaja Alfred Marshall (1842-1924) luges isegi poliitilist ökonoomiat laiemas tõlgitsuses bioloogia osaks. Eelduseks võeti tõsiasi, et inimkond on osa loodusest ja allub loodusseadustele, siis ka inimühiskond peab alluma loodusseadustele. Kuna looduses ei esine hüppeid, siis Marshalli arvates ka inimühiskonnas peab valitsema ainult evolutsioon.²⁴ Üllatavalt sarnane kokkusattumine eespool esitatud tsitaadiga. On vähe tõenäoline, et väikese ajaleheartikli autor (ilmselt toimetuse materjal) oleks olnud tuttav Marshalli raamatuga, kuid võimatu see ka ei ole.

Samas ajalehes kirjutatakse veel, et agraarküsimuse lahendamiseks on kaks teed: revolutsiooniline ning loomulik ja rahulik. Esimene, s.t. revolutsiooniline ei viivat mujale kui konfiskeerimisele ja see tee olevat kodanlusevastane, sest see toovad elusse korralageduse ja tegevat võimatuks ühiselu.²⁵

Kui "Postimehe" mõnes artiklis kirjutati, et revolutsiooni perioodil ettetulnud "segadused" tekkisid majandusliku kitsikuse pärast, siis pole sellega nõus "Vabadus". Viimane püüab tõestada, et maata inimesed ja mõisamoonakad olevat ainult sotsialistide ajakirjandusest ja nende kihutustööst segadusse viidud. On õige, et talurahvas oli 1905.-1907. aastate revolutsiooni perioodil vähem organiseeritud ja teadlik kui linnaproletariaat. Viimane avaldas kahtlemata revolutsioonilist mõju maarahvale, kuid töötava talurahva rahutustel olid siiski eelkõige majanduslikud põh-

---

²³ Agraar-küsimus kolmandamas riigivolikogus. - "Maa", 1907, 13. september.

²⁴ Vt. Alfred Marshall. Principles of Economics. 1890.

²⁵ Agraar-küsimus kolmandamas riigivolikogus. - "Maa", 1907, 9.(22.) september.

jused. Besti mõisatöölistel, sulastel, popsidel ning rentnikel-talupidajatel oli küllalt põhjust rahulolematuseks.

Mõisatöölised nõudsid kõikjal tööpäeva lühendamist 12-14 tunnini ja palga tõstmist 10-15 protsendi võrra. "Moo-na" eest töötavad töölised nõudsid selle suurendamist ja õiglase mõõduga kätteandmist. Rentnikkude peamiseks nõudmiseks oli rendimaksu alandamine, teorendi kaotamine, maksu-protsentide vähendamine. Tavaliseks nähtuseks oli hoopis rendi tõstmine lepingu uuendamisel. Raharendile üleminekul arvestati keskmiseks rendihinnaks Liivimaal 8 rubla põllu-maa tiinu pealt, XX sajandi alguseks oli see aga tõusnud 15-18 rubla piiridesse. Taluomanikud nõudsid metsade andmist kohtade juurde, et nad saaksid küttepuid ja ehitusmaterjale oma käest jne. Peagi ühendas töötav talurahvas oma majanduslikud nõudmised poliitilistega. Käesoleva sajandi algul süvenes ka vastuolu talusulaste ja peremeeste vahel. Faktid mingil juhul ei kinnita väidet, nagu oleksid 1905.-1907. aastate revolutsioonilised sündmused Besti külas inspireeritud väljastpoolt.

Õigem seisukoht oli W. Buckil, kui ta kirjutab, et "... peajasjalikult maaküsimus oli see, mis meile 1905. aasta liikumised tõi. Ja milles meie kõigi nende liikumistega sammu edasi saime - see oli maaküsimus. Palju põllukohti läks teoorjuselt raharendile ja põllutööliste korteri- ja palgaolud paranesivad... See liikumine oli rahva streik, streik maa pärast. Kõikide ohvrite peale vaatamata - oli ta rahva võit."²⁶

Küll peab aga märkima, et ajalehes "Vabadus" esinesid vastuolulised seisukohad. Kui revolutsiooniliste sündmuste hindamisel oldi täiesti reaktsioonilistel seisukohtadel, ning propageeriti ka rahvaühtsuse teooriat ("Kõik oleme ühed suguvennad - eestlased, kuis peaksid siis sulased - mehed peremeeste maa ja varanduse peale käima hakkama, mis meeletu tegu oleks."²⁷), siis teiselt poolt nõuti maa ära-võtmist neilt, kes seda ise ei hari.²⁸

²⁶ W. Buck. Rahvas ja maa. Tartu, 1909, lk. 119.

²⁷ Asjata kartus. - "Vabadus", 1906, 27. juuli.

²⁸ Maa-küsimus. - "Vabadus", 1906, 16. mai.

Kuna kodanlus tervikuna pooldas maa eraomandust, siis asuti seda ka teoreetiliselt põhjendama. Selles osas tuleb kõigepealt märkida Tartu ajalehte "Postimees", mille toimetaja ja väljaandja Jaan Tõnisson oli ka üks edueraakonna agraarprogrammi koostajaid. "Postimees" asub kindlalt seisukohal, et iga eestlase hingetungiks on oma maa peal peremees olla.²⁹ J. Tõnisson aga väidab, et "maa olgu tööpinnaks nendele, kes seda harida tahavad".³⁰ Toodud nõue on küllalt üldsõnaline ja selgust ei anna ka lause: "Maa, kui meie rahvamajanduseline alus, peab üksikute meelevaldalt ära saama," mis leidub samas artiklis. Kuna J. Tõnisson samas kiidab aga edueraakonna agraarprogrammi, siis on selge, et ta ka siin pooldab eraomandit maale.

Ka ajaleht "Kodumaa" kritiseerib maa natsionaliseerimise nõuet ning arvab, et pole õigus eitada eraomandit, kuna just see "rahva kasudele kõige kohasem olla". Põhiliselt tuginetakse siinjuures eraomaniku omandiinstinktidele (nõus igasuguste tingimustega). Ajaleht püüab käsitleda ka eraomanduse tekkimist, kuid teeb seda täiesti pealispiinnaliselt ja uduselt. Kogu artiklit läbib mõte, et eraomandus põhineb perekondlikul baasil: vanem poeg sai tavaliselt suuremad õigused ja paremad tükid sugukonna valduses olevast maast.³¹ Toodud väites on tõetera, kuid kahjuks ei minda enam edasi. Nn. esmassünniõigus etendas kahtlemata oma osa eraomandi tekkimisel üleminekul ürgkogukonnast klassiühiskonda, kuid Eestis oli sellel moodusel väikene osatähtsus sajandeid kestnud maaeraomandi tekkimisel. See pole ka peamine. Põhiline eraomanduse tekkimisel oli siiski tootlike jõudude areng ning uute tootmissuhete tekkimine selle alusel.

Mitmeid probleeme on tõstatatud Peeter Schneideri raamatus "Maaküsimus". Selles antakse kõigepealt ülevaade maa-

²⁹ Uued sihid meie maaolude korraldamisel. - "Postimees", 1908, 7.-9. oktoober.

³⁰ J. Tõnisson. Kuidas tahetakse Eestimaal maaolusid korraldada. - "Postimees", 1907, 5.-8. mai.

³¹ P.L. Mõnda eraomanduse ajaloo. - "Kodumaa", 1907, 25. jaanuar.

korraldusest Soomes, Taanis, Rootsis ja Norras. Rääkides olukorrast Eestis, märgib P. Schneider, et meil ainult "... l a u l d a k s e kuldsest priiusest ja orjatakse ometigi peaaegu endist viisi edasi. Suurem hulk kehvast rahvast on just sunnitud maa-orjadena tööd tegema"³².

Vaatamata eeltoodule pooldab ta maaolude "... põhjalikku seaduslist korraldust". See aga tähendab temale kapitalistlikke tootmissuhteid maal. P. Schneider pooldab nii eraomandust kui ka nn. põlist renti. Käsitletava raamatu autor pooldab mõisnike maade vähendamist ja maa ülejääkide müümist "teatud tasu eest" moonakatele ja teistele maata inimestele,³³ kirikumõisate likvideerimist, kuna maaharimine ning moonakate, saunikute ja vabadikkude pidamine hinge- karjase ametiga kokku ei käi.³⁴ Ta nõuab eraomandusele kaitseadust, "mis väiksemaid maaomanikke kapitali võimu ja rõhumise eest kaitseks".³⁵ Tüüpiline mõtteavaldus väikekodanliku poliitilise ökonomia esindajale, seda eriti XX sajandil.

Kodanlikest autoritest, kes käsitlesid teoreetilise kallakuga probleeme, paistab juba enne 1910. aastat silma hilisem kodanliku Eesti diktaator Konstantin Päts. Nimelt ilmus 1907. aastal tema raamat agraarprobleemide kohta.³⁶

Raamatu esimeses osas püüab autor anda ülevaadet agraarprobleemi lahendamisest Uus-Meremaal, kuid teeb seda vallutajaid ülistades ja fakte moonutades. Nii kirjutab K. Päts, et Uus-Meremaal "kõik maa pärisrahva omanduseks tunnistati..."³⁷

---

³² Peeter Schneider. Maaküsimus, 1907, lk. 31.

³³ Sealsamas, lk. 37.

³⁴ Sealsamas, lk. 38.

³⁵ Sealsamas, lk. 40.

³⁶ K. Päts. Maa-küsimus. Tln., 1907.

³⁷ K. Päts. op. cit., lk. 39.

Uus-Meremaa kohta toodud andmed ei vasta aga tegelik-
kusele. Kohaliked elanikud - maoorid - osutasid valluta-
jatele visa vastupanu. Alles 1840. a. saavutas kapten Wil-
liam Hobson pealikutega kokkuleppe ning saavutas, et ma-
oorid võtsid vastu Inglise kuninganna ülemvalitsuse. Akti
nimetatakse Waitangi lepinguks.³⁸ Seal taheti luua
nn. "mudelkoloonia". Kohalikud elanikud ei leppinud aga
neile määratud kohaga, nad haarasid relvad ning alusta-
sid sissisõda.

Alles 1867. aastaks saavutasid inglased maooridega sõ-
jalise jõu survel teise kokkuleppe, mille järgi sõjategevus
lõpetati. Lepingu põhjal pidi kohalikele elanikele jääma 4
miljonit hektarit maad. Kuid ka sellest ei peetud kinni ja
sajandi lõpuks oli maooride käes vaevalt pool lubatud maast.
Praegu on nende käes kokku maavaldusi umbes 1,6 milj. ha.³⁹
Seega lahendati agraarküsimus Uus-Meremaal vallutajate hu-
vides kohalike elanike arvel. Viimastel aastakümnetel on
maoorid individuaalselt tagasi ostnud osa neid maid, mis
möödunud sajandi lõpul läbiviidud suurmaoamandite likvidee-
rimise korras kuulutati riigi omandiks ja müüdi väikefarmeri-
ritele. Vaatamata sellele on tänapäeval ka Uus-Meremaal agraarkord
tüüpiline kapitalistlikele riikidele. Suurem osa
põllumajanduslikust maast on kapitalistide-farmerite käes.
64 % kõikidest põllumajanduslikest kõlvikutest kuulub
9 %-le majanditest, majanditele, mille suurus on üle
400 ha.⁴⁰

Uus-Meremaa agraarkorraldust pidas K. Päts ideaalseks
ning võttis selle eeskujuks. Analüüsides olukorda Eestis,
kirjutab K. Päts, et "meie maa-olude peaviletsus sei-
sab just selles, et rahva käes maad ei ole, et rahval
kindlaid õigusi selle maa kohta ei ole, mis ta aastasadade

---

³⁸ Rudolf Sirge. Kauge Lõuna kütkes. - "Looming", 1967,
nr. 8, lk. 1233.

³⁹ Sealsamas, lk. 1239.

⁴⁰ Страны мира. М., 1967, стр. 459.

jooksul harinud ja parandanud". Edasi kirjutatakse, et "maa olgu rahva päralt"⁴¹.

Esiialgu paistab, et esitatakse täiesti demokraatlik nõudmine. Demokraatlikke formuleeringuid põhjustasid tol ajal juba levinud bolševike agraarteooriad. Kui aga hakati lahti mõtestama Pätsi mõistet "rahvas", siis selgub midagi muud. 1920. a. ütles K.Päts Riia saksa ajalehele antud intervjuus, et mõisate edaspidisele jagamisele tuleb viibimata piir panna. Esinedes aga 1936. a. kõnega põllutöökoja kongressil, ütles ta, et edaspidi pööratakse rohkem tähelepanu suurtalude arendamisele. K.Päts ei olnud nõus nendega, kes nõudsid talude suuruse ülempiiriks 50 tiinu. Ta ülistas fašistlikku Saksamaad, kus tema arvates põllumees "parunike" tehakse. Sama soovis Päts saavutada ka Eestis⁴², asudes looma privilegeeritud hallparunite eliiti ning kehtestades Saksamaa eeskujul talude pärimise eelisõiguse institutsiooni.

Ka kogu tema praktiline tegevus kodanuse võimupäevil näitas, et esiplaanile seati suurtalunike huvid. Ainuke järeldus on, et mõiste "maa olgu rahva päralt" ei tähenda K. Pätsil maa rahva päralt olemist nüüdisaegses, marksistlikus mõttes. Tema mõistis "rahva" all eelkõige maakodanlust.

Kuidas aga olukorda parandada? K.Pätsi arvates tuleb luua maatagavarafond. Selle moodustamiseks tuleb tema arvates omavalitsuse piirides olevad kroonumaad kas tasuta või tasu eest ühisomanduseks tunnistada. Samuti tuleb toimida kirikute, kloostrite ja linnade maadega ning seniste mõisnikkude kogude ja landraatide kolleegiumi päralt olevate mõisatega. K.Päts arvab, et kõigepealt peab ära kaotama viinapõletamise, õllekeetmise, laatade, jahi, kõrtside ja kõik teised sellised eesõigused.

Süvenedes nendesse nõudmistesse, veendume, et tegemist on feodaalsete iganditega, mis Eestis veel säilisid. Nende likvideerimise nõudmine kahtlemata oli progressiivne, kuid selles osas polnud K.Päts ainus ega esimene. Demokraatlikud

---

⁴¹ K.Päts, op. cit., lk. 47.

⁴² ORKA, f. 1112, n. 1, s.-ü. 292, l. 21.

jõud tegid seda hoopis järjekindlamalt. Niisugused kodanlikud õigused, mis määrab raha, peavad aga K. Pätsi arvates säilima.

Kuna eelmärgitud viisil ei saa maad küllaldaselt, siis peab ühisomandisse minema ka eramaid. Neid tuleb aga K. Pätsi arvates kas vabatahtlikul kokkuleppel või siis sunniviisil vahekohtu poolt määratud õiglase hinna eest osta. Selgituseks märgib K. Päts et "... terve rahva päralt oleva maatagavara asutamine iseenesest veel sugugi sotsia-lismuse aadete teokste gemine ei ole" ⁴³.

Seda kahel põhjusel: esiteks antakse see ühismaa K. Pätsi plaani järgi üksikisikute kätte kasutada ja teiseks peale ühisomanduse säilib ka maa eraomand. Nimelt nõuab K. Päts kõigi senini müümata talude kiiret eraomandiks müümist. Ta teeb isegi ettepaneku kindlaks määrata talude maksimumsuurus. ⁴⁴ Seejuures teeb aga autor ka kohe kitsenduse - tema arvates ei käiks selle määra alla mõisad ja varem ostetud talud, vaid need jääksid "... puutumatult nende seniste omanikkude kätte, kel täielik vabadus oleks neid endisel viisil tarvitada" ⁴⁵.

Kerkib küsimus, kuidas kasutada ühisomanduses olevat maad? K. Päts tuleb välja järgmise ettepanekuga: "Rahva maatagavarast võiks üksikutele põllumeestele maad a i n u l t p ö l i s e l e r e n d i l e anda." Seejuures oleks rendi tähtaeg hästi pikk - 1000 aastat, ning selle aja jooksul ei tohi rendi suurus muutuda. "... rentniku järeltulijad peaksivad ka tuhande aasta pärast just niisama kõrget renti maksuma, kui põlise rendi esimesel aastalgi." ⁴⁶.

---

⁴³ Sealsamas, lk. 54.

⁴⁴ Sealsamas, lk. 51.

⁴⁵ Sealsamas, lk. 52.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 66-67. Samasuguse seisukoha esitas II duumas Eesti kubermangu esindaja Jürine, kes pooldas "päritavat ehk põlisrenti". Ka Jürine ei poolda maa konfiskeerimist. (Tsit. V.I. Lenin. Teosed. 13. kd., lk. 361.)

Mille poolest siis K. Päts peab põlisrenti paremaks maa eraomandusest?

1) Põlisrendi puhul pole tarvis suurt summat ostuhinnana maasse mahutada. Seda võib kasutada maa parandamiseks, agrotehnika täiustamiseks, uute põllutööriistade muretsemiseks. Et see tõesti toob kaasa kapitalismi kiire arengu põllumajanduses, näitab USA ajalugu. Seal võeti maa tasuta ära indiaanlastelt ning jagati välja sisserändajatele sisuliselt tasuta. Kapitalistlikud farmerid ja ka töösturid ei kulutanud raha maa ostmiseks, vaid peamiselt selle kasutamiseks.

K. Pätsi plaani järgi võrduks põlisrent umbes ostuhinnaga protsendiga, kuid ilma ostuhinnata.

2) Põlisrendi määraksid rahva esindajad õiglasemalt kui kujuneb maa hind, mis pidevalt tõuseb.

Siin ei arvesta K. Päts oma endist väidet, et "...nõudmine maa järele tõuseb aga ühes rahva arvu kasvamisega". Juhul kui rent jääb muutumatuks, jäävad ju need, kes said maa "põlisrendile", paremasse olukorda nendest, kes oleksid nõus maad harima 20 või 50 aasta pärast. Ka ajalugu kinnitab, et ühiskonna arenedes ning elanikkonna kasvades tõusevad kaupade hinnad, nende hulgas ka maa hind. Pidevalt muutub ka laenuprotsent ja see avaldab mõju maarendile. Ilmselt ei saanud K. Päts aru, kuidas kujuneb maa hind ja millised on suhted hinna ning rendi vahel. Täiesti utoopiline on aga mõte, nagu määraksid rahva esindajad (kes need oleksid, jääb lahtiseks) rendi õiglaselt. Kelle huvidest lähtudes õiglaselt?

3) Edasi saaks K. Pätsi arvates põlisrendi puhul anda talusid ka neile, kellel raha pole või kellel seda on vähe.⁴⁷

Tekib küsimus, miks K. Päts ei poolda maa natsionaliseerimist. See on ju kodanliku revolutsiooni aktiks. Kodanliku poliitikategelasena kartis K. Päts natsionaliseerimist aga seetõttu, et teatud tingimustes pole maa natsionaliseerimine ainult ko-

---

⁴⁷ Sealsamas, lk. 67-70.

danliku revolutsiooni "viimane sõna", vaid ka samm sotsialismi poole. Ta ei nõustu natsionaliseerimisega, sest ta ei suuda loobuda eraomandist. Maa natsionaliseerimine on aga samm selle poole. Oma süsteemi elluviimiseks paneb ta ette ümber korraldada ka krediidisüsteem, sisse seada omavalit-suse kasuks maamaks, arendada ühistegevust.

Oma raamatu lõpus annab K. Päts hinnangu mitmetele tol ajal eksisteerinud agraarprogrammidele. Nende hulgas ka sotsiaaldemokraatide programmile (K. Pätsi sõnastuses "sotsialistid"). Marksistlikku agraarküsimuse lahendust ta moonutab. Nimelt kirjutatakse raamatus, et "sotsialistid ei taha maa asjus praegu midagi kindlat pakkuda, sest et nad ainult seda ootavad, kuna suurkapital põllupidamises võit-jaks jääb ja praegu iseseisvaid majapidajaid ikka rohkem ja rohkem oma alla rõhub"⁴⁸. Kuna edasi räägitakse vene sotsiaaldemokraatiast ja sellest, et nn. auala-otsustes lähtu-takse nendest, siis on tema "kriitikatules" bolševike sei-sukohad. Säärast ootamist pole aga viimased kunagi propa-geerinud. K. Päts teeb järelduse, et sotsialistid, lähtudes oma üldnõudest, ei tohiks üldse talusid kaitsta ega mõisate kasvu takistada. Ta jõuab lõpuks järeldusele, et 1905. a. auala-otsused polevat üldse sotsialistlikud, vaid kodanlikud ja sarnanevat eduerakonna seisukohtadega maaküsimuses. Ei ühes ega teises pole K. Pätsil õigus. Samuti mõistis ta täiesti vääralt kontsentratsiooniprotsessi põllumajanduses. Ei tähenda ju suurmaapidamise valitsemine kapitalistlikes maades, et väikesed ja keskmised talud kaoksid. Kuigi vii-maseid läheb kapitalistlikes maades igal aastal tuhandeid pankrotti, tekib neid samal ajal jällegi tuhandeid juurde. Suurtootmise juhtivat osa kapitalistlikus põllumajanduses ei tohi mõista vulgaarselt - nagu peaks suurtalude arv tingimata kasvama (seaduspärane on selle vähenemine). Tähtis on see, et suurtootmise käes on enamik maast ja tootmisva-hendeist, nad annavad valdava osa kaubatoodangust. Suurta-lude juhtiv osa tähendab seda, et nemad määravad ja annavad suuna põllumajanduse arengule, dikteerivad hinnad, määravad turud. Väiketootjate väljatõrjumist suurtootmise poolt ei tule näha esimeste viivitamatus eksproprieerimises, vaid nende laostumises, majanduslike tingimuste halvenemises ja

⁴⁸ Sealsamas, lk. 138-139.

nende pidajate töötingimuste suhtelises halvenemises. Seda aga K. Päts kui kodanlik autor ei mõistnud ja, nagu näitas tema hilisem tegevus, ei tahtnudki mõista.⁴⁹

Eeltoodud seisukohtadega sarnanevad ka muud tol perioodil ajakirjanduses avaldatud agraarvaated. Enne I maailmasõda jäi Eesti kodanlus eraomanduse nõudmise juurde. Ta astus resoluutselt välja bolševike agraarseisukohtade vastu. Samal ajal ei nõudnud ta ka mõisamaade konfiskeerimist.

3. Kas suur- või väiketalu?

Kodanlike agraarteoretikute hulgas, kellega ühinesid aeg-ajalt ka kohalikud sakslased, oli arutatava teemana sajandi algul päevakorral ka majandi suurus. Balti mõisnikkond üldreeglina pooldas suurmaapidamist. Paljud kodanluse grupid kaitsesid aga väiketalumajapidamist. Alati ei tähendanud see väiketalude püsivuse teooria pooldamist. Nii võrd kui kodanlus väiketalude pooldamisega võitles mõisate vastu (eriti möödunud sajandi lõpul ja käesoleva algaastail), olid tema vaated progressiivsed. Need olid suunatud veel säilivate feodaaligandite vastu. Vahetult enne I maailmasõda oli aga eesti kodanluse väiketalude pooldamise jutlustamine selgelt suunatud bolševike agraarprogrammi vastu. Kuna sel perioodil majandi tüübina eelistati väiketalusid, võttis kodanlus omaks reaktsioonilise väiketalude püsivuse teooria.

Oma seisukohti püüti ka teoreetiliselt õigustada. Ikka taheti tõestada, et kontsentratsioon ei saavat esineda põllumajanduses, see võivat teatud määral esineda ainult tööstuses.

---

⁴⁹ Vt. V. Krinal, L. Loone ja I. Soidra. Majandusliku mõtte põhijooni kodanlikus Eestis (1920-1940). Tln., 1968, lk. 71, 128-133.

"Hoopis teisiti on lugu põllumajandusega", kirjutatakse näiteks "Päevalehes". "Siin on töötamise tingimused niisugused, et põhjaliku põlluharimise juures väiketalitus suurtahtlusest üle on, vähem põhjaliku harimise juures aga mõlemad umbes üheväärtilised."⁵⁰

Artikli autor tsiteerib peamiselt K.Kautsky tööd "Maa-küsimus". Ilmselt pole ta üldse tuttav V.Lenini agraarprobleemi puudutavate töödega, sest talle jääb ka arusaamatuks, miks sotsiaaldemokraadid nõuavad mõisate jagamist, kui nad ei poolda väiketalusid. Või on tegemist hoopis moonutamistega. Leninliku agraarprogrammi moonutamine on täiesti selge ajakirjas "Talun" avaldatud artiklis, kus püütakse bolševike agraarpoliitikat pidada ainult katsetamiseks.⁵¹

Samal küsimusel peatub pikemalt J. Hünerson. Ta väidab, et Marx ja Kautsky laiendasid tööstuse kontsentratsiooni mõtlematult ka põllumajandusele. "Vabrikutööstus on mehaaniline protsess, põllupidamine selle vastu aga orgaaniline... Selle tagajärjeks on, et tööstuses inimene kõik oma tahtmise järele juhtida ja korraldada võib, põllupidamises aga tuleb looduse tahtmisega, tema tujudega rehkendada, kehtab igavene võitlus loodusega"⁵², kirjutab J. Hünerson.

Küllalt tihti esines käsitletaval perioodil majandi suuruse kohta artikleid "Postimehes", samuti "Päevalehes". Ajakirjanduses on mitmel korral tähendatud, et ulatuslik suurmaapidamine on kultuurivaenulik nähtus, mis kogu maa edenemist takistab. Kuid tavaliselt hakatakse samas ka väiketalude "püsisust" kiitma.

Väikemajandite pooldajate juhtivaks kodanlikuks teoreetikuks kujunes Jaan Tõnisson, kes ülistas üldse maaelu, vastandades seda linnale. "Peab meie rahvas majanduseliselt välja arenema, nagu elunõuete kohane, siis tuleb meil tö-

---

50 Sotsiaaldemokraatia maapoliitika vastuolud. - "Päevaleht", 1917, 6.(19.) mai.

51 J.K. Uued majapidamise viisid ja majandusline edu. - "Talun", 1918, nr. 2, lk. 3-7.

52 J. Hünerson. Kas suur- või väikepõllupidamine. - "Talun", 1918, nr. 2, lk. 39.

siselt m a a küsimusest kinni hakata" 53, kirjutab J. Tõnisson.

Seejuures ei pea J. Tõnisson kõige olulisemaks maaomandi üleminekut sakslastelt eestlastele. "Palju tähtsam on veel see, et k o d u m a a p i n n a j a o t u s tõsiselt rahvameelseks muutuks: võimalikult k õ i g i l rahvaliikmetel peab võimalus olema l o o v a t õ õ k a u d u m a a g a osasaamisse astuda. Inimestel, kellel tahtmist ja jõudu on kodu pinna harimiseks tööd teha, peavad m a a d s a a m a ." 54

Kuidas seda maad saada, jätab J. Tõnisson mainitud artiklis lahendamata. Kuidas ta seda aga mõtles, on teada "Postimehe" teistest artiklitest. Huvitav on siinkohal ära tuua järgnevad laused.

"Just maaomanduse ainuõiguse ja poliitiliselt loodud eesõiguste varal on suurmaapidamine ka meil tänini "edene nud". Põhjana ekslik oleks aga arvata, nagu tõuseks Balti suurmaapidamise võim tema majanduslikust viljakusest.

Kui suurmaapidamine poliitilise toetuse kaotab, siis jääb tema majanduslikult kulturalikule väikemaapidamisele alla, nagu seda Lääne- ja Kesk-Euroopa majandusline edene mine näitab...

Väikemaapidamise sisemine jõud seisab just selles, et tema maaharijad iseseisvateks töötegijateks muudab, kes kõi ge oma jõu ja oskamise poolest haritava pinnaga ühine vad." 55

Artiklis on vihjamisi nõutud suurmaapidamise jaotamist, näidatud selle positiivseid tagajärgi Euroopa riikide kogemustele tuginedes. Et seda tuleks ka Eestis teha, seda siin otseselt välja ei öelda.

Samal määral idealiseerib oma maalappi ka "Päevaleht". "Nõnda on oma talu, oma maalapike - olgu see täielise omanduse või põlise rendi näol - põlluharija ideaal. Ja

53 J. Tõnisson. Meie rahva majanduselise arenemise sihtjooned lähemas tulevikus. - Eesti Kultura I. Korraldanud W. Reiman. Tartu, 1911, lk. 358.

54 Sealsamas.

55 Väikemaapidamise mõtte edenemine II. - "Postimees", 1911, 24. jaanuar.

sellepärast võib ütelda, et väikepõllupidamine suurema osa inimsoo ideaal on. Suurpõllupidamine aga võib ainult üksikute isikute eesmärk olla, kuna tuhanded nende orjad ja õnnetud peavad olema."⁵⁶ Artiklis väidetakse, et ka Baltimaades sureb suurmaapidamine välja ning seepärast soovitatakse "... väikepõllupidamist edendada"⁵⁷.

Miks siis soovitatakse väiketalusid, milles nähakse nende eeliseid?

Kõigepealt lähtutakse sotsiaalpoliitilisest aspektist: väiketalu mahutab rohkem rahvast maale. "Rahvamajanduslikult on niisugune majapidamine kõige tulusam, mis oma maa-pinna üksuse kohta võimalikult suure hulga inimesi ära võib elatada"⁵⁸, kirjutatakse "Põllutöölehes". Sääraseks majapidamiseks peab ta väiketalu. Seejuures ei pea nimetatud artikli autor eesmärgiks talupoegade omanikuksteegemist. Ta kirjutab, et "rahvamajandusele on see ükskõik, kas need inimesed maa omanikud või rentnikud, kapitalistid või võlatarvitajad, tööandjad või töötajad on"⁵⁹. Viimasest lausest järeldub, et autor ei taha tegelikult midagi muuta. Kirjeldatud olukord ju eksisteeriski. Võib-olla ainult mõisnikel oleks soovitav anda osa maid rendile. Sääraste mõttega tuli välja ka osa mõisnike. Et autor on üldse väärteooriate kammitsais, näitab asjaolu, et ta pooldab ka kolme faktori teooriat, rõhutades eriti kapitali tulu.

Kodanluse huvides on küsimusele hoopis paremini lähenenud H. Taar, kes kirjutab:

"Eravarandusline kord on salgamata üks neist suurematest põhjustest praeguse aja sotsialviletsuse ja - viha juures. Edasisammuv kultura on ilma varanduseta rahvakihi nägijaks teinud ja see kole vihavaen ei või enne kaduda, enne kui siin põhjalikku paranemist on tulnud, kõigepealt muidugi sel teel, et kõikidele suuremat võimalust antakse ise omanikkudeks saada, kuna siis eravarandus aegamööda ik-

---

⁵⁶ J.W. Aja märgid. - "Päevaleht", 1912, 10.(23.) september.

⁵⁷ Sealsamas.

⁵⁸ A.J. Väiketalu pidamise rahvamajandusline tulu. - "Põllutööleht", 1910, nr. 51, lk. 418.

⁵⁹ Sealsamas.

ka rohkem ja rohkem teataval määral kitsendatud saab, aga kõikide juures ühesarnaselt."⁶⁰

Kuidas mõtleb autor seda kitsendust kõikide juures ühesarnaselt läbi viia, jääb tema saladuseks. Käesoleva sa-
jandi alguses, ja seda ka Eestis, oli juba ilmne, et seda
teha pole võimalik. Seetõttu oli ka eestoodud soov vaid
soovunelm, utoopiline unistus. Eespooltoodust lähtudes soo-
vitab H. Taar Eesti oludes väiketalusid ning, et "... meie
väikepõllumehed peaks nimelt ka pärisomanikud olema ja mit-
te ainult ajutised omanikud... Parajates piirides peetud
egoismus ei ole mitte majandusliselt üksi edasikihutaja
võim, vaid kindlustab ühtlasi ka üleüldist õnne, edu, kõlb-
lust jne."⁶¹

Viimane lause on ajendatud ilmselt Smithi lugemisest:
pidas ju A. Smith kogu inimtegevuse algpõhjuseks egoismi.

Umbes samadel eesmärkidel propageerib väiketalusid ka
J. Hünerson⁶², tollel ajal "Põllutöölehe" toimetaja ase-
täitja.

Püüdlilikult propageeriti ka väiketaluude majanduslikke
eeliseid. Milles need siis kodanlike autorite arvates sei-
sid? J. Hünerson näiteks märgib järgmist:

1) saab arendada neid majandusharusid, mis on tulusa-
mad;

2) perekonnaliikmed töötavad usinamini ning nendega
saab rohkem kokku hoida;

3) kasvab elanike ostujõud. "Kui mõisast teha kümme
talu, siis ostavad talunikud kokku mittevõrdselt rohkem
tööriistu, masinaid, seemneid, kunstsõnnikut ja pudukau-
pa"⁶³;

---

⁶⁰ Helene Taar. Kirjad Eesti põllumeestele V. - "Posti-
mees", 1911, 1.(26.) mai.

⁶¹ Sealsamas.

⁶² J. Hünerson. Põhjalikust maatarvitamisest meil ja mujal.
- Eesti Kultura I. Korraldanud W. Reiman. Tartu, 1911,
lk. 199.

⁶³ Sealsamas, lk. 202.

4) kindlustavad tööjõu suurталудele.⁶⁴

Peatume neil veidi pikemalt. Kõigepealt küsimus sellest, milliseid majapidamisharusid saab üks või teine majapidamisliik arendada. J. Hünersoni arvates on valikuvõimalused suuremad väiketaludel. Kui aga tutvume põllumajandusega Eestis käesoleva sajandi alguses, siis veendume, et taludes ei arendatud majandusharusid, mida poleks esinenud suurmajandites, eelkõige mõisates. Viimastes oli majandus mitmekülgsem kui taludes. Alates möödunud sajandi lõpust hakkas Eestis arenema karjakasvatus. Kasulik oli just piimakarja pidamine. Kuid käesoleva sajandi alguseks oli piimakarjakasvatust suund mõisates intensiivsem ja järjekindlamalt välja kujunenud kui taludes. Näiteks 1913. aastal oli mõisates iga 100 tiinu põllumajandusliku maa kohta 19,1 lehma, taludes 16,4 lehma.⁶⁵ Taludes isegi kaheldi veel nimetatud suuna kasulikkuses ning põllumeeste seltsides analüüsiti, uuriti ja vaieldi teraviljamajanduse kriisi põhjuste üle, otsiti teid ja võimalusi talumajanduse tulukuse suurendamiseks. Karja produktiivsus oli mõisamajapidamistes, kus rohkem kasutati õlikooke jm. jõusööta, palju kõrgem kui talumajapidamistes. Tõuomadustelt olid mõisate karjad palju ühtlasemad ja paremad. Juba selle näite põhjal peaks olema selge, et tulusamate majandusharude paremate arendamisvõimaluste osas küll ei saa eelistada väiketalu.

Teise eelisenä märgib J. Hünerson talupidaja oma perekonnaliikmete kõrgemat tööviljakust. See on õige ning seda argumenti toonitavad peaaegu kõik väiketalude püsivuse teooria autorid. Kuid millise hinnaga saavutati kõrgem tööviljakus? Mitte parema mehhaniseerimise ega parema tööorganiseerimise, vaid eelkõige perekonnaliikmete rängema füüsilise töö tulemusena. Oma väidete kinnituseks võrdleb J. Hünerson Rumeeniat ja Bulgaariat; kuna esimeses valitses suurmaapidamine, teises väiketalud ning seetõttu olevat Bulgaaria Rumeeniast igati ees. Kuidas oli olukord nimeta-

⁶⁴ Umbes samadel seisukohtadel ollakse artiklis "Suur- ja väikepõllupidamine" - "Päevaleht", 1913, 25. august. Palju ei erine ülalmärgitust ka J. Tõnissoni vaated. (Vt. H. Kruus. Jaan Tõnisson Eesti kodanluse juhina, 1921).

⁶⁵ A. Kõörna, op. cit., lk. 49.

tud maades? Bulgaarias likvideeriti põhiliselt suurmaamand Türgi ikke likvideerimisega aastail 1877-1878. Kuid ka Bulgaarias säilisid kuninga ja kloostrite maavaldused. Eriti möödunud sajandil jagasid suuremate maade valdajad oma maad väikesteks kruntideks ja andsid need poolterarendi alusel talupoegadele harida, sest see andis suuremat kasumit. Talupoegade väike- ja kääbusmajandeid koormasid kohustused liigkasuvõtjate vastu, poolterarent ning teised orjastavad rendiliigid. Neid rõhusid ka pangavõlad, mille summa lakkamatult suurenes. Kui 1900. a. hüpoteegivõlad pankadele ja liigkasuvõtjatele moodustasid 11 miljonit levi, siis 1911. a. ulatusid need juba 38 miljoni levini.⁶⁶ Võlasumma ületas tunduvalt väike- ja kääbusmajandite väärtuse ning nende omanikud olid sisuliselt poolproletaarlased.

Rumeenias eksisteerisid mõisad. Enam kui 2/3 mõisnikest andis maa rendile, tavaliselt mõnele suurrentnikule, kes selle omakorda väikeste tükkidena talupoegadele edasi rentis. Seega ei olnud tegelikult väga suuri erinevusi majandite liikides. Peamiselt tänu suurmajapidamistele esines Rumeenia XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul välisturgudel ühe peamise leivavilja eksportijana. Majanduslikult olid aga mõlemad mahajäänud maad. Juba K. Kautsky näitas, et kõrgem tulukus tuleneb perekonnaliikmete alatarbimisest. (Sellega ajal K. Kautsky oli veel marksistlikel positsioonidel.) Kautsky võrdleb kaht 5-liikmelist perekonda: üks töötab suurtalus, teine väikeses. Nende kogu büdžeti analüüs näitab, et väikemajandil oli see 1158,40 marka, suurmajandil - 2739,25. Suurataluga ühesuguse elatustaseme puhul osutus väikemajand vähem tulukaks.

Eriti põhjalikult on seda probleemi uurinud aga V. Lenin nii Taani, Saksamaa kui ka teiste maade näidete põhjal. Näiteks oma töödes "Agraarküsimus ja "Marxi arvustajad"" lükkab ta rikkaliku faktilise materjali alusel ümber väiketalu omanike ja nende perekonnaliikmete "kõrgema tööviljakuse" propageerijate argumendid. Lõppjärelendusena kirjutab V. Lenin, et faktiline materjal "... tõestab suurmajandi tehnilist üleolekut põllumajanduses, väiketalu üle

⁶⁶ Uusaeg. 3. kd. Tln., 1968, lk. 398.

jõu käivat tööd ja alatoitlust, nende muutumist mõisnike sulaseks ja päeviliseks, tõestab väikeste talumajandite arvu kasvu seost puuduse ja proletariseerimise kasvuga⁶⁷.

Kolmanda eelisena näeb J. Hünerson väiketalu de valitsemise puhul elanike ostujõu kasvu. Küsimus on õieti realiseerimisprobleemist, turuprobleemist. Ülaltoodud J. Hünersoni tsitaadist selgub, et ta asub selles küsimuses majandusliku romantismi ja vene narodnikute jälgedes. Ka viimased arvasid, et väikekoodanluse osatähtsuse tõus (Eesti kodanlike autorite poolt propageeritud väiketalu de olid väikekoodanluse taimelavaks) toob kaasa elatustaseme tõusu. Nad panid peamise rõhu isiklikule tarbimisele ja jätsid tähele panemata tootliku tarbimise. J. Hünerson küll kirjutab, et väiketalu de ostavad rohkem tööriistu, kuid see ei ole põhjendatud. Eesti andmetel muretsevad põllutööriistu, kunstväetisi ja muud põllumajandusele vajalikku siiski peamiselt mõisad ja suurtalud.

Lõpuks pidid väiketalu de kindlustama tööjõuga suurmajandeid. Kui eelmiste eeliste puhul võis olla ebaselge, mida J. Hünerson mõistab väiketalu all, siis nüüd selgub, et siiski sääraseid väikekohti, mis ei suuda anda tööd kogu perele. Seega on ta tüüpiline väiketalu de püsivuse teooria pooldaja, mitte aga niivõrd mõisate ja üldse säilinud feodaalsuhete likvideerimise eest võitleja. Ja kuigi ta samas artiklis soovib mõisate tükeldamist,⁶⁸ siis neljandast eelisest lähtudes teeb ta seda tõenäoliselt jällegi väikemajandi püsivuse teooria propageerijana, eriti seetõttu, et suurtalude suhtes on tal sama ettepanek. Sisuliselt on siin J. Hünersonil kahtlemata õigus. Väiketalu de ei suuda ära kasutada kõigi perekonnaliikmete tööjõudu ning äraelamiseks tuleb teenistust otsida mujalt. Samal ajal seob väiketalu de perekonnaliikmeid teatud paikkonnaga ning paratamatult tuleb tööle minna mõisasse või suurtaludesse, sest tööstustevõtteid maal peaaegu ei olnud. Seetõttu tuli nõus olla ka pakutud palgaga. Väiketalu de kindlustasid suurmajandid tööjõuga ning surusid alla ka põllutööliste palgu.

⁶⁷ V.I. Lenin. Teosed. 5. kd., lk. 152.

⁶⁸ J. Hünerson, op. cit., lk. 199.

Milline pidi olema siis väiketalu suurus? Kui J. Hüner-son pidas väikekoha üheks funktsiooniks suurtalude tööjõuga varustamist, siis "Päevalehes" väidetakse, et "... niisugused väikekohad, mis oma harijale tööd ega leiba ei anna, on tõesti parem asutamata jätta"⁶⁹. Käsitletavas artiklis pooldatakse talu, mille "peal tema pidaja oma perekonnaga veel hästi võib ära elada"⁷⁰. Seejuures ei anta täpset suurst (see loomulikult sõltub majandamise viisist ja talu asukohast). Tuues Eestimaa kubermangu talu arvu suurusgruppide järgi, arvab artikli autor, et seal võiks talude arv vähemalt neli korda suurem olla. Mainitud artiklis isegi peetakse põllumajanduse kiratsemise põhjuseks maa ebaõiget kasutamist. Viimane olevat aga tingitud liiga suurtest talukohtadest. Ka teiste kodanlike autorite seisukohti arvesse võttes võib väita, et väiketalu suuruseks soovitati peamiselt 20-30 ha suurusi kohti. Aeg-ajalt pooldati ka suuremaid, isegi kuni 50 ha suurusi.

Säärane talu oli enamike kodanlike autorite agraarprobleemi lahendus. Peab aga märkima, et tolleaegses ajakirjanduses esines ka teistsuguseid seisukohti. Vastasrinnas esindajana võib märkida J. Kirkmanni artiklit ("Edasi" VI), Märkides, et J. Tõnisson ning eduerakond pooldavad väikepõllundust, "Peterburi Teataja" ja "Tallinna Teataja" aga suurmajapidamist, analüüsib J. Kirkmann USA andmeid ja jõuab järeldusele: "Põlluharimistehnika kiire edenemise järeldus on see, et maa ikka rohkem suurkapitalistide omaduseks langeb."⁷¹ Autor arvab, et väikepõllupidamist ei aita elus hoida ka ühistegevus ning lõppjäreldusena jõuab J. Kirkmann väiketalu püsivuse eitamisele.

Samadel seisukohtadel on ka J.S. initsiaalide all "Postimehes" avaldatud artikli autor. (Artikli joone all on märkus, et toimetuse ei ühine autori seisukohtadega. Järgmises numbris ilmuiski toimetuse vastus, milles propageeriti

⁶⁹ Elujõuline väiketalu. - "Päevaleht", 1912, 12.(25.) september.

⁷⁰ Sealsamas.

⁷¹ J. Kirkmann. Kuhu põllumajandus tõttab. - "Edasi" VI (aastarv märkimata), lk. 35.

J. Tõnissoni sellekohaseid vaateid.) Üldmääratud J.S. artiklis märgitakse, et väiketalude arv Eestis pidevalt kasvab. Sellel on kolmesugused Järeldused:

- 1) väiketalud ei kasuta võõraid töölisi, vaid teevad perekonnaliikmetega kogu töö ära;
- 2) nad ei toida suurt perekonda ega lase kapitali koguda;
- 3) nad lähevad pärimise teel võõraste kätte.

Autor väidab, et "väikekohapidajad alati sordorjad on, kuna suurkoha orjad küllalt pool aastat võivad vabad olla"⁷². Sellega juhib ta õigesti tähelepanu väiketalude perekondade rasketele tööle. Autor väidab, et suurmaapidamine on rentaablim ning tuleviku seisukohalt on vajalikud suurtalud.

Sama seisukohta propageeris käsitletaval perioodil H. Pöögelmann, kes aga esindas marksistlikke vaateid ning kelle seisukohtade esitamine seetõttu ei kuulu käesoleva artikli raamidesse.

4. Peremeeste ja põllutöölaliste vahekorras

Põllutööliste ja taluperemeeste läbisaamisest kirjutati ajalehtedes juba möödunud sajandi lõpul, akuutseks kujunes see aga käesoleval sajandil. Kuigi veel 1916. a. püüab koolimees ja valla kantselei ametnik H. Anso lugejaid veenda sulaste ja peremeeste ühtsuses, kirjutades, et "üleüldse on talurahva ja põllutöölaliste vahel nii palju veresugulust olemas, et meie maal puhast verd peremeeste ja tööliste seisusest juttugi ei või olla."⁷³, polnud olukord sugugi nii üksmeelne. Seoses linnasiirdumisega vähenes külades

---

⁷² J.S. Väikekohtade mõju tööliste pääle. - "Postimees", 1910, 20. aprill.

⁷³ H. Anso. Veel põllutöölilistest. - "Postimees", 1916, 20. juuli.

elav rahvastik. See tõi kaasa tööliste vähenemise maal. Nii kurdabki ajakirjandus pidevalt põllutööliste puuduse üle, mis ei ole kohalik nähtus, vaid esines teisteski Venemaa osades, samuti välismaal. See tõi kaasa põllutööliste palgade tõusu. "Umbes poolteise aastakümne jooksul on talusulate ja tüdrukute palgad kahekordseks tõusnud. Seesugune tööjõu kallinemine on töörahva vähesuse otsekohene tagajärg."⁷⁴ Baltimaal oli J. Drosdovi andmetel keskmine päevapalk tõusnud järgmiselt:⁷⁵

Aasta	Kopikat	%
1902	75	100
1905	73,9	98
1906	76,1	101
1907	84,5	112
1908	90,6	120
1909	95	126
1910	98,3	131

Kuid kas säärasest palgade tõusust said kasu põllutöölised? Vastuse annab "Postimees". "Kui Venemaal põllutööliste palk 1905. a. saadik 30 protsendi võrra on tõusnud ja vabrikutööliste palk ainult 10 protsendi võrra, ei suuda see võrdlemisi suur palgakõrgendus põllutöölisi omal maal ja põllu peal kinni pidada... paljud toiduained on 10 aasta jooksul veel rohkem kui 30 protsendi võrra hinna poolest tõusnud."⁷⁶ Kui palga tõus vabrikutöölistel oli väiksem, meelitas linn rahvast muude hüvedega. Maalt linna rändamist soodustas ka see asjaolu, et talud pidasid sulaseid ja teenijaid suviti, talvel aga pidid nad ära elama suvise teenistusega.

Et põllutööliste vähesuses kohtade omanikud ise süüdi olid, seda kriipsutas alla jällegi sinne ajakirjan-

⁷⁴ J. Hünerson, op. cit., lk. 195.

⁷⁵ L.J. Põllutööliste küsimus. - "Päevaleht", 1914, 12.(25.) aprill.

⁷⁶ Põllutööliste küsimus. - "Postimees", 1915, 2. juuni.

dus. Maalt äramineku põhjusena toodi esile järgmist: ⁷⁷

1) perekonnata eluviis. Sulaseks või tüdrukuku võeti eelkõige üksikuid. "Esimene abinõu tööliste soetamiseks on perekondliste tööliste pidamine, vanade ääremaade ja kandidaatide jalule seadmine ja korraldamine." ⁷⁸ Jällegi propageeriti popsikohti, mille peamiseks ülesandeks oli suurtaolude tööjõuga varustamine;

2) väljarändamine linnadesse ja mujale. Põhjuseks oli maatöö raskus ja tööpäeva korraldamatus. Valitses ju piiramata tööaeg ja kui see mõnedes taludes oligi piiratud, siis küllalt pikk (10-12 tundi ja enamgi). Linnades oli aga tööpäev kindel, pühapäevad vabad, omaette korterid;

3) tung varanduse, hariduse ja vabaduse järele. Viimase all artikli autor mõtles, et linnas oma korteris inimene saab osta mööblit, peale tööaega käsutab ise oma aega ning on suuremad võimalused oma silmaringi avardamiseks. Kui kõik see tõesti oli põhjuseks külast lahkumisele, siis on viimane faktor väga tihedalt seotud kahe eelmisega.

Kapitalistlike suhete süvenemisega ning laienemisega teravnesid üha enam klassivahed maal. Seda märgib ära M. Raud, kes õigesti ütleb, et varem olid peremeeste ja põllutööliste vahed väiksemad, kuid juba möödunud sajandi lõpul olid need näiteks Mulgimaal väga märgatavad. M. Raud teeb oma järeldused ankeetide alusel. Ta saatis välja 500 küsimuslehte, täidetult sai tagasi 75. Vastused käivad 1911. aasta kohta. Saadud vastuste alusel teeb ta järgmised järeldused (autor ise ei pea neid teaduslikeks, kuid arvab, et aitavad paremini kodumaad tundma õppida):

1) sulased on liikuvamaks saanud;

---

⁷⁷ K. Kuut. Põllutööliste küsimusest. - "Päevaleht", 1912, 12. märts. Vändra Põllumeeste Seltsi koosolekul jõuti arvamusele, et üleüldisest tööliste puudusest ei saa üldse kõnelda. Nendes taludes, kus palk ja elamine korralik, pole puudus ka töölistest (vt. "Postimees", 1907, 1. august.).

⁷⁸ Põllutööliste puudus. - "Päevaleht", 1914, 21. veebr. (6. märts).

2) tñisealiste asemele võetakse põllutõõle alaealisi. "Tõõjõud läheb kallimaks aga õhtlasi nõrgemaks." 79

Põllutõõliste saamiseks soovitab ta taludel anda neile maad ja maju õõrile pñevade eest. Seega teetõõ talude heaks, mis nagunii oli levinud ja mis sidus maata inimesed kindla taluga. Sellega oli võimalus palkade allasurumiseks. Tõõ oli seejuures raske. "Suvine tõõpäev on taludes õõ terve kodumaa oma alguse ja lõpu poolest õõhesugune - kestab enamasti pñikesetõõsusust loojaminekuni." 80

Vastuolude pñhjuseks tõõliste ja peremeeste vahel on mitmesugused asjaolud. M. Raud mñrgib isegi, et viimased esimesi hariduse saamilisel vahel takistavad. Eriti teravalt tulevad vastuolud ilmsiks vallaametnike valimistel.

Sama nñhtuse õõ avaldab kurbust ka H. Taar, kirjutas, et põllutõõline "... oli enne sarnane tõõline, kes harilikult kaua, isegi terve eluaeg õõhe koha pñal paigal elas, ennast perekonnaliikmena tundes, kes pererahvaga kõik õõne ja õõnnetuse jagas.

Nõõdne tõõline on majandusliselt endisest vaieldamatult paremal jñrjel. Et ta aga alatasa rñndaja "proletaarlane" on, niisama kui uue aja suurlinna vabrikutõõline, siis ei tunne ta oma võõra peremehe vastu ka enam õõtegi perekondlist tundmust, ta nñeb selles koguni inimest, kes tema tõõst ja vaevast kasu saab, kui ka tõõpoolest pea kõik meie põllumajanduse kasu peaaegu tñiesti tõõlistele lñheb..." 81.

Artikli autor lñhtub majandusliku romantismi seisukohalt ja igatseb tagasi vanu kapitalismieelseid aegu. Ebaõõige on aga H. Taari vñide, nagu lñheks kõik põllumajanduse kasu ainult põllutõõlistele. Taluomanikel tekkis tõõesti raskusi kulude-tulude tasakaalustamisega, kuid selles oli kõõige olulisemaks raskuseks ostuvõõlgade tasumine. Unustada ei tohi ka akumulatsiooniks minevat osa. Kuna ei ole tñpset

79 M. Raud. Põllutõõliste-kõõsimus põllumeeste valgustusel - Eesti Kultura III. Korraldanud W. Reiman. Tartu, 1913, lk. 8.

80 Sealsamas, lk. 58.

81 Helene Taar. Kirjad Eesti põllumeestele IV. - "Postimees", 1911, 10.(23.) mai.

Ülevaadet taluperemähe ja tema perekonnaliikmete töötasust, ei saa seda ka võrrelda põllutööliste palkadega. Põllutööliste probleemi lahendamisel soovitatakse ajakirjas "Talu" rohkem kasutada Taani kogemusi. Osa neist soovitustest esines ka siinsete ajalehtede soovitustes, nagu näiteks maa andmine ja paremate korterite muretsemine. On aga ka uusi momente.

"Teistes kulturamaades saab iga põllutööline aasta lõpul tunnistuse. Ka meie põllumeeste keskel peaks tööliste tunnistuse andmine tarvitusele võetama"⁸², soovitatakse. Sellist soovitust massiliselt Eestis niipea ellu ei viidud, alles kodanluse võimupäevade teisel poolel hakati jälle rohkem propageerima säärase tunnistuste andmist põllutööliste.

Edasi soovitatakse lisapalga maksmist, kui tööline on hoolas ja sõnakuulelik. Sama soovitab ka R. Järv, kes peale selle arvab, et suuremates taludes võiks olla üks peasulane, kellele tuleb siis ka rohkem maksta. See sunnib ka teisi paremini töötama, et hiljem ise samas talus või mujal peasulaseks ning sellega koos kõrgemale palgale saada.⁸³

Kõik need soovitused ei suutnud tuua olulisi parandusi põllutööliste olukorda. Enamik siinsetest, samuti nagu varematest ettepanekutest lähtus kapitalistlike suhete edasiarendamise ja kindlustamise püüdest, suutmata lahendada agaraarprobleemi Eestis.

---

82 J.R. (Daanimaal). Missugust korraldust nõuab meie põllumeestelt tööpäeva lühendamine. - "Talu", 1912, nr. 3, lk. 77.

83 R. Järv. Mõned mõtted töölisteküsimuse kohta maal. "Postimees", 1911, 1.(14.) oktoober.

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ С/Х КООПЕРАЦИИ В РАЗВИТЫХ КАПИТАЛИСТИЧЕСКИХ И РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ

Л. П а г л а н т

Кафедра политической экономии

За последние годы сельскохозяйственная кооперация в капиталистических странах получила большое развитие как по масштабам своей деятельности, так и по степени охвата широких масс крестьянства и фермерства.

Кооперативное движение представляет собой большую силу. Оно насчитывает в своих рядах свыше 350 млн. человек. В странах капитализма развертывается борьба кооперативов против происков монополий и поддерживаемых ими реакционных сил в кооперативном движении.

Особый интерес представляет изучение проблем развития кооперативного движения в экономических слаборазвитых странах. Ряд молодых суверенных государств, возникших на месте бывших колоний и полуколоний, с успехом сочетают сельскохозяйственную кооперацию с демократическими аграрными реформами для осуществления глубоких преобразований деревни.

В.И. Ленин неоднократно указывал на важность работы прогрессивных сил в кооперативном движении. Ленинские указания имеют огромное значение при изучении вопроса о месте и роли сельскохозяйственной кооперации в современных условиях.

Развитие сельскохозяйственной кооперации в несоциалистических странах происходит по трем основным направлениям: совершенствование организационных форм кооперации, развитие ее функций, расширение масштабов деятельности и членства кооперативных обществ. В разных странах развитие начиналось с различных форм сельскохозяйственной кооперации.

В Великобритании развитие сельскохозяйственной кооперации началось с образования фермерских снабженческих ассоциаций и лишь четверть века спустя привело к возникновению сбытовых кооперативов фермеров. В Швеции кооперативные организации в сельском хозяйстве приняли вначале форму общества ипотечного кредита. Значительно позже, через 50 лет после образования первого общества ипотечного кредита, в этой стране появились кооперативы по переработке и сбыту ряда сельскохозяйственных продуктов: молока, яиц, мяса.

Организация кооперативов в сельском хозяйстве Италии была начата сельскохозяйственным рабочим, затем возникли ко-

оперативы по совместной аренде земли и несколько позже — кооперативы по переработке сельскохозяйственных продуктов. Одновременно в сельском хозяйстве стали возникать и производственные кооперативы. В США преимущественное распространение получила сбытовая и закупочно-снабженческая кооперация. Этот же тип кооперации получил широкое распространение в Англии, Швеции и ряде других стран.

Исторический материал показывает, что сельскохозяйственная кредитная кооперация, зародившись в Германии в форме так называемых народных банков Шульце-Делича и райффайзенских кредитных товариществ, затем приобрела широкое распространение в странах развитого мелкотоварного крестьянского хозяйства. Сельскохозяйственная кредитная кооперация получила относительно большое распространение и в экономически слабо развитых странах. Однако здесь условия ее возникновения и развития существенно отличались от европейских, поэтому роль и значение кредитной кооперации в странах развитого мелкотоварного хозяйства и экономически слабо развитых странах отождествлять нельзя. В слабо развитых странах распространены также кооперативные снабженческо-сбытовые организации и смешанные (многоцелевые) кооперативы.

Развитие сельскохозяйственной кооперации в экономически слабо развитых и в промышленно развитых капиталистических странах не отличается строгой последовательностью возникновения различных форм кооперативных обществ. Хотя более или менее общей закономерностью является то, что появление кооперативных организаций в сфере обращения предшествует возникновению производственных кооперативов. Однако исключений из этого правила так много, что можно говорить лишь о его относительном значении.

В настоящее время к наиболее распространенным формам кооперативных обществ относятся:

сбытовые кооперативные общества, функцией которых является сбыт сельскохозяйственной продукции членов обществ. Во многих странах сбытовая деятельность этих кооперативов сочетается с переработкой сельскохозяйственной продукции, а также с функциями снабжения крестьян и фермеров товарами производственного назначения. Иногда все эти виды деятельности дополняются кредитованием членов обществ;

закупочно-снабженческие кооперативные общества, которые организуют закупку и доставку в хозяйства членов кооперати-

зов предметов производственного (а иногда и личного) потребления, выпускаемых промышленностью (минеральных удобрений, горючего и т.д.);

кредитные общества, цель которых состоит в обеспечении охватываемых ими хозяйств кредитом. Кооперативные общества по взаимному кредитованию особенно характерны для стран, где финансовое положение основной массы товаропроизводителей крайне неблагоприятно;

кооперативы по обслуживанию (сервис кооперативы), организующие совместное удовлетворение потребностей сельскохозяйственного производства своих членов в том или ином виде услуг (консультации специалистов по использованию техники, ремонт ее и т.д.);

кооперативы по совместной переработке сельскохозяйственной продукции. Этот план кооперативов особенно широко распространен в странах, сельское хозяйство которых специализируется на производстве продукции, требующей фабричной переработки (сушилки шелковичных коконов в Италии, маслобойни и сыроваренные заводы в Швеции и т.д.);

кооперативы по совместному использованию сельскохозяйственных машин, нередко выполняющие и ряд других функций (переработку продукции и т.д.).

Помимо указанных основных типов сельскохозяйственных кооперативных обществ, распространенных в большинстве стран с развитым кооперативным движением, имеются и другие формы кооперативных организаций, характерные для небольшой группы стран, а иногда лишь для той или иной отдельной страны. В частности в США распространены кооперативы по электроснабжению и телефонному обслуживанию фермеров, в Италии — кооперативы по совместной аренде земли, в Швеции — так называемые производственные объединения, в Японии — комплексные кооперативы и т.д.

Часто кооперативы в сельском хозяйстве организуются не по функциональному, а по отраслевому признаку, но иногда в основе организационной структуры кооперативов лежит территориальный признак.

При исследовании кооперативного движения в несоциалистических странах нельзя допускать шаблона. Необходимо обобщение современной практики кооперативного движения в различных странах, в частности в промышленно развитых и в экономически слаборазвитых странах, а также в условиях капиталистического

пути развития, при котором кооперативная форма производства наряду с другими мероприятиями может быть использована для социальных преобразований в сельском хозяйстве и других отраслях экономики.

При империализме в условиях господства финансового капитала кооперация не может остаться вне сферы его деятельности. Финансовый капитал стремится подчинить своим интересам сельскохозяйственную кооперацию, превратить ее в средство обеспечения монопольных прибылей за счет эксплуатации трудящегося крестьянства. По мере того, как ему удается достигнуть этой цели, сельскохозяйственная кооперация перестает отвечать интересам большинства сельскохозяйственных производителей и превращается по существу в подсобный аппарат монополий.

Для торгово-промышленных монополий кооперативы часто являются более подходящими контрагентами в деловых операциях, чем разрозненные мелкие сельскохозяйственные производители. Используя кооперативы, промышленные монополии сбывают свою продукцию и закупают сельскохозяйственное сырье крупными партиями, что значительно повышает доходность их предприятий. Таким образом, сельскохозяйственная кооперация выполняет функции, напоминающие роль посредника между массой отдельных мелких сельскохозяйственных производителей и оптовыми покупателями их продукции. В то же время кооперативы в некотором смысле становятся "организованным рынком сбыта товаров сельскохозяйственного назначения для монополий соответствующих отраслей промышленности".

Для банковских монополий кооперативы также являются более подходящим объектом банковских операций, чем отдельные крестьяне. Попадая в зависимость от банковского кредита, кооперативы оказываются под их контролем и становятся в руках крупнейших банков одним из рычагов эксплуатации массы сельскохозяйственных производителей. В ряде стран сельскохозяйственные кооперативы превратились даже в источник кредитных ресурсов банков, используемых в других отраслях экономики. В Японии, например, сельскохозяйственный банк выдает различным монополистическим организациям вне сельского хозяйства, а также банкам в виде ссуд примерно 1/3 суммы сбережений от сельского хозяйства, хранимых в банке кооперативами.

По линии кредитования сельскохозяйственные кооперативы нередко оказываются в зависимости и от государства. Сельско-

хозяйственные кооперативы в известной мере используются и для проведения государственно-монополистической политики цен, определяемой интересами крупнейших монополистических объединений, связанных с сельским хозяйством. Однако монополистический капитал допускает развитие сельскохозяйственной кооперации лишь в той мере, в какой это ему выгодно. В США фермерская кооперация также зажата в железные тиски монополистического капитала. Как в США, так и в большинстве других капиталистических стран сельскохозяйственная кооперация часто не в состоянии выдержать конкуренции крупных монополий, господствующих в сельском хозяйстве, и каждый шаг в улучшении положения рядовых масс кооператоров завоевывается упорной борьбой против монополистического капитала.

В Италии монополии и землевладельцы пытаются противопоставить развитию демократической крестьянской кооперации псевдокооперацию в лице так называемых государственных кооперативов и католических кооперативов, находящихся под влиянием Ватикана.

Сельскохозяйственная кооперация в разных капиталистических странах возглавляется в основном зажиточной верхушкой деревни, а иногда и прямыми представителями монополистического капитала и крупных земельных собственников.

Естественно, что ее деятельность определяется интересами тех классов и групп, которые она объединяет, интересами высших и незначительной части средних слоев крестьянства. Вся социальная обстановка, в которой развивается сельскохозяйственная кооперация в современных капиталистических странах, определяет классовый состав ее руководства.

Деятельность сельскохозяйственных кооперативов в Англии, Японии и других странах находится под строгим контролем административных органов. Нередки случаи, когда в процессе концентрации и централизации сельскохозяйственного производства и сбыта сельскохозяйственная кооперация превращается по существу в крупное монополистическое объединение, которое активно ищет сотрудничества с промышленными монополиями, торговыми фирмами, банками и транспортными компаниями. Государство нередко выступает "защитником" интересов кооперации против монополистических кругов.

В сельском хозяйстве современной капиталистической Европы и Скандинавии созданы крупнейшие кооперативные агропромышленные объединения общенационального значения. При весьма

значительных национальных различиях можно сформулировать и некоторые общие черты сельскохозяйственной кооперации крупнейших западноевропейских и Скандинавских стран, связанные с быстрым усилением ее роли в агропромышленном комплексе за последние 10 лет.

Кооперация представляет собой определенную форму рыночной организации сельскохозяйственных производителей, защищающей своих членов от экономических и оптовых торговых фирм, господствующих на рынке сельскохозяйственных продуктов и средств производства для сельского хозяйства. В этом плане кооперация носит в известной мере антимонополистический и демократический характер.

Сейчас социально-экономическая перестройка аграрной структуры все настойчивее ставит вопрос, каким путем пойдет дальнейшее обобществление производства в западноевропейском и Скандинавском сельском хозяйстве и сумеет ли кооперация противостоять острейшей конкуренции со стороны крупнокапиталистического аграрного предпринимательства и "вертикальной интеграции", организуемой финансовым капиталом? Заметный подъем кооперативного движения явился реакцией на совместное наступление крупного аграрного и финансового капитала. В результате возник и получил более широкое распространение ряд форм производственной кооперации и кооперативной "вертикальной интеграции". Такая кооперация носит по преимуществу снабженческо-сбытовой и перерабатывающий характер. Классическим примером преобладания кооперативной интеграции являются Скандинавские страны (особенно Швеция). Но кооперация не ликвидирует материального неравенства между отдельными группами товаропроизводителей, а увеличивает ее. Растет доля крупных хозяйств из-за ликвидации мелких и средних фермеров. Хотелось бы подчеркнуть моменты, касающиеся различия и сходства между частным и кооперативными агропромышленными объединениями. Основное отличие между теми и другими заключается в форме собственности.

Если кооперативное агропромышленное объединение при любых модификациях его периодического статута принадлежит самим сельскохозяйственным производителям, то "частнокапиталистическое объединение целиком (в случае сельскохозяйственной компании) или частично (в случае "вертикально интегрированной" системы) является собственностью торгово-промышленного капитала. Отсюда и разница в масштабах, в экономической мо-

щи. "Частнокапиталистическое" объединение опирается на могущество финансового капитала. Мелкие и средние фермы все еще "ухитряются" держаться на поверхности образованного технической революцией социального "водоворота" и пока имеют численное превосходство в западноевропейской аграрной структуре. Но количество их быстро сокращается, а их экономическая неустойчивость постоянно растет, не выдерживая наступления крупного производства и финансового капитала. Судьба фермерских и крестьянских масс все еще в руках буржуазии и монополий.

Монополистический капитал в своем стремлении к увеличению прибылей ведет широкое наступление на уровень жизни крестьянства в развитых и в экономически слаборазвитых капиталистических странах, куда он проникает. Вследствие эксплуатации крестьян экономически слаборазвитых стран иностранными монополиями и помещиками, уровень их жизни исключительно низок.

В бывших колониальных и зависимых странах, сбросивших империалистический гнет, стоит задача поднятия производительных сил сельского хозяйства, решения продовольственной проблемы и на этой основе резкого улучшения жизни народа.

Первостепенное значение для экономического и социального прогресса стран, получивших политическую независимость, имеет разрешение аграрно-крестьянского вопроса, затрагивающего интересы огромного большинства населения. В аграрных программах коммунистических партий содержатся ясные указания о путях решения аграрно-крестьянского вопроса.

Коммунистическая партия США выступает в поддержку деятельности сельскохозяйственных кооперативов, направленной на защиту интересов массы рядовых фермеров.

В политических тезисах Итальянской Коммунистической партии, одобренных съездом (IX), говорится о необходимости осуществить ликвидацию латифундий во всей стране, передать землю крестьянам, которые на основе всякого рода соглашений обрабатывают чужую землю, и передать кооперативам батраков необрабатываемые земли, и земли, недостаточно обрабатываемые и требующие улучшения.

Коммунистическая партия Испании, помимо осуществления аграрной реформы, требует резко уменьшить налоговое бремя, падающее на крестьян, путем сокращения прибылей эксплуататоров, освобождение от земельного налога на скот хозяйств, до-

ходы которых не превышают средней заработной платы семьи. Компартия требует увеличения государственных вложений в сельское хозяйство, реорганизации сельскохозяйственного кредита.

Одно из основных положений программы, выдвигаемой Коммунистической партией Португалии, состоит в требовании поощрения создания сельскохозяйственных производственных и потребительских кооперативов, путем предоставления им финансовой и технической помощи со стороны государства в целях улучшения условий жизни крестьянства.

Аграрная программа Коммунистической партии Франции среди ряда конкретных положений содержит требования снижения цен на промышленные товары, необходимые крестьянам, отмены налогов на сельскохозяйственную продукцию.

В решении, принятом в октябре 1958 года национальным советом Коммунистической партии Индии, указывается, что аграрная экономика страны не может преодолеть своей вековой отсталости, находясь на капиталистическом пути развития.

Коммунистическая партия Мексики в программе требований по аграрному вопросу поставила задачу объединения мелких крестьянских хозяйств площадью до 10 га в кооперативы для приобретения семян, продажи урожая, а в тех случаях, когда это возможно, и для создания кооперативов по совместной обработке земли.^I

Требования создания условий и оказания помощи в развитии крестьянских кооперативов содержатся и в программах Коммунистических и рабочих партий других стран.

В организации крестьянских масс для борьбы за эти требования большое значение имеет работа коммунистов среди членов сельскохозяйственных кооперативов.

---

^I См. "Проблемы мира и социализма" № 3, 1960, стр. 78.

TÖÖVILJAKUSE JA TÖÖTASU KASVU VAHEKORRAST
PÕLLUMAJANDUSLIKUS TOOTMISES

L. K a a r a m a a

Eesti Põllumajanduse Akadeemia poliitilise
ökonoomia kateeder

V. I. Lenin on korduvalt rõhutanud, et kõrgema tööviljakuse tagamine majanduslikult enam arenenud kapitalistlike maadega võrreldes kujuneb otsustava tähtsusega teguriks sotsialismi võidu saavutamisel rahulikus majanduslikus võistluses kapitalismiga. Seepärast on arusaadav, miks Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei on meie maa kõigil arenguetappidel pööranud suurt tähelepanu ühiskondliku tööviljakuse tõstmisele. Erilise tähtsuse on omandanud tööviljakuse tõstmine arenenud sotsialismi tingimustes.

Vastavalt NLKP XXV kongressil kavandatud ülesannetele peab tööviljakus kümndal viisaastakul kasvama NSV Liidu tööstuses 30 - 34, ehituses 29 - 32, raudteetranspordis 18-20 ja põllumajanduses (keskmine aastatase) 27 - 30 protsenti¹. Võrdluseks olgu märgitud, et üheksandal viisaastakul tõusis tööviljakus NSV Liidu tööstuses 34, ehitustegevuses 29, raudteetranspordis 24 ja põllumajanduses (aasta keskmises arvestuses) 22 protsenti². Seega näeme, et põllumajanduses peab tööviljakus käesoleval viisaastakul kasvama tunduvalt kiiremini kui eelmisel viisaastakul.

Selle saavutamine sõltub põllumajanduse paremast varustamisest masinate ja mineraalväetistega, uute moodsate tootmishoonete ehitamisest kolhoosides ja sovhoosides. Peamist osa etendab aga tööjõud, eeskätt tema kvaliteet, suhtumine töösse, peremehe- ja vastutustunne. Nende väärtuste

---

¹ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise põhisuunad aastaks 1976-1980. Tallinn, 1976, lk. 24, 49, 60, 65.

² Samas, lk. 7.

väljakujundamisel ja tugevdamisel etendab määravat osa põllumajandustöötajate efektiivne materiaalse ja moraalise stimuleerimise süsteem.

Kui veel kümnekond aastat tagasi oli Eesti NSV-s esmajärgulise tähtsusega ülesandeks põllumajandustöötajate töötasu suurendamine, siis nüüd, kus nende töötasu on jõudnud juba rahvamajanduse keskmisele tasemele, ei ole enam õigustatud töötasu forsseeritud tõstmine. Seda kinnitavad järgmised arvud. 1975. aastal oli tööliste ja teenistujate keskmine kuupalk Eesti NSV rahvamajanduses 159 rubla¹. Kolhoosnikute kuu keskmine töötasu oli 1975. aastal 164,8 ja sovhoositöötajate keskmine kuupalk koguni 167,3 rubla².

Viimase viieteistkümne aasta jooksul on Eesti NSV kolhoosides ja sovhoosides toimunud kiire töötasu tõus. Seda kinnitavad ka tabelis 1 toodud andmed.

1960. aastaga võrreldes kasvas kolhoosnikute kuu keskmine töötasu 39-kordseks ja sovhoositöötajate keskmine kuupalk 2,9-kordseks. Samal ajal kasvas tööviljakus tunduvalt aeglasemalt: kolhoosides 2,7 ja sovhoosides 2,3 korda. Seega tõusis põllumajandustöötajate töötasu Eesti NSV-s aastail 1960 - 1975 tunduvalt kiiremini kui tööviljakus. Kui otsustada ainult nende proportsioonide alusel, siis võiks teha järelduse, et Eesti NSV põllumajanduses rikuti jämedalt põhimõtet, mille kohaselt tööviljakuse kasv peab ennetama töötasu tõusu. Järelikult ei ole kolhoosides ja sovhoosides vajalikult hoolitsetud tootmise laiendamise ja ühiskondlike tarbimisfondide moodustamise eest.

Nii see siiski pole, sest ajavahemikus 1960 - 1974 suurenesid Eesti NSV kolhooside põhifondid 2,1-kordseks, sealhulgas põllumajanduslikud tootmispõhifondid 2-kordseks.³ Eesti NSV sovhoosides suurenesid põhifondid samal ajal 2,8-

---

¹ Eesti NSV rahvamajanduse arendamise 1975. aasta riikliku plaani täitmise tulemused. Eesti NSV Statistika Keskvälituse teadaanne. - "Rahva Hää", 1976, 24. jaanuar.

² Eesti NSV rahvamajanduse areng aastail 1971 - 1975. Lühike statistika kogumik. Tallinn, 1976, lk. 93-94.

³ Esialgses maksumuses, kulumit maha arvestamata (aasta lõpuks).

³ Eesti NSV rahvamajandus 1974. aastal. Statistika aastaraamat. Tallinn, 1976, lk. 181.

Tõõviljakuse ja tõõtasu kasvutempo Eesti NSV põllumajanduses aastail 1960 - 1975
(protsentides)¹

	1960	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Tõõviljakus kolhoosides	100	142	150	169	192	191	207	222	212	236	259	273
Tõõtasu kolhoosides	100	162	198	240	250	267	300	326	338	355	376	393
Tõõviljakus sovhoosides	100	132	125	136	151	156	175	183	178	195	217	231
Tõõtasu sovhoosides	100	137	144	163	196	202	214	242	258	260	276	293

¹ Arvutatud autori poolt järgmiste allikate alusel: Eesti NSV rahvamajandus 1969. aastal. Statistiline aastaraamat. Tallinn, 1970, lk. 161 ja 167; Народное хозяйство Эстонской ССР в 1970 году. Статистический ежегодник. Таллин, 1971, с. 189, 195; Народное хозяйство Эстонской ССР в 1971 году. Статистический ежегодник. Таллин, 1972, с. 190, 196; Народное хозяйство Эстонской ССР в 1972 году. Статистический ежегодник. Таллин, 1973, с. 168, 174; Народное хозяйство Эстонской ССР в 1974 году. Статистический ежегодник. Таллин, 1976, с. 180, 187; Развитие народного хозяйства Эстонской ССР за 1971-1975 годы. Краткий статистический сборник. Таллин, 1976, с. 93-94.

kordseks, sealhulgas põllumajanduslikud tootmis põhifondid 2,9-kordseks.¹

Niisiis pole põhjust teha Eesti NSV põllumajandusettevõtetele etteheiteid, nagu oleks ignoreeritud tööviljakuse eeliskasvu põhimõtet võrreldes töötasuga, mille tulemusena forsseeriti põhjendamatult töötasu tõusu.

Kahtlematult on õige, et tööviljakus peab kasvama rahvamajanduses tervikuna kiiremini kui töötasu, sest tarbida saab ainult seda, mis on toodetud. Kuid seejuures ei või tööviljakuse ja töötasu kasvu vahekorra käsitlemisel olla ühekülgne: nagu peaks tööviljakus kasvama kiiremini võrreldes töötasuga igas ettevõttes ja rahvamajandusharus ning sealjuures isegi võrdsel määral.

Töövilkakuse ja töötasu kasvu vahekorra kindlaksmääramisel tuleb arvestada konkreetseid tingimusi. Arvestama peab mitmeid tegureid, nagu tootmise tehnika ja tehnoloogia, tootmise organisatsioon, töötajate kvalifikatsioon, töötasu tase jne.

Töövilkakuse ja töötasu kasvu vahekord sõltub suurel määral sellest, milline on töötasu lähtetase vastavas ettevõttes või rahvamajandusharus. Kui töötasu on mõnes ettevõttes või rahvamajandusharus tunduvalt madalam rahvamajanduses keskmiselt väljakujunenud töötasust, s. t. ühiskondlikult vajalikust töötasust, siis on täiesti seaduspärane, et töötasu kasv peab teatud perioodil selles ettevõttes või harus ennetama töövilkakuse tõusu. Teisiti pole võimalik luua normaalset tingimusi tööjõu taastootmiseks vastavas ettevõttes või rahvamajandusharus.

Majandusteaduslikus kirjanduses on seni sageli ühekülgset põhjendatud töövilkakuse prioriteeti. Meie arvates ei ole küllaldaselt rõhutatud aga seda, et töötasumõjutab omakorda töövilkakust, eda just tagasiside mehhanismi kaudu.

Kõrget töövilkakust pole võimalik tagada seal, kus on madal töötasu. Viimane mõjutab negatiivselt tootmist kahes suhtes: 1) esemelite tootmistegurite kasutamise efektiivsus kujuneb madalaks ja 2) tööjõu kasutamine on väheintensiivne.

---

¹ Eesti NSV rahvamajandus 1974. aastal. Statistika aastaraamat. Tallinn, 1976, lk. 188.

Selline olukord esines võrdlemisi kaua aega meie põllumajanduslikus tootmises, kus töötasu oli tunduvalt madalam rahvamajanduse keskmisest tasemest. Sovhoositöötajate töötasu moodustas Eesti NSV-s 1960. a. 70 protsenti tööliste ja teenistujate keskmisest kuupalgast (tööstustöölistega võrreldes oli see ainult 61 protsenti)¹. Veelgi madalam oli kolhoosnikute töötasu. See moodustas 1960. aastal sovhoositöötajate töötasu suhtes 74, tööliste ja teenistujate keskmise kuupalga suhtes 51 ja tööstustööliste töötasu suhtes ainult 45 protsenti².

Seega osutus põllumajandustöötajate töötasu tõstmine hädavajalikuks, sest madal töötasu ei stimuleerinud neid aktiivsele ja efektiivsele tööle. Eeldused töötasu suurendamiseks läid NLKP ja Nõukogude valitsuse poolt põllumajanduse edasiarendamiseks alates 1965. aastast rakendatud abinõud, eeskätt põllumajandussaaduste riiklike kokkuostuhindade tõstmine, garanteeritud rahalise töötasu kehtestamine kolhoosides alates 1. juulist 1966 jne.

Töötasu suurendamine ja põllumajandustöötajate materiaalse stimuleerimise süsteemi täiustamine tagasid Eesti NSV põllumajanduse hoogsa arengu. Seda kinnitab suhteliselt kõrge tööviljakuse tase meie vabariigis. Arvestatuna ühe aastakeskmise töötaja kohta on Eesti NSV kolhooside ja sovhooside tööviljakus kuni 80 protsendi võrra kõrgem NSV Liidu keskmisest³.

Tööviljakuse ja töötasu erinevusi liiduvabariikide sovhoosides näitab tabel 2.

Tabelis 2 toodud andmed kinnitavad, et Eesti NSV sovhoosides oli aastail 1971 - 1973 tööviljakus NSV Liidu sovhooside keskmisest tasemest 47 - 57 protsendi võrra kõrgem. Sovhoositöötajate aasta keskmine töötasu oli aga meie vabariigis NSV Liidu keskmisest töötasust 22 - 28 protsendi võrra kõrgem.

---

¹ Eesti NSV rahvamajandus 1974. aastal. Statistika aastaraamat. Tallinn, 1976, lk. 187, 243.

² Samas, lk. 180, 243.

³ T õ n u r i s t, E. Eesti põllumajanduse industrialiseerimine. Tallinn, 1974, lk. 235, 236.

T a b e l 2

Tööviljakuse ja töötasu tase NSV Liidu Põllumajanduse
Ministeeriumi sovhoosides liiduvabariikide lõikes
aastail 1971 - 1973¹

	Põllumajanduse ko- gutoodang (1965.a. võrreldavates hin- dades) arvestatuna ühe aastakeskmise töötaja kohta põ- hitootmises - rbl.			Aasta keskmine töö- tasu (kaasa arvatud preemiad ja hüvitu- sed, mis ei kuulu palgafondi) - rbl.		
	1971	1972	1973	1971	1972	1973
NSV Liit	3391	3320	3816	1287	1364	1434
Vene NFSV	3591	3401	4034	1312	1388	1463
Ukraina NSV	3499	3247	4183	1205	1249	1327
Valgevene NSV	2475	2598	2958	952	1007	1069
Usbeki NSV	2200	2218	2435	1238	1242	1324
Kasahhi NSV	4033	4542	4513	1522	1645	1669
Gruusia NSV	1120	1120	1311	822	808	866
Aserbaidžaaani NSV	1376	1547	1564	942	967	1067
Leedu NSV	3163	3154	3361	1180	1255	1310
Moldaavia NSV	3090	3202	3486	1039	1118	1216
Läti NSV	4086	3905	4177	1351	1394	1455
Kirgiisi NSV	2347	2404	2434	1076	1147	1171
Tadžiki NSV	2340	2357	2275	1049	1042	1181
Armeenia NSV	1546	1428	1574	1034	1029	1094
Turkmeeni NSV	3852	3281	3699	1735	1819	2158
Eesti NSV	5274	5223	5606	1633	1744	1746

¹ Tabel on koostatud autori poolt järgneva kogumiku andmetel: Основные показатели работы совхозов системы Министрства сельского хозяйства СССР за 1970-1973 гг. М., 1974.

Üheksandal viisaastakul tehti Eesti NSV-s ära märkimisväärne töö põllumajandustöötajate materiaalse stimuleerimise tõhustamiseks. NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Töö ja Töötasu Komitee ning ÜAÜKW-i Sekretariaadi 17. septembri 1970. a. ühise määruse nr. 340/26 põhjal alustati Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi sovhoosides ja teistes riiklikes põllumajandusettevõtetes eksperimenti töötajate premeerimiseks ühtsest allikast - materiaalse ergutamise fondist¹.

Kolhoosnikute töötasustamise korrastamise eesmärgil võtsid EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu 17. septembril 1974. a. vastu ühise määruse nr. 404 "Töö organiseerimise, tasustamise ja puhastulu jaotamise täiustamise kohta kolhoosides"².

Eespool nimetatud määrustes püstitatud põhimõtete rakendamise üheks ülesandeks oli tagada optimaalne suhe tööviljakuse ja töötasu kasvu vahel Eesti NSV põllumajandusettevõtetes.

Kui veel kaheksandal viisaastakul kasvas töötasu tunduvalt kiiremini tööviljakusest nii Eesti NSV kolhoosides kui ka sovhoosides, siis viimastel aastatel on töötasu ja tööviljakuse kasvutempod tunduvalt lähenenud.

Seda kinnitavad järgmised andmed. Aastail 1966 - 1970 tõusis tööviljakus Eesti NSV kolhoosides võrreldes 1965. aastaga 46 %. Töötasu kasvas samal ajal 87 %³. Seega oli tööviljakuse kasvu 1 % kohta töötasu kasv 1,9 %. Eesti NSV sovhoosides kasvas tööviljakus aastail 1966 - 1970 võrreldes 1965. aastaga 33 %, keskmine töötasu suurenes aga 56%⁴. Tööviljakuse kasvu 1 % kohta oli töötasu tõus 1,7 %.

Aastail 1971 - 1975 ennetas tööviljakuse kasv Eesti NSV kolhoosides juba mõnevõrra töötasu tõusu. Tööviljakus suurenes üheksandal viisaastakul võrreldes 1970. aastaga

¹ "Бюллетень ГКТ СССР", 1970, № 12, с. 18-19.

² "Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja", 1974, nr. 43, art. 436.

³ Народное хозяйство Эстонской ССР в 1972 году. Статистический ежегодник. Таллин, 1973, с. 168.

⁴ Народное хозяйство Эстонской ССР в 1972 году. Статистический ежегодник. Таллин, 1973, с. 174.

32 %, töötasu aga ainult 30 %¹. Tööviljakuse kasvu 1 % kohta oli töötasu suuremine 0,94 %. Eesti NSV sovhoosides kasvas tööviljakus 1971. - 1975. aastal võrreldes 1970. aasta tasemega samuti 32 %, kuid töötasu kasv oli võrreldes tööviljakusega veel kiirem - 38 %². Tööviljakuse kasvu 1 % kohta oli töötasu tõus 1,2 %. Majandusteaduslikus kirjanduses on soovitatavaks peetud suhet, kus tööviljakuse kasvu ühe protsendi kohta suureneks töötasu põllumajandusettevõtetes mitte rohkem kui 0,6 - 0,8 protsenti³.

Kümnendal viisaastakul on NSV Liidus kavandatud töötasu tööliliste ja teenistujate keskmist palka 16 - 18 protsenti ja kolhoosnike tulu ühismajapidamisest keskmiselt 24 - 27 protsenti⁴. Kui kõrvutada neid näitajaid tööviljakuse kasvu ülesannetega põllumajanduses - 27 - 30 protsenti, siis on ilmne, et tööviljakus peab kasvama kiiremini kui töötasu.

Kuna Eesti NSV-s peab kümnendal viisaastakul kasvama põllumajanduse kogutoodang kiiremini kui NSV Liidus teravikuna (vastavad ülesanded on 17 - 20 ja 14 - 17 protsenti), siis tuleb meil ka tööviljakust suurendada võrreldes NSV Liidu keskmisega mõnevõrra rohkem - vähemalt 29 protsenti⁵.

Selle ülesande realiseerimine eeldab tööviljakuse kasvu kõigi tegurite - nii esemaliste kui ka isikuliste - senisest täielikumat ärakasutamist.

Et tagada tööviljakuse ja töötasu kasvu optimaalne vahetegur põllumajanduslikus tootmises, on vaja täpsustada tööviljakuse mõõtmist. Praegu põllumajanduses kasutatavad tööviljakuse arvestamise viisid - ajaühiku (tunni ja päeva) ning ühe töötaja kohta valmistatud toodangu hulk, mida või-

---

¹ Eesti NSV rahvamajanduse areng aastail 1971-1975. Lühike statistika kogumik. Tallinn, 1976, lk. 93.

² Samas, lk. 94.

³ M ä r t m a a, D. Töötasustamise päevaprobleeme vabariigi kolhoosides. - "Sotsialistlik Põllumajandus", 1973, nr. 12, lk. 530.

⁴ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise põhisuunad aastaks 1976-1980. Tallinn, 1976, lk. 65-70.

⁵ Samas, lk. 49, 89.

dakse väljendada kas naturaalses, tinglikult naturaalses või väärtuselistes (rahalistes) näitajates ja otsene töötaja kulu toodanguühiku kohta (viimast väljendatakse praegu tundides) - ei kajasta tootmisvahendite kasutamise efektiivsust.

Kuivõrd NLKP XXV kongress pidas vajalikuks aga kogu ühiskondliku tootmise efektiivsuse ja toodangu kvaliteedi tunduvat tõstmist, siis on majandusteadlastel ja praktikutel tarvis ühiste jõupingutuste tulemusena välja töötada niisugune tööviljakuse näitaja, mis arvestab nii tootmisvahendite kui ka tööjõu ratsionaalset kasutamist. Selle ülesande lahendamine võimaldab senisest täpsemalt planeerida ka tööviljakuse ja töötasu kasvu vahetõrka, mis praegu ei ole alati põhjendatud, sest arvesse pole võetud seda efekti, mida saadakse asjastatud töö säästmisest. Seetõttu esinebki olukordi, kus näiliselt on saavutatud küll tööviljakuse eeliskasv võrreldes töötasuga, kuid asjastatud töö kulude kasv neelab sageli selle efekti. Ja vastupidi seal, kus töötasu kasvab kiiremini tööviljakusest, kuid säästetakse asjastatud tööd, saavutatakse kogu ühiskondliku töö kokkuvõtteid.

TÖÖJÕU MAJANDUSLIK VORM SOTSIALISMIS

E. H a n s b e r g

Poliitilise ökonoomia kateeder

Milline ei oleks ka tootmise ühiskondlik vorm, töötajad ja tootmisvahendid jäävad alati tema elementideks. Nende elementide omavahelises seoses on määrav osa tootmise isikulisel faktoril. Töövahendid, tehnika on loodud töötaja poolt, nad kujutavad endast inimeste oskuste, kogemuste ja teadmiste materialiseeringut. Ühiskonna tegelikuks rikuseks on "... indiviidi arenenud tootlik jõud."¹ Ka automatiseeritud ettevõtted on loodud inimese poolt ja töötavad tema juhtimisel. Teaduslik-tehniline progress oleneb eelkõige töötajate töövõime arengutasemest, sest mida võimsam on tootmise isikuline faktor, seda kõrgem on tootmisvahendite arengutase. Ainult inimene on võimeline tegema heast tehnikast veelgi paremat, seejuures loodud täiuslikum tehnika eeldab ka töötajate arengut. Selline on tootmisfaktorite dialektiline seos, kus ühe faktori muutus on teise faktori muutuse põhjuseks. Niisuguses põhjuse-tagajärje dialektilises seoses on määravaks inimese kui tööjõu kandja võimed ja nende arengutase.

"Tööjõu ehk töövõime all me mõistame füüsiliste ja vaimsete võimete kogumit, mis on olemas inimese organis-
mis, tema elavas isiksuses, ja mida ta paneb tegevusse iga kord, kui ta toodab mingisuguseid tarbimisväärtusi."² Poliitiline ökonoomia uurib ühiskondlik-majanduslikke suhteid, mis kujunevad seoses töötaja kui tööjõu kandja lülitumisega ühiskondlikku tootmisprotsessi.

Kui võrd tööjõud on tootlike jõudude element, siis on ta nende tootmissuhete peegeldaja (väljendaja), milles tootmine toimub. Tööjõu majandusliku vormi olemus avaldub su-

---

¹ К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с, Сочинения. Т. 46, ч. II, стр. 217.

² К. М а р к с, Капитал. I kd., lk. 150.

hetes, mis tekivad seoses tema lülitumisega ühiskondlikku tootmisse. Kuid erinevalt tootlike jõudude teistest elementidest tööjõud ei peegelda üksnes eksisteerivaid tootmissuhteid, vaid tema kandja - töötaja on ühtlasi ka tootmissuhete subjekt. Ühiskondlikus tootmises individuaalsed tööjõud ühinevad ühiseks organismiks, kujundades ühiskondliku tööjõu. "Ühiskond", märkis K. Marx, "ei koosne indiviididest, vaid väljendab seoste ja suhete summat, millistes need indiviidid teineteise suhtes on."¹ Igale tootmisviisile on omased temale spetsiifilised tunnused, mis iseloomustavad ühiskondlikku tööjõudu.

Võime luua materiaalseid hüvesid ja osutada teenuseid moodustab tööjõu loomuliku sisu, sõltumata ühiskonna sotsiaalsest vormist. Kuid tööjõu majanduslik vorm on muutuv, ajalooline kategooria, determineeritud valitsevatest tootmissuhetest. Igale tootmisviisile vastab spetsiifiline, ainult temale omane tööjõu majanduslik vorm.

Tööjõu majandusliku vormi olemuse kohta sotsialismis on majandusteoorias erinevaid seisukohti. Osa autoreid eitab niisuguse kategooria olemasolu sotsialismi tingimustes.² Põhjendatakse seda asjaoluga, et tööjõud ja tootmisvahendid on sotsialismis vahetult ühendatud. Ühiskonnas ei kujune majanduslikke suhteid seoses tööjõu lülitumisega ühiskondlikku tootmisse, seega ei saa ka tööjõudu vaadelda majanduskategooriana. Majanduskategooriaks on ta vaid kapitalismis, kus ta esineb kaubana.³ Enamik majandusteadlasi ei pea aga seda seisukohta põhjendatuks, sest tööjõudu kui tootlike jõudude elementi iseloomustavad alati teatud tootmissuhted. Seda eeldab juba tootmisviisi sisu (tootlikud jõud) ja vormi (tootmissuhted) dialektiline ühtsus. Vastasel juhul peame järeldama, et tööjõud kas ei ole sotsialismis tootlike jõudude element või olles siiski see, esineb ta kui sisu ilma vormita. Kumbki järeldus pole aga loogiline.

---

¹ К. М а р х , Капитал. III kd., lk. 30.

² П. Л и т в я к о в , Н. Т я п к и н , Общественный труд и его производительность. М., 1961, стр. II.

³ Н. Т я п к и н , О рабочей силе при социализме. "Вопросы экономики", 1969, № 5, стр. 105.

See, et enamik majandusteadlasi tunnistas tšõžõdu sotsialismi majanduskategooriaks, ei tähenda, et nende seisukohtades valitseks üksmeel tema sotsiaal-majandusliku olemuse kohta. On formeerunud kolm põhilist kontseptsiooni:

- 1) tšõžõud sotsialismis pole kaup, vaid esineb vahetult ühiskondliku, assotsieerunud tšõžõu vormis;
- 2) tšõžõud sotsialismi tingimustes on kaup;
- 3) tšõžõud sotsialismis omab kaubalisi elemente, kuid ei taandu kauba mõistele selle traditsioonilises tähenduses.

Esimese kontseptsiooni põhjargumentideks on:¹ (1) ühiskondlik omandus tootmisvahendile toob sotsiaal-majanduslikus mõttes kaasa tšõžõu ja tootmisvahendite vahetu ühendamise; (2) eraomanduse likvideerimisega kaob sotsiaalne barjäär (kapitalistide klass) tootmisvahendite kasutamises, seega puudub ka baas tšõžõule kui kaubale, tema müümisele; (3) tšõžõu kaubavormiga nõustumine tähendab kapitalistliku majanduskategooria mehaanilist ülekanmist sotsialismi, tema seletamist kapitalismi seisukohalt.

Teise kontseptsiooni kujunemine langes perioodile, kus sotsialismi majandusteoorias hakati endisest suuremat tähelepanu pöörama kaubalis-rahalistele suhetele ja nende rakendusvõimaluste täiustamisele majanduspraktikas. Selle kontseptsiooni autorite põhiteesiks oli: sotsialismi ehitamise praktika näitab, et suhe indiviidi kui tšõžõu kandja ja ühiskonna vahel on kaubaline, temale omaste puuduste ja vastuoludega.² Argumenteerisid nad oma seisukohti järg-

¹ В. Я г о д к и н, Рабочая сила при социализме. "Экономические науки", 1971, № I, стр. 30; М. Д. П л и н е р, О социально-экономической природе рабочей силы. "Экономические науки", 1973, № 6, стр. 62; Я. К о л е с о в, Рабочая сила в системе экономических отношений социализма. "Вопросы экономики", 1973, № 7, стр. 87; П. П а в л о в, О социально-экономической природе и общественной полезности рабочей силы при социализме. "Вопросы экономики", 1973, № 6, стр. 5...6; И. С о р о к и н а, О категории рабочей силы при социализме. "Вопросы экономики", 1974, № 3, стр. 77 ja rida teisi autoreid.

² В. К о р н и е н к о, Основные черты обшечародной социалистической собственности. "Экономика Советской Украины", 1966, № 6; В. К о р н и е н к о, Ю. П а х о м о в, Экономическая реформа и методологические проблемы политиче-

miselt: (1) inimene sotsialistlikus ühiskonnas on vaba isik-
sus; (2) ta on lahutatud tootmisvahendeist, s. t. need ei ole
vahetult tema omanduses, ta ei käsuta neid. Tootmisvahendi-
te omanikuks on riik. Üksikindiviid omab enda käsutuses vaid
tööjõudu ja selle võib ta rakendada ainult siis, kui annab
ta ühiskonna käsutusse. Andmine toimub ostu-müügi akti teel
tööjõu palkamise vormis; (3) indiviidi tööjõu taastootmine
pole ühiskonnastatud, s. t. ühiskond ei võta enda peale töö-
jõu taastootmise kulusid. Et saada elatusvahendeid, peab in-
diviid andma (müüma) oma tööjõudu ühiskonnale, vastu saab
ta aga vahendeid kaupade ja teenuste muretsemiseks.

Kolmanda kontseptsiooni autorid leiavad, et nii tööjõu
kaubavormi pooldajate kui ka eitajate järeldused ei peegel-
da õigesti tegelikkuses eksisteerivaid protsesse. Esimesed
lõpetavad tööjõu analüüsi liiga abstraktsel, üldkategoria-
te tasemel, uurimata tegelikke indiviidi ja ühiskonna vahel
reaalselt eksisteerivaid suhteid. Tööjõu kaubavormi poolda-
jad lähevad teise äärmusse, analüüsides tööjõudu vaid indi-
viidi tasemel, nägemata tootmisvahendite omandusvormi muut-
misest tingitud tööjõu sotsiaal-majandusliku vormi erinevu-
si võrreldes kapitalismiga.

Tööjõud sotsialismis ei esine enam kaubana, vaid tule-
nevalt sotsialistlike tootmissuhete ebaküpsusest (võrreldes
kommunismiga) ei esine ka veel vahetult ühiskondliku tööjõu
vormi.¹ Ta asub nagu üleskasvamise staadiumis esimesest vor-
mist (kaup) teise vormi (vahetult ühiskondlik tööjõud). Sel-
les staadiumis (sotsialismis) iseloomustab tööjõu majandus-
likku vormi kaubaliste elementide olemasolu. Seega tööjõud
sotsialismis, mitte olles enam kaup, sisaldab veel kaubali-
si elemente, sest (1) nagu iga kaup, on ta midagi kahesu-

ской экономики. "Экономика Советской Украины", 1966, № 9;
С. П о п о в, Законът за стройноста и распределенето спро-
дед труда. "Труд и цени", 1967, № 1; Г. К о с т о в, Соци-
алистическото стоково производство и распределение спродед
труда. "Труд и цени", 1967, № 2.

¹ Б. М и н ц, Политическая экономия социализма. М.,
1965, стр. 351; М. К з н е в, По стокония характер на ра-
ботната сила при социализма. "Народностопански архив", кни-
га I, 1968, стр. 54...65.

gust: omab tarbimisväärtust (tõõvõime), kuid mitte tema valdajale (sest see kui üksikindiviid ei oma vahetult tootmisvahendeid) ja on ühtlasi väärtuse kandjaks (tulu allikaks) tõõvõime omanikule: (2) tema kaubalisust iseloomustab ka põhiliselt raha vormis saadav tulu; (3) tõõjõu väärtuseta ei saa avada palga olemust sotsialismis ja selle hulgalisi piire; (4) tõõjõu kaubalisust tõestab ka tema palkamise akt sotsialismis. Need on põhilised seisukohad, millega antud kontseptsiooni pooldajad põhjendavad tõõjõu kaubaliste elementide olemasolu sotsialismis. Kuid samas märgitakse, et tema kaubalisuse aste on tunduvalt väiksem kui kapitalismis, kuna (1) tõõtajad, olles tootmisvahendite assotsieerunud omanikeks, määravad ise oma tõõjõu kasutamise tingimused; (2) osa tuludest saavad tõõtajad mitte tõõjõu müügist, vaid väljaspool seda, ühiskondlikest tarbimisfondidest; (3) palga tase oleneb mitte ainult tõõjõu väärtusest, vaid eelkõige tootlike jõudude arengutasemest; (4) ületatakse stiihilisuse moment tõõjõu taastootmises, kõikides tema staadiumides toimub see plaanilise reguleerimise alusel. Tõõ ühiskonnastatuse astme kasvades väheneb paralleelselt sellega tõõjõu kaubalisus.

Seega, nagu võime veenduda, on meie majandusteoorias väga erinevaid, isegi diametraalselt vastupidiseid seisukohti tõõjõu majandusliku vormi olemusest sotsialismis. Taoline seisukohtade rohkus nõuab täiendavat, tõõjõu olemust sotsialismis iseloomustavate majandussuhete analüüsi.

Tõõjõu majanduslikku vormi iseloomustab eelkõige antud ühiskonnale spetsiifiline tõõjõu ja tootmisvahendite ühendamise viis ja iseloom. K. Marx on kirjutanud: "Tõõlised ja tootmisvahendid jäävad alati tootmise teguriteks, olenemata sellest, missugused on tootmise ühiskondlikud vormid."¹ Kuid see on alles tootmisprotsessi eeldus. "Kui aga tõõlised on tootmisvahendeist lahutatud, siis on nii ühed kui ka teised tootmise teguriteks vaid potentsiaalselt. Et tootmine üldse võimalikuks saaks, peavad nad ühinema."² Tootmis-tehnilise aspekti kõrval rõhutab K. Marx tõõjõu ja tootmisvahendite ühendamise protsessi sotsiaal-

¹ K. M a r x , Kapital. I kd., lk. 30.

² Sealsamas.

majanduslikku olemust: "Ühiskondliku korra mitmesugused majanduslikud epohhid erinevadki üksteisest selle ühinemise erilise iseloomu ja teostamise viisi poolest."¹

K. Marx eristab t88j8u ja tootmisvahendite ühendamise iseloomu ja teostamise viisi. Tootmistegurite ühinemise viis võib olla otsene (vahetu) ja vahendatud. Ühendamise iseloomult võib protsess olla samuti kaheksugune - toimuda kaubavormis või mittekaubavormis. Ühelaadse t88j8u ja tootmisvahendite ühendamise viisi puhul (näit. vahendatult) võib nende ühinemise iseloom olla erinev - toimuda nii kaubakui ka mittekaubavormis. T88j8u ja tootmisvahendite ühendamine on sotsiaal-majanduslikus mõttes identne omandusvormiga tootmisvahenditele. T88j8ud ja tootmisvahendid on vahetult ühendatud lihtsa kaubatootmise tingimustes, kus t88-taja on vaba eraomanik, oma t88tingimuste omanik: s. o. talupoeg - maale, mida ta kasutab ja käsit88line - oma tootmisvahenditele, mida ta omab kui virtuoos. Ühendumine toimub siin oma iseloomult mittekaubavormis.

Kaubatootmise kapitalistlik vorm on iseloomulik tootlike jõudude sellisele arenguastmele, kus töövahendeiks on masinad, tootmisprotsess aga omab ühiskondlikku iseloomu ja teostub võõra palgatöö arvel. Sotsiaal-majanduslikus mõttes on antud kaubatootmise staadiumile iseloomulik tootmisvahendite ja tööjõu absoluutne eraldatus. Nende ühendamine toimub vahendatult, ostu-müügi akti kaudu. Kapitalismi tingimustes on tootmis- ja elatusvahendid võõrandunud vahetuis tootjast - tööjõu omanikust. Et saada elatusvahendeid, peab tööline teatud ajaks müüma oma tööjõudu kapitalistile. Seega t88j8ud kapitalismis esineb kaubana ja kui majanduslik kategooria väljendab ta ostu-müügi suhteid kui tema lülitumise viisi kapitalistlikku tootmisse. T88j8ud muutub muutuvkapitali funktsioneerimise vormiks.

Sotsialismi tingimustes tootmisvahendid ühiskonnastatakse. Sellel baasil kujunevad sotsialistlikud tootmissuhted, mis tingivad tootmisfaktorite ühendamise uue viisi ja iseloomu ning muutuse t88j8u majanduslikus vormis.

Nende muutuste iseloomustamiseks tuleb eelkõige selgitada t88j8u omanduse küsimus. Tootmisvahendid kuuluvad sotsialismis ühiskonnale - kellele kuulub t88j8ud? Kuigi kü-

¹ K. M a r x , Kapital. II kd., lk. 30.

simust on majandusteaduslikus kirjanduses vähe käsitletud, võime siiski eristada mõningaid seisukohti.

Osa autoreid on arvamusel, et tööjõud ei saa kas üldse olla omandussuhete objektiks¹ või on seda vaid kapitalismis². Selle seisukohaga ei saa nõustuda, sest pole loogiline, et tootlike jõudude ühe elemendi - tööjõu suhtes ei kujune ühiskonnas omandussuhteid. Sotsialismis eksisteerivad tööjõu tootmise, jaotamise, tegevuse vastastikuse vahetamise ja tarbimise (kasutamise) suhted. Just nimetatud suhete kaudu avalduvadki omandussuhted nii tootmisvahendele kui tööjõule.

On seisukohti, millest tulenevalt tootmisvahendite ühiskonnastamine muudab automaatselt ka tööjõu omanduse vormi; isiklikust (kapitalismis) muutub ta ühiskondlikuks "... sotsialismis kogutööjõu, kogutootmisvahendite omanikuks on ühiskond ise."³

On õige, et ühiskondlik omand tootmisvahendele annab igale ühiskonnaliikmele võimaluse lülituda vastavalt oma võimetele ühiskondlikku tootmisprotsessi. Töö materiaalse te tingimuste ühiskondlik omand eeldab ühiskonna poolt plaanipärast kontrolli tööjõu kvantiteedi ja kvaliteedi üle, tema suunamist ühiskondliku tootmise erinevatesse harudesse. Kuid see veel ei tähenda, et tööjõu omanikuks sotsialismis on ühiskond. Tööline on ikkagi oma töövõime vahetu

---

¹ Рабочая сила в системе социалистических производственных отношений. Ярославль, 1973, стр. 10-11; Социально-экономические проблемы рабочей силы при социализме. Л., 1972, стр. 6, 22, 71, 80.

² П. П. Литвиненко, Н. К. Тяпкин, ор. cit, стр. 11; М. Д. Плинер, О социально-экономической природе рабочей силы. "Экономические науки". № 6. 1973, стр. 62; П. Пуляев, Главная материальная основа ее производства. Л., 1973, стр. 8. В. Семенов, О политико-экономическом содержании категории рабочая сила. "Экономические науки", 1973, стр. 33.

³ Предприятие в системе народного хозяйства. Под ред. Н. Д. Колесова. М., 1972, стр. 133; А. Еремин, О соединении факторов производства при социализме. "Вопросы экономики", 1970, № 1, стр. 95; Социально-экономические проблемы рабочей силы при социализме. Л., 1972, стр. 33, 57, 72...73; Я. Кронрод, Законы политической экономии социализма. М., 1966, стр. 44; Механизмы действия экономических законов социализма и их использование в коммунистическом обществе. Л., 1974, стр. 21.

omanik.¹ Nii oleneb konkreetse eriala ja töökoha valik töötaja enda soovist. Kui töötajast ei oleneks, kuhu ta tööle läheb, kui ta ei suhtuks oma tööjõusse nagu subjekt, siis suhted, mis kujuneksid seoses tema tööjõu rakendamisega tootmisprotsessi, omaksid mittemajandusliku sunni iseloomu. Ühiskonna poolt omastamise objektiks ei oleks mitte tööjõud, vaid inimene ise (nagu orjuse või osaliselt pärisorjuse puhul). Ühiskond jaotaks administratiivsete vahenditega töötajaid territooriumide, majandusharude ja ettevõtete lõikes. Muide, just selle vajadust püüdsidki tõestada esseerid-maksimalistid, kes nõudsid pärast SSOR-i sunnimeetodite kasutamist tööjõu rakendamisel, pidades tööjõu ühiskonnastamist täiesti loomulikuks nähtuseks sotsialismis.² Ka Trotski oli samal seisukohal.³ V.I. Lenin oli nimetatud arvamuste suhtes täiesti eitaval seisukohal: "Just küsimuses (tööjõu - E.H.) tootmislikust rollist sõltub kõik kõige vähem sunnist, valitsemisest, administreerimisest, kõige enam materiaalsest vahendeist (söögist, riietest, jalatsitest) ja veenmisest."⁴

Tööjõu omanduse vahetult ühiskondlikku iseloomu sotsialismis eitab ka tema taastootmise protsessi olemus.⁵ Kui vaadelda tööjõu taastootmise lähtemomenti - tootmist, siis tööjõu vahetult ühiskondlik omandus eeldab selle protsessi ühiskonnastatust, s.t. ühiskond peab tegema ja katma kulutused, mis on seotud tööjõu tootmisega. Tööjõu taastootmine toimuks täielikult ühiskonna arvel, kuna enamik mitte ainult käsutab, kasutab ja valdab (kõik need õigustused kompleksis kuuluvad vaid omanikule) omanduse objekti - omandit, vaid peab pidevalt tagama ka selle taastootmist, kui ta ei taha ilma jääda omandist. Kuid sotsialismis omab see protsess

¹ Воспроизводство рабочей силы в странах мировой социалистической системы. М., 1970, стр. 66; М. О р д у х а к о в, Население, трудовые ресурсы СССР. М., 1971, стр. 43; Рабочая сила в системе социалистических производственных отношений. Ярославль, 1973, стр. 47...50; Г. Б. П р а в о - т о р о в, Стоимостные категории и способ производства. М., 1974, стр. 204. Ka klassikutel on viiteid tööjõu isikliku omandivormi olemasolust sotsialismis. (К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с, Сочинения. Т. 19, стр. 404; Там же, т. 46, ч. I, стр. 101, 462, 485; В. И. Л е н и н, ПСС. Т. 43, стр. 273.)

² ЦГАОР. ф. 1235, оп. 21, д. 23, д. 13-14.

³ "III Всероссийский съезд совнархозов". С. 39, 42.

⁴ В. И. Л е н и н, ПСС. Т. 42, с. 390.

⁵ Seda on rõhutanud ka M. Kukuškin, vt. М. С. К у к у ш - к и н, Народный доход. Л., 1971, стр. 13.

valdavalt individuaalset iseloomu - ühiskond tagab tööjõu tootmise põhiliselt sõltuvalt töötaja töö hulgast ja kvaliteedist. Andmata ühiskonnale tööd ühes vormis, ei saa töötaja seda ühiskonnalt teises vormis. Tinglikult võib öelda, et tööjõu tootmine on ühiskonnastatud vaid mahu, mis on seotud ühiskondlike tarbimisfondidega.

Tööjõu isiklik omandus sotsialismis ei tähenda, et tööjõud ja tootmisvahendid oleksid absoluutselt eraldatud. N. Kolessov kirjutab, et tööjõu isiklik omandus sotsialismis toob kaasa olukorra, kus töötaja "... on ilma jätud tootmisvahendeist, kuivõrd nad on mitte tema vaid ühiskonna kättes"¹. Sellest näitest lähtuvad ka tööjõu kaubavormi pooldajad sotsialismis.² Just selle eelduse puhul võimaldas tööjõu isiklik omandusvorm teha järelduse tööjõu kaubalisusest sotsialismis. Nii kujundatigi skeem, mis peegeldab olukorda pigem kapitalistliku majanduse riiklikus sektoris kui sotsialistlikus ühiskonnas.

Seega, tootmise põhifaktorid - tööjõud ja tootmisvahendid asuvad sotsialismis töötajate ja ühiskonna vahelise suhte erinevatel poolustel. Kuid, kuivõrd töötajate ühiskond on tootmisvahendite omanik, siis iga töötaja ei ole mitte ainult oma tööjõu isiklik, vaid ka tootmisvahendite ühiskondlik, assotsieerunud omanik. Kuigi töötaja võib kasutada oma tööjõudu ühiskondlikus tootmises lähtudes individuaalsetest materiaalistest ja teistest huvidest, siis just assotsieerunud omanikuks oleku tõttu mõjutavad nende kujunemist ka ühiskonna kui terviku vajadused. Tööjõu vaba kasutamise töötaja poolt vastavalt tema tööalasele potentsiaalile, kalduvustele ja võimetele garanteerib ühiskond. Sotsialism on taoline indiviidide ühendus, "... mis allutab oma kontrollile indiviidi vaba arengu ja liikumise tingimused."³ Assotsieerunud omanikuks olek väljendabki "...kõi-

¹ Н.Д. Колесов, Рабочая сила в системе экономических отношений социализма. Социально-экономические проблемы рабочей силы при социализме (Тезисы докладов).Л., 1972, с. 5.

² В. Корниенко, Основные черты общенародной социалистической собственности, - "Экономика Советской Украины", 1966, № 6; В. Корниенко, В. Пахомов, Экономическая реформа и методологические проблемы политической экономики. - "Экономика Советской Украины", 1966, № 9.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. Т.3, с.76.

gi ühiskonnaliikmete võrdsust tootmisvahendite omandussuhte-
tes...¹

Tootmisvahendite ühiskonnastamine andis ühiskonnale võimaluse tagada tööjõu ja tootmisvahendite ühendamine, juhtida tootmisprotsessi, jaotada ja ümber jaotada loodud produkti, kujundada vastavust töövõimelise elanikkonna juurdekasvu ja tema majandusliku rakendamise võimaluste vahel jne. Kõigi nimetatud funktsioonide täitmiseks on ühiskonnale vaja spetsiaalset organit või organisatsiooni. Selleks on sotsialistlik riik. Ühiskondliku tootmise edukas juhtimine ja plaanipärane suunamine rahvamajanduses tervikuna võib toimuda vaid siis, kui üldrahvaliku omanduse kasutamise õigus seostub ühiskonna poliitilise organisatsiooni - sotsialistliku riigi võimuga. Ainult riik võib väljendada kõigi klasside, sotsiaalsete kihtide, kõigi töötajate huve. Sellepärast üldrahvalik omand tootmisvahenditele võtabki riikliku omandi vormi, grupiomandi (kooperatiivse) areng toimub aga riigi vahetul mõjutusel. Sotsialistliku riigi majanduslik tegevus kuulub majandusliku baasi sfääri. Juba K. Marx kandis ühiskondliku töö juhtimise tootmisfunktsioonide hulka. Ta kirjutas: "Iga ulatuslikum otseselt ühiskondlik või ühine töö vajab suuremal või vähemal määral juhtimist individuaalsete toimingute kooskõlastamiseks ja üldiste funktsioonide täitmiseks, mis tekivad selle tõttu, et kogu tootmisorganismi liikumine erineb ta iseseisvate organite liikumisest. Üksik viiuldaja juhatab end ise, orkester vajab dirigenti."² Riik sotsialismis ei kujuta seega endast mitte ainult poliitilist pealisehitust majanduslikul baasil - vaid ka vahetat tootmisagenti kui üldrahvalike tootmisvahendite omanik. Riigi põhiliseks tootmisagendiks muutumise materiaalsed eeldused tulenevad nüüdisaja tootmise iseloomust, mis juba kapitalismis saavutab eratootmise küllaltki kõrge ühiskonnastatuse astme. Nendes tingimustes ühiskondliku tootmise kui ühtse protsessi efektiivne juhtimine on mõeldamatu riigi osavõtuta. Kommunistliku formatsiooni arenedes, kui riik asendub ühiskonna omavalitsusega, kaob ka vajadus riigi kui tootmise põhiağendi järele. Tekivad ühiskondliku tootmise juhtimise uued vormid.

¹ В.И. Ленин, ПСС. Т. 33, с. 99.

² К. Маркс, Капитал. I kd., lk. 289.

Teiseks tootmise põhiagendiks sotsialismis on töötajad, tööjõu kandjad.

Seega ühiskondlik omandus tootmisvahenditele eeldab tootmise lähtepunktina järgmist suhet: ühiskond tervikuna - tootmisvahendite omanik; iga üksiktöötaja - enda tööjõu omanik, ühtlasi assotsieerunud omanik tootmisvahenditele. Näib, nagu sotsialismis ei oleks majanduslikus mõttes vajadust eristada ühiskonda riigi näol ja töötajaid, oma tööjõu kandjaid, kui võrd viimased kui ühiskonna liikmed on ühtlasi ka tootmisvahendite omanikud. "... Meil ei saa eristada vahetut tootjat kui mitteomanikku ja ühiskonda tervikuna kui tootmisvahendite omanikku."¹ See järeldus on õige, kui vaadata töötajat ainult kui ühiskonna, mitte kui teatava tootmiskollektiivi liiget. Vaadeldes vahetut tootmisprotsessi näeme, et ei ettevõtte, järelikult ka mitte töötajad kui tootmiskollektiivi liikmed ei ole vahetud tootmisvahendite omanikud. Nad organiseerivad oma tegevust ühiskonnale kuuluvate tootmisvahendite abil, mis on eraldatud nende käsutusse. Tootmisvahendite üleandmine vahetutele tootjatele, s. t. nende andmine üksikettevõtete vahetusse omandusse tooks endaga kaasa ühtse, tsentraalselt juhitava rahvamajanduse võimatuse, tooks kaasa sotsialistlikust tootmisviisist tulenevate eeliste likvideerimise. Sellise anarho-sündikalistliku kallaku, mis ohustas sotsialismi kõiki saavutusi, likvideeris meie partei juba 1920. aastail võitluses "töölisopositsiooni" vastu. V.I. Lenin rõhutas, et tootmisvahendite andmine üksikettevõtetele töötajatele muutuks "... nõukogude võimu aluste suurimaks moonutuseks ja täielikuks lahtiütlemiseks sotsialismist."² Järelikult, töötajad on tootmisvahendite omanikud vaid kui ühiskonna liikmed, mitte kui vahetud tootjad, antud tootmiskollektiivi liikmed. Ainsaks ja täieõiguslikuks antud ettevõtte ja teiste üldrahvalike tootmisvahendite omanikuks on sotsialistlik ühiskond riigi näol. Niisugune tootmise põhiagentide polariseerumine ei too kaasa antagonismi nende vahel. "Antagonism ja vastuolu pole sugugi üks ja seesama. Esimene kaob, teine jääb

---

¹ Сб. Методологические проблемы экономической науки. М., 1967, с. 345...346.

² В.И. Ленин, ПСС. Т. 36, с. 48.

ka sotsialismis."¹ Antagonismi sotsialistliku tootmise kahe põhiagendi - indiviidi ja ühiskonna - vahel ei kujune selletõttu, et ühiskondlik omandus tootmisvahenditele muudab polarisatsiooni kahe tootmisagendi vahel suhteliseks. Ühelt poolt on iga tootja ühtlasi tootmisvahendite assotsieerunud omanik, teiselt poolt - riik kui ühiskonna esindaja majandussuhetes on nii tootmisvahendite omanik kui selle tõttu ka suhetes tööjõudu - tootmise põhiagent.

Kuid vastus, kellede vahel toimub põhiline suhe sees tööjõu liitumisega ühiskondlikku tootmisse, ei ava veel selle suhte olemust. Tuleb vaadata, milline on selle suhte sisu, millises vormis ta toimub. Et ühenduda tootmisvahenditega, peab töötaja andma oma tööjõu ühiskonna käsutusse. Tootmisvahendite ühiskondlik omandus eeldab, et see protsess on üleüldine. Iga ühiskonnaliige peab oma tööjõu andma ühiskonna käsutusse, kuna on välistatud materjalsete väärtuste omastamise võimalus töövõimeliste ühiskonnaliikmete poolt ühiskondlikust tööst osavõtuta. Tööjõu ja tootmisvahendite vahetu ühendamine sotsialismis toimub palkamise vormis. Just palkamise kaudu toimub kaubaliste (tootmisvahendid, v. a. tehased, vabrikud, maavarad, maa jms. on sotsialismis kaubad) ja juba mittekaubaliste (tööjõud) tootlike jõudude elementide ühendamine. Tööjõu palkamine ei kujuta endast mitte ainult juriidilist akti ilma majandusliku sisuta, nagu väidavad mõningad majandusteadlased², vaid objektiivselt kaubalis-rahalistest suhetest tulenevat asjaliste ja isikuliste tootmisfaktorite seost, mis võtab töölepingu vormi. Nimetatud vorm on ühelt poolt üldise töögarantii ja -kohustuse väljendajaks, teiselt poolt fikseerib ta üldised tööjõu kasutamise tingimused.

Tööjõu palkamise üleüldisus toob endaga kaasa individuaalsete tööjõudude ühinemise, liitumise ühiskondlikuks kogutööjõuks. "Kõik kodanikud muutuvad siin riigi palgalisteks teenistujateks, nagu seda on relvastatud töölistes. Kõik kodanikud muutuvad ühe üldrahvaliku riikliku "sündikaadi" teenistujateks ja töölisteks."³

¹ Ленинский сборник. II, с. 357.

² А.Э. Котляр, Рабочая сила в СССР. 1967, с.19.

³ В.И. Ленин, Труды. 25. kd., lk. 442.

Kuna sotsialismis on töötajad tootmisvahendite assotsieerunud omanikeks, siis töötajad ei võranda tema kandjast ka pärast selle ühiskonna käsutusse andmist. Tootmisprotsessis iga töötaja, töötades ühiskonnale, töötab ühtlasi endale, kuivõrd ta on töötajate ühiskonna liige. Just selle momendi ühtsus töötajate ja ühiskonna vahelistes suhetes tootmisprotsessis tagabki ühiskondliku tootmise alumnise vahetuile tootjaile nende vajaduste optimaalseks rahuldamiseks. Kuid suhtes töötaja - ühiskond avaldub ka suhte subjektide eraldatus. Iga töötaja töötab endale mitte vahetult, vaid vahendatult, ühiskonnale töötamise kaudu. Tootmisprotsessis ei saa ta vahetult kui indiviid kasutada oma tööjõudu, viimast kasutab ühiskond.

Lähtudes eelöeldust, võiksime järeleda, et töötajad sotsialismis esineb assotsieerunud tööjõu vormis. Kuid suhe, mis tuleneb tööjõu ja tootmisvahendite ühendamisest sotsialismis, omab veel täiendavaid spetsiifilisi jooni. Iga töötaja töötab endale isiklike töökulutuste mahus ja seetõttu töö, mis on kulutatud enda jaoks, esineb alati kui antud isiku töö. Muidugi pole siin silmas peetud mitte igasugust individuaalset töökulutust. Kuivõrd töötaja töötab endale mitte vahetult, vaid ühiskonna kaudu, siis individuaalsete töökulutuste all arvestab ühiskond vaid tema poolt tunnustatud tööd. See mõjustab (muudab) tööjõu majandusliku vormi olemust. Töölise kui tööjõu kandja (ja omaniku) ning ühiskonna vahel tekib eriline vahetussuhe: kui palju tööd annab töötaja ühiskonnale ühes vormis, sama palju, v.a. eraldised ühiskondlikesse fondidesse, saab ta ühiskonnalt teises vormis.

Kaubalis-rahaliste suhete eksisteerimine tingib olukorra, kus töötaja, töötades endale, kuid töö kaudu ühiskonnale, teeb väärtust loovat abstraktset tööd. Konkreetne töö loob tarbimisväärtusi vahetult ühiskonnale, töötaja ei saa omastada enda konkreetse töö resultate. Töötaja saab ühiskonnalt oma töökulutuste eest osa uuestiloodud väärtusest, mis esineb tasuna töö eest. Tasu saadakse raha vormis. Kaubalis-rahaline suhe ühiskonna ning indiviidi vahel, mis kujuneb tööjõu ja tootmisvahendite ühendamisest, näib ostu-müügi aktina, sest kaubatootmise tingimustes pole võimalik saada raha ilma, et midagi müüdaks. Et töötaja ei saa

müta tššd, on tšestatud juba K. Marxi poolt.¹ Ka tššprodukti vahetu müümise võimalust tšštaja poolt ei eksisteeri, kuna vahetu tootja ei ole mitte tootmisvahendite era-
vaid assotsieerunud omanik. Kaubatootmise olemasolust sotsialismis tulenev jaotuse rahavorm loob tššlise poolt oma tššjõu müümise näilikkuse. Tššjõu kaubavorm eeldaks, et tššjõud, nagu iga teine kaup, omab fikseeritud väärtust ja hinda. Palk fikseeruks enne tootmisprotsessi, oleks vajaliku produkti loomise eelduseks, mitte resultaadiks. K. Marx rõhutab seda palga kui tššjõu väärtuse vormi spetsiifikat: "Kui suur või väike on tema (palgatššlise - E.H.) palk, seda ei määrata tema osaga produktis, vaid vastupidi, tema osa produktis määratakse tema palga suurusega. Faktiliselt saab tššline osa produkti väärtusest. Kuid see osa, mida ta saab, määratakse tšš väärtusega, mitte vastupidi, tšš väärtus - osaga produktist. Tšš väärtus, s. t. tööaeg, mis on vaja tššlisele tema enda taastootmiseks, on fikseeritud suurus, fikseeritud tema tššjõu müümisega kapitalistile. Faktiliselt fikseeritakse sellega ka tema osa produktis. Kuid mitte vastupidi, mitte nii, et esialgselt fikseeritakse tema osa produktis ja siis juba selle osaga määratakse tema palga suurus või väärtus."²

Seega, kui tššjõud oleks kaup, siis palk fikseeritaks tššjõu müümisel ühiskonnale, mitte et määrataks tššlise tšš produktiga. See tähendaks tšštaja eraldumist tema tšš produktist. Viimane eeldab aga tema eraldumist tootmisvahendest, s. t. eitab tšštajate kaasomandust tootmisvahendite, seega sotsialismi eksisteerimist üldse. Metodoloogiliselt ei ole üldse õige tuletada tššjõu majanduslikku vormi kaubalis-rahalistest suhetest, tšštasu rahalisest vormist.³ Marksism ei ole kunagi seostanud tššjõu kaubavormi kaubalis-rahaliste suhete eksisteerimisega. "Kaubatootmine ja

¹ Vt. K. M a r x , Kapital. I kd., lk. 462...465.

² К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с , Сов. т. 26, ч. III, с. 92.

³ Tuleb märkida, et metodoloogiline järjekindlus ei väljendu ka seisukohtades, millised seostavad tššjõu mittekaubavormi eksisteerimist sotsialismis tema ostu-müügi akti puudumisega. K. Marx on märkinud, et kapitalismile "... iseloomulik ei seisne mitte selles, et tššjõudu kui kaupa võib osta, vaid selles, et tššjõud on kaup."

kaubaringlus on aga nähtused, mis on omased kõige mitmesugusemale tootmisviisidele, kuigi erinevas ulatuses ja erineva osatähtsusega. Niisiis, me ei tea veel midagi antud tootmisviiside differentia specifica'st (iseloomulikest erinevustest) ega suuda nende üle otsustada, kui me tunneme ainult neile kõigile tootmisviisidele omaseid abstraktseid kaubaringluse kategooriaid.¹ Erinevalt produkti kaubavormist, mis iseenesest ei ole tootmisviisi põhitunnuseks, on töötajate eraldumine tootmisvahendeist ja tööjõu kui kauba eksisteerimine vaid ühe - kapitalistliku tootmisviisi eriliseks tunnuseks. "Kapitalism on kaubatootmine tema kõrgeimal arenemisastmel, millel ka tööjõud muutub kaubaks."²

Teaduslikku põhjendust ei oma ka seisukoht, et kuigi sotsialismis tööjõud pole kaup, omab ta siiski väärtust. Väite tõestusel püütakse toetuda K. Marxi järeldustele tööjõu majandusliku vormi kohta kapitalismis.³ Põhiargumendiks on jällegi tööjõu kaubavormi tuletamine kaubalis-rahalistest suhetest. Samastatakse tööjõu väärtust tööjõu taastootmiseks mineva elatusvahendite fondi väärtuse ja hinnaga. Kuid tööjõu väärtus ja töötajate elatusvahendite väärtus on erinevad majanduskategooriad. Väärtust omab vaid kaup. Tähendab, elatusvahendite väärtus eksisteerib alati, kui produkte toodetakse kui kaupu. Ja ainult juhul, kui kaubaks muutub tööjõud, muutub tema tootmiseks ja taastootmiseks vajaminevate tarbeesemete väärtus tööjõu väärtuse substantsiks.

Võttes kokku eelõeldu, võime teha järgmise järelduse. Tööjõu ja tootmisvahendite ühendamise protsess sotsialismis kujutab endast suhet tootmise kahe põhiagendi: töötaja ja ühiskonna vahel, milles suhte üks pool - töötaja on oma tööväime vahetu omanik, kuid ühtlasi ka tootmisvahendite assotsieerunud omanik, suhte teine pool - ühiskond on tootmisvahendite vahetu omanik. Selles suhtes tööjõud võtab assotsieerunud, ühiskondlikule omandusele baseeruva tööjõu vormi, ühendamise iseloomult on tööjõu ja tootmis-

¹ K. M a r x , Kapital. I kd., lk. 106.

² V. I. L e n i n , Teosed. 22. kd., lk. 223.

³ A. Т о о м с о о , Ühest tööjõu taastootmise sõlmprobleemist. "Техника ja Тootmine", 1970, nr. 3, lk. 126-128. М и ф та ф о в , Стоимость рабочей силы при социализме. Ташкент, 1968, с. 7.

vahendite ühendamise protsess mittekaubaline, ühinemise viisilt vahendatud - tööjõu tootmisvahendite ühendamine toimub ühiskonna vahendusel tööjõu palkamise vormis.

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛЕГКОВЫХ АВТОМОБИЛЕЙ ЛИЧНОГО ПОЛЬЗОВАНИЯ

А. А р а к

Кафедра политической экономии

1. О дальнейшем развитии пассажирских перевозок

С ростом масштабов нашей экономики все больше повышается роль транспорта как фактора эффективности производства. Он призван обеспечить четкое взаимодействие различных звеньев народного хозяйства, образцово обслуживать население.

"Основной задачей транспорта является более полное и своевременное удовлетворение потребностей народного хозяйства и населения в перевозках, ускорение доставки грузов и передвижения пассажиров на основе существенного повышения мощности и качества работы всей транспортной системы ...",^I — указывается в проекте ЦК КПСС к XXV съезду партии. В X пятилетке намечается рост пассажирооборота транспорта общего пользования на 23%, в том числе автобусного транспорта на 28%, а также повышения культуры обслуживания пассажиров на всех видах транспорта. На решение этих задач должны быть в ближайшие годы направлены трудовые усилия работников пассажирского транспорта.

Естественно, в развитом социалистическом обществе преобладает плановое развитие общественного и индивидуального транспорта. Задачей является выбор наиболее эффективного (как в экономическом, так и в социальном отношении) варианта развития пассажирского транспорта. При этом, учитывая главную задачу социалистической экономики, надо исходить из предположения, что потребности населения в передвижении должны покрываться наиболее полно. Это трудная задача, так как подвижность населения растет очень быстро в связи с постоянным увеличением реальных доходов населения, удалением в городах друг от друга мест жительства и работы, в связи с ростом свободного времени людей, предоставлением льгот при пользова-

^I Проект ЦК КПСС к XXV съезду. Основные направления развития народного хозяйства СССР на 1976—1980 годы. Таллин, "Ээсти Раамат", 1975, стр. 46.

нии транспортом различным категориям членов общества (учащимся, студентам и т.д.), ростом поездок за покупками (требования людей к качеству потребительских товаров постоянно повышаются) и т.д. Так, пассажирооборот всех видов транспорта общего пользования в СССР увеличился за последние 25 лет примерно в 7 раз при росте численности населения только в 1,4 раза.

Общественный и индивидуальный транспорт выполняют в социалистическом обществе различную социально-экономическую роль. Так, например, покрытие потребности населения в служебных передвижениях, в основном, автомобилями личного пользования затруднено (малая провозная способность) и дорого. Поэтому потребуются дальнейшие усилия для преимущественного развития общественного транспорта. Но и индивидуальный транспорт имеет в социалистическом обществе свою функцию, дополняя в известной мере, особенно при культурно-бытовых поездках, работу общественного транспорта. Социально-экономическая роль индивидуального транспорта сводится, по нашему мнению, к содействию увеличению и более рационального использования свободного времени людей, к их большему общению (личный транспорт более мобилен), а тем самым и к всестороннему развитию личности, к ликвидации существенных различий между городом и деревней (хотя в основных направлениях и предусматривается значительное расширение обслуживания сельского населения различными видами транспорта,² однако там невозможно и экономически нецелесообразно создавать автобусное движение, например, на уровне города) и т.д.

Исходя из этого, индивидуальный транспорт имеет и будет иметь определенное место в транспортной системе СССР, о нем говорится и в основных направлениях развития народного хозяйства СССР в X пятилетке: "Увеличить объем и виды услуг, связанных с ростом транспорта личного пользования. Развивать сеть станций технического обслуживания, автозаправочных станций, а также кооперативных гаражей и стоянок для транспортных средств, принадлежащих населению"³.

² Проект ЦК КПСС к XXV съезду, стр. 61.

³ Там же, стр. 61.

С ростом количества автомобилей индивидуального пользования увеличится и объем их перевозок, что несомненно окажет некоторое влияние на работу общественного транспорта. По зарубежному опыту такое воздействие становится ощутимым при наличии 50-80 индивидуальных легковых автомобилей на 1000 жителей страны.⁴ Как показано в таблице I, Эстонская ССР как раз подходит к такому рубежу уровня автомобилизации:

Таблица I.

Количество легковых автомобилей личного пользования (АЛП) на 1000 жителей в ЭССР

	1950	1960	1965	1970	1971	1972	1973	1974*	1975
Число АЛП на 1000 жителей	1	10	15	20	22	24	30	40	47

Данное обстоятельство, а также необходимость выявления причин, обуславливающих выбор транспортного средства при служебных передвижениях (тогда мы имеем дело с "пиковыми" загрузками улиц) и получения данных для сравнения затрат времени при поездках на работу автомобилем личного пользования с затратами времени на общественном транспорте, т.е. сравнения одного из факторов социально-экономической эффективности пассажирского транспорта - сбережения и более целесообразного использования вне рабочего времени людей - при использовании индивидуальным или общественным транспортом, побудило Управление пассажирских перевозок (УПП) Минавтошосдора ЭССР под руководством автора данной статьи провести в 1975 году реферируемое обследование. В ходе обследования проводился анкетный опрос владельцев личных автомобилей и подсчет пассажиров в этих автомобилях.

⁴ E. M e n e s. Komunikacja pasażerska w wielkich aglomeracjach. Artykuł dyskus. "Motoryzacja", 1974, Nr. 10, S. 277.

* До 1973 года включительно имеются данные по состоянию на 25 мая соответствующего года, а с 1974 г. по состоянию на 1 ноября - от этого и такое резкое увеличение количества машин в 1974 г.

2. Результаты анкетного опроса

Опрос проводился в г. Таллине, в городах республиканского подчинения Тарту и Кохтла-Ярве (в дальнейшем "город"), в ряде малых городов республики, как Вильянди, Раквере, Хаапсаду и т.д. (в дальнейшем "городок") и в 5-ти сельских районах (в дальнейшем "село"). Всего проживало в районе опроса 35,6 тыс. владельцев личных автомобилей (62% от общего числа владельцев в ЭССР).^{ЖЕЖ} В выборочную совокупность попал согласно картотеке ГАИ каждый 45-й из них. Всего по почте было разослано 793 анкеты и получено обратно работниками УПП 505 анкет, пригодных для анализа (64%).

Данные о владельцах. Ответившие на анкету распределялись по роду занятий следующим образом:

Таблица 2

Распределение ответивших на анкету по роду занятий (в процентах)^{ЖЕЖ}

Место жительства	Род занятий						
	Рабочие	ИТР	Служащие	Работники умственного труда	Шоферы	Пенсионеры и др.	
Таллин	40	41	3	6	6	4	
Город	35	35	1	15	11	3	
Городок	27	32	1	7	29	4	
Село	37	30	7	4	17	5	
Всего	36	36	3	7	14	4	

Хотя шоферы являются тоже рабочими, они рассматривались отдельно, так как предполагалось (и это подтвердило обследование), что получаемые от них результаты будут несколько отличаться.

^{ЖЕЖ} Насыщенность легковыми автомобилями в районе обследования колебалась по данным 1974 г. от 35-47 машин на 1000 жителей.

^{ЖЕЖ} Среди рабочих на селе учитывались и колхозники; среди ИТР - руководящие работники, специалисты сельского хозяйства и т.д.; среди работников умственного труда - учителя, врачи, научные работники, преподаватели и т.д.

Средний возраст опрошенных владельцев автомобилей был 42,5 года. Водительских прав в семьях опрошенных было в среднем 1,52 (в Таллине - 1,47; в городах - 1,36, в городках - 1,54 и на селе - 1,72).

Данные об автомобилях и гаражах. По данным анкет средний возраст автомобиля равнялся 6,8 года, а средний пробег с начала эксплуатации - 76,4 тыс. км. Наименьший пробег имели машины таллинцев - в среднем 61 тыс. км., а наибольший - автомобили сельчан - 94 тыс. км. Данные о гаражах приводятся в таблице 3.

Таблица 3

Данные о гаражах

	Таллин	Город	Городок	Село
Наличие гаражей в %	69	85	90	93
Средняя отделенность гаража от места жительства (м)	515	554	248	177

По данным кандидата технических наук И. Пихлака, обеспеченность гаражами для хранения легковых автомобилей в г. Таллине в 1965 году была 88,7%⁵ и в 1969 году - 91%⁶. Значит, в связи со значительным ростом темпов автомобилизации обеспеченность гаражами в IX пятилетке несколько ухудшилась.

Трудовые передвижения. Как уже отмечалось, одной из целей реферируемого исследования было выявление тех критериев, которые, в основном, определяют выбор владельцами автомашин способа трудового передвижения. В таблице 4 мы приводим данные о распределении трудовых передвижений различными способами:

⁵ И.О. Пихлак. Исследование закономерностей использования индивидуального транспорта в городах. Автореферат кандидатской диссертации. ЦНИИП градостроительства, Таллин, 1968.

⁶ I. Pihlak. Kuidas kasutatakse isiklikku autot. "Tehnika ja Tootmine", 1971, Nr. 12, lk. 648.

Таблица 4.

Основной способ трудовых передвижений владельцев
личных автомобилей летом (Л) и зимой (З) в %

Способ передвижения	Таллин		Город		Городок		Село	
	Л	З	Л	З	Л	З	Л	З
Пе ш к о м	19	18	40	38	33	29	26	30
Общественным транспортом	36	67	24	41	16	34	12	14
Транспортом предприятий	0,5	2	1	2	8	10	16	22
А Л П	44	13	33	18	41	26	39	33
Другими способами	0,5	0	2	1	2	1	7	1
Все способы передвижения	100	100	100	100	100	100	100	100

Как видно из таблицы, автомобилями личного пользования на селе пользуются зимой значительно больше, чем в городах. Это в некоторой степени объясняется близостью гаражей и большей отдаленностью в тех местах остановок средств общественного транспорта и в связи с большими затратами времени на ходьбу до и от остановки, что видно из таблицы 5.

Таблица 5

Средние затраты времени (мин) при поездке на работу общественным транспортом (ОТ) и автомобилями личного пользования (АЛП)

Вид передвижения	Таллин		Город		Городок		Село	
	ОТ	АЛП	ОТ	АЛП	ОТ	АЛП	ОТ	АЛП
1. Ходьба до остановки (гаража)	5,0	5,1	5,6	5,5	5,6	3,6	10,9	2,8
2. Ожидание транспорта (подготовка АЛП)	6,1	6,9	7,2	6,8	4,9	6,9	7,8	8,1
3. Езда (с пересадками)	20,7	12,6	16,5	10,9	16,1	9,1	22,6	13,7
4. Ходьба до цели поездки	6,2	2,5	6,3	2,3	4,8	2,3	7,2	2,3
Итого:	38,0	27,1	35,6	25,5	31,4	21,9	48,5	26,9

При рассмотрении отдельно ответов тех из опрошенных владельцев легковых автомобилей, которые регулярно пользуются ими для поездок на работу, выяснилось, что они выигрывают при пользовании личным автомобилем вместо общественного транспорта в среднем 16 минут с одной поездки, т.е. 32 мин. за один рабочий день.

Затраты времени на уход за автомобилем. Средние затраты времени на уход (или организацию ухода) за автомобилем оказались равными 13,5 часам в месяц, причем наименьшими эти затраты были у шоферов (12,0 час) и рабочих (13,4 час). По-видимому, это объясняется их большими навыками. Больше всего времени затрачивали на уход за автомобилем пенсионеры (15,7 часов). Несколько неожиданным явилось то, что 2/3 ответивших на анкету нравилось или очень нравилось заниматься техуходом и ремонтом своего автомобиля (шоферы - 83%, рабочие - 73%, пенсионеры - 66%, служащие - 56%, работники умственного труда - 54%, ИТР - 50%).

Мотивы выбора транспортного средства при трудовых передвижениях. В анкете был задан вопрос: "Если у Вас имеется возможность передвигаться на работу на личной автомашине или автобусом, то Вы обычно предпочитаете 1) личный автомобиль, 2) автобус?" Для обоснования своего решения ответившие оценивали ряд перечисленных причин по шкале: это существенная причина (2 балла), это отчасти может быть причиной (1 балл) и это вообще не может быть причиной (0 баллов). Значит, чем ближе средний ответ к двойке, тем существеннее была данная причина при выборе транспортного средства. В таблице 6 дан анализ мотивов выбора транспортного средства тех ответивших на анкету, которые предпочитали совершать трудовые поездки на личном автомобиле. Как выяснилось, самыми весомыми причинами являются скорость и возможность совершать необходимые поездки после работы. И действительно, пользование автомобилем вместо автобуса экономит время у 79% ответивших на анкету (на селе даже у 94%). Со экономией времени связана и возможность совершать поездки после работы - на личном автомобиле это можно сделать гораздо быстрее, так как часто трудно подобрать для таких поездок подходящие, не требующие пересадок маршруты. С экономией времени пассажира

связаны и такие причины, как нарушение автобусами графиков движения, отсутствие пересадок, большие интервалы и т.д. Кроме экономии времени, на принятие решения в пользу автомобиля влияет и удобство поездки.

Таблица 6

Оценка владельцами АЛП причин предпочтения личного автомобиля для поездки на работу

П р и ч и н а	Общая оценка	Место жительства			
		Таллин	Город	Городок	Село
I. Можно скорее попасть на работу	1,56	1,51	1,54	1,63	1,63
2. Можно после работы сделать несколько необходимых поездок	1,55	1,59	1,48	1,53	1,57
3. Удобнее ехать	1,33	1,43	1,28	1,35	1,22
4. Автобусы переполнены	1,17	1,42	1,32	1,04	0,73
5. Можно подвезти членов семьи на работу, в школу и т.д.	0,96	0,99	0,79	0,95	1,03
6. Автобусы нарушают график	0,93	0,99	1,06	0,86	0,81
7. Нет пересадок	0,92	1,00	0,92	0,82	0,88
8. Интервалы движения автобусов большие	0,81	0,88	0,98	0,62	0,72
9. Можно во время работы сделать свои дела	0,81	0,71	0,70	0,98	0,94
10. Автобусные маршруты не подходят	0,74	0,45	0,87	0,95	0,97
11. До остановки автобуса далеко	0,49	0,45	0,54	0,37	0,61
12. В автобусе нельзя сесть	0,39	0,39	0,43	0,42	0,31
13. Остановки неблагоустроены	0,21	0,18	0,31	0,16	0,25
14. Ехать безопаснее	0,20	0,14	0,09	0,28	0,31
15. Шоферы, кондуктора, контролеры невежливы	0,06	0,06	0,09	0,04	0,06

У тех опрошенных, которые предпочитали для поездки на работу автобус, была только одна более контрастно выделяющаяся причина предпочтения - "машину нужно зимой подогреть" (1,31). Остальные причины получили оценку ниже средней

(в данном случае - I), например, "хочу беречь свою машину" - 0,96, "состояние улиц (дорог) плохое" - 0,92", "дешевле" - 0,90 и т.д. При этом последняя причина получила, естественно, более высокую оценку у жителей села (I,22), где проезд дороже, чем в городе.

Результаты опроса, касающиеся среднегодового пробега автомобиля личного пользования, будут приведены в следующем разделе.

3. Пассажиروоборот легковых автомобилей личного пользования

Для определения годового пассажирооборота (Q) АЛП надо знать их среднегодовой пробег (L), среднее наполнение (n) и количество автомобилей (N):

$$Q = LnN \quad \text{/пасс.-км/ (I)}$$

Среднегодовой пробег. По данным анкетного опроса среднегодовой пробег АЛП был в ЭССР в 1974 г. 10563 км (для расчетов можно принять 10600 км). При этом, в городах ЭССР особых различий не наблюдалось: Таллин - 10900 км, город - 10800 км и городок - 10700 км. На селе же среднегодовой пробег был несколько ниже - 9600 км. Наблюдается тенденция роста среднегодового пробега. Так по данным кандидата технических наук И. Пихлака, с 1965 г. по 1969 г. среднегодовой пробег АЛП в г. Таллине увеличился с 8400 км до 9480 км, т.е. в среднем на 270 км в год.⁷ В период за 1969-1974 годы увеличение же составляло в среднем 284 км в год. По-видимому, в дальнейшем при приближении среднегодового пробега к пределу насыщения (по мнению автора, таким пределом может быть среднегодовой пробег в 13-14 тыс. км), прирост его замедлится.

Обследованием установлено, что величина среднегодового пробега АЛП зависит, в основном, от следующих факторов:

а) Пользования автомобилем для трудовых передвижений:

---

⁷ I. Pihlak. Kuidas kasutatakse isiklikku autot, lk. 647.

Таблица 7

Среднегодовой пробег АЛП в 1974 году при различных
основных способах трудовых передвижения владельцев
АЛП (км)

Л е т о м		З и м о й	
Способ передвижения	Пробег АЛП в 1974 г.	Способ передвижения	Пробег АЛП в 1974 г.
1. Пешком	8650	1. Пешком	8850
2. Автобусом	9300	2. Автобусом	10 000
3. Ведомственным транспортом	8730	3. Ведомственным транспортом	8990
4. АЛП	13 100	4. АЛП	14 600

Из таблицы видно, что среднегодовой пробег АЛП, которыми пользуются для трудовых передвижений (поездки на работу) значительно больше.

б) Пользования автомобилем зимой. Пользование автомобилем в зимнее время ведет к значительному увеличению среднегодового пробега. Например, между среднегодовым пробегом и пробегом в феврале месяце 1975 года коэффициент корреляции $R = 0,430$. По местам жительства суммарный пробег АЛП в январе и феврале месяце 1975 г. распределился следующим образом:

Таблица 8

Распределение пробега АЛП в январе и феврале
месяце 1975 года (в процентах)

Место жительства	Пробег (км)	Распределение			
		0-2000	2000-4000	4000-6000	Более 6000
Таллин		85	9	4	2
Город		81	18	1	0
Городок		84	12	2	2
Село		81	12	5	2

В общей совокупности АЛП пользовались в указанные месяцы 65% опрошенных, при этом некоторое влияние на величину пробега имел возраст владельца автомобиля ($R = -0,179$). Но нужно отметить, что на полученный результат могла повлиять необыкновенно теплая зима в ЭССР в 1975 году.

в) Пользования автомобилем во время отпуска для туристических поездок ($R = 0,295$). Такие путешествия совершили 57% опрошенных (средний пробег - 2171 км). Соответствующее уравнение регрессии имеет вид:

$$y = 1,14 x_1 + 9298, \quad (2)$$

где y - среднегодовой пробег автомобиля (км);

x_1 - пробег во время туристической поездки (км).

г) Возраста автомобиля. С увеличением возраста автомобиля среднегодовой пробег уменьшается:

$$y = - 136 x_2 + 11923, \quad (3)$$

где x_2 - возраст автомобиля (год).

д) Возраста владельца автомобиля. Этот фактор приобретает особенно значительное влияние при превышении возраста владельца 55 лет. В этом случае среднегодовой пробег резко снижается. Соответствующее уравнение регрессии имеет вид:

$$y = - 188 x_3 + 19159, \quad (4)$$

где x_3 - возраст владельца автомобиля.

Составленное на основании трех последних факторов уравнение множественной регрессии приводится ниже:

$$y = 1,1 x_1 - 36,6 x_2 - 173 x_3 + 17200, \quad (5)$$

где x_1 - длина туристической поездки (км);

x_2 - возраст автомобиля (год);

x_3 - возраст владельца автомобиля (год).

Как мы видим, наибольшее влияние на изменение среднегодового пробега автомобиля оказывает возраст владельца.

Отдаленность гаража от места жительства на среднегодовой пробег автомашин влияния почти не оказывает ($R = -0,015$).

Учитывая вышесказанное, думается, что в расчетах на X пятилетку можно принять среднегодовой прирост пробега АЛП равным 200 км.

Среднее наполнение автомобиля. Среднее наполнение АЛП определялось путем наблюдений, которые осуществлялись линейными контролерами автохозяйств УПП в 5 городах и 3 районах в мае и июне месяце 1975 года. Наблюдениями было охвачено 12.998 личных автомобиля. Результаты приведены в таблице 9.

Таблица 9
Среднее наполнение АЛП (человек)

Место наблюдений	Дни недели и число	Среда 28.5.75	Пятница 30.5.75	Понедельник 2.6.75.	Суббота 7.6.75
В городе		1,95	1,98	1,91	2,65
За городом		2,45	2,51	2,30	2,83

В среднем наполнение АЛП в городах было 2,17 пассажира, а за городом 2,56 (для расчетов можно принять общее среднее наполнение в 2,3 пассажира).

Следует отметить, что полученные данные (Харьбский район) близки к результатам, полученным при учете пассажиров на въездных дорогах из Таллина (т.е. по существу то же, что и в Харьковском районе) в 1972 году⁸. Так, в 1975 году средняя наполняемость АЛП по пятницам была 2,56 пассажира (1972 г. - 2,4 пассажира) и по субботам 2,72 пассажира (1972 г. - 2,7 пассажира).

В перспективе, в связи с ростом числа автомобилей, среднее наполнение АЛП, по-видимому, будет уменьшаться. Так в странах с высокой степенью автомобилизации (например, в США⁹

⁸ Т.Х. М е т с в а х и. Подвижность населения во внешнем обмене города с использованием легкового транспорта. Исследования по строительству. Градостроительство и архитектура. Таллин, 1975, стр. 117.

⁹ H.S. L e v i n s o n. The economics and importance of speed. - "Journal of the Highway Division", vol. 94, No NW 1, June 1968, p. 15.

в ФРГ¹⁰) средним является 1,7 пассажира в легковом автомобиле. Для расчетов, по мнению автора, можно на 1980 год принять среднее наполнение в 2,2 пассажира.

Количество легковых автомобилей личного пользования.

Прогнозы иностранных фирм "Эссо"¹¹, "Шелл"¹² др. исходят, в основном, из роста общественного валового продукта, из доходов на одного жителя и уровня цен на потребительские товары, т.е. они основаны на корреляционной зависимости между числом автомобилей (на 1000 жителей) и каким-либо экономическим показателем. Некоторые прогнозы принимают при этом во внимание и предел насыщения (по прогнозу И. Сиебке для ФРГ - 300 автомобилей на 1000 жителей)¹³, при приближении к которому прирост автомобильного парка значительно замедлится.

В социалистическом же обществе на количество АЛП существенное влияние оказывают те основные цели, которые общество ставит перед собой в какой-то конкретный период. Если, например, в IX пятилетке очень быстро росло производство легковых автомобилей (в 3,5 раза), то X пятилетку характеризует рост производства грузовых автомобилей. Производство же легковых автомобилей будет расти более медленными темпами. Исходя из этого можно предполагать, что реализация автомобилей населению, особенно по сравнению с 1975 годом, также не будет расти и, следовательно, сохранится установившийся в последние годы темп прироста АЛП на 1000 жителей. Итак, число автомобилей будет, по существу, функцией времени, что дает

¹⁰ S. H e d r i c h, G. W i n k l e. Unkonventionelle stätische Verkehrsmittel der 80 Jahre am Beispiel Transurbahn. - "Nahverkehrs-Praxis", 1972, No. 6, S. 18.

¹¹ Der Bestand an Kraftwagen in Westdeutschland bis 1965. "Erdöl und Kohle", Hamburg, Jg. 11 (1968).

¹² Schell-AG. Methodik zur Prognose des Kraftfahrzeugsbestandes bis 1975. Oktober 1961.

¹³ J. S i e b k e. Die Nachfrage nach Personenkraftwagen in der Bundesrepublik Deutschland mit einer Prognose bis zum Jahre 1970. Forschungsberichte des Landes Nordrhein-Westfalen. Nr. 1223, Köln, 1963.

нам основание предположить для ЭССР следующую формулу расчета уровня автомобилизации на 1976-1980 годы:

$$Y_a = 24 + 7,64 (t - 1972), \quad (6)$$

где Y_a - уровень автомобилизации (количество АЛП на 1000 жителей);

t - рассматриваемый год.

Рассчитав по приведенной формуле, например, уровень автомобилизации на 1980 год, получим следующий результат:

$Y_a = 24 + 7,64 (1980 - 1972) = 85,12 \approx 85$ АЛП на 1000 жителей, а так как в указанном году в Эстонской ССР по прогнозам будет проживать 1,5 миллиона жителей, то количество АЛП в республике составит примерно 128 тысяч.

Однако следует отметить, что на приведенный результат могут оказать значительное влияние следующие факторы:

- 1) изменение завоза АЛП из других республик;
- 2) изменение лимитов реализации автомобилей (перераспределение между союзными республиками) и
- 3) динамика цен автомобилей (подразумеваются новые марки).

Пассажиروоборот АЛП. Согласно формуле (I) пассажируоборот АЛП в 1974 году равнялся в ЭССР:

$$Q = \ln N = 10600 \cdot 2,3 \cdot 57100 = 1.392.098.000 \text{ пасс.-км.}$$

Для сравнения укажем, что пассажируоборот автобусов транспорта общего пользования ЭССР, в том же году, равнялся 3002 миллионам пассажирокилометрам, а такси - 205 миллионам пассажирокилометрам (при средней наполняемости такси в 2,1 пассажира)¹⁴.

При расчете перспективного пассажируоборота АЛП в 1980 году за основу примем среднегодовой пробег $L = 11.800$ км; наполняемость $n = 2,2$ пассажира и количество автомобилей $N = 128.000$

---

¹⁴ По данным Минавтошосдора ЭССР.

И т а к:

$$Q = L_{\text{ЛП}} = 11.800 \cdot 2,2 \cdot 128.000 = 3.322.800.000 \text{ пасс.-км,}$$

т.е. рост по сравнению с 1974 годом более чем в 2,5 раза при среднем росте пассажирооборота транспорта общего пользования в X пятилетке на 23% (пассажирооборот автобусного транспорта вырастет на 28%)¹⁵. Значит пассажирооборот АЛП будет в конце X пятилетки равняться 75-85% пассажирооборота автобусов общего пользования ЭССР и это обстоятельство не может не оказать влияния на развитие перевозок общественным транспортом.

В процессе исследования было установлено, что основными критериями при выборе вида транспорта для трудовых передвижений являются скорость, возможность совершать несколько поездок после работы и удобство (комфорт) поездки. На среднегодовой пробег автомобилей личного пользования оказывают влияние возраст владельца автомобиля, пользование автомобилем для трудовых передвижений и во время отпуска, возраст автомобиля, пользование автомобилем зимой и др. факторы. Для более точного определения динамики перечисленных факторов потребуются повторные исследования, так как во время проведения обследования отсутствовали для сравнения, в основном, базисные данные. Получение достоверных данных о развитии перевозок автомобилями личного пользования является весьма важным для более точного планирования работы общественного транспорта.

---

¹⁵ Проект ЦК КПСС к XXV съезду, стр. 46, 49.

ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВЕДОМСТВЕННЫХ АВТОБУСОВ В ЭСТОНСКОЙ ССР

А. А р р а к

Кафедра политической экономии

В IX пятилетке пассажирооборот автобусов общего пользования был на 3,5 миллиарда пасс.-км (32%) больше, чем в VIII пятилетке, при росте парка автобусов на 13%. В общем пассажирообороте республики автобусный транспорт стоит на первом месте — на его долю приходится около 60% пассажирооборота транспорта общего пользования республики. Но на самом деле удельный вес автобусного транспорта в общем пассажирообороте еще больше, так как публикуемые в статистических ежегодниках данные не учитывают пассажирооборота, выполняемого ведомственными автобусами, количество которых в последние 2 пятилетия росло очень быстро. Как, только за IX пятилетку количество ведомственных автобусов в республике увеличилось на 68%. Это обстоятельство ставит со всей остротой задачу изучения эффективности их использования, что может в основном зависеть от продолжительности суточного времени нахождения автобусов в наряде, выпуска автобусов на линию, среднегодового пробега автобуса, использования вместимости автобуса, целесообразности сферы применения ведомственных автобусов с точки зрения уровня материальных и трудовых затрат, от влияния применения автобусов в технологическом процессе предприятий (например, перевозка рабочих) на рост производительности труда и т.д. В настоящей статье в основном рассматриваются те стороны эффективности, которые связаны с интенсивностью использования ведомственных автобусов, а также сделана попытка определить их пассажирооборот, что важно с точки зрения организации и планирования работы общественного транспорта. Фактический материал, использованный в статье, был собран в ходе обследования использования ведомственных автобусов, проведенного Управлением пассажирских перевозок (УПП) Минавтошосдора ЭССР в 1974–1975 гг. под руководством автора статьи.

В ходе обследования при помощи анкет были собраны сведения о 169 ведомственных автобусах ЭССР (5,8% от их общего количества). Районом проведения анкетного опроса были выбраны города Таллин, Тарту и Вильянди и Пярнуский, Раквереский, Вильяндиский и Валгаский районы. Данные, характеризующие выборочную совокупность в разрезе принадлежности автобусов разным ведомствам, приведены в таблице I.

Кроме анкетирования, в работе пользовались фотографированием использования обследованных автобусов в течении пяти дней недели (по понедельникам, средам, пятницам, субботам и воскресеньям). Ниже будут приведены и прокомментированы основные результаты упомянутого обследования.

Т а б л и ц а I
Некоторые данные, характеризующие выборочную совокупность

Отрасль народного хозяйства	Обследовано автобусов (шт)	Средний возраст автобуса (год)	Средний общий пробег (тыс.км.)	Среднегодовой пробег ^{жж} (км)
Промышленность	53	6,4	216	31090
Сельское хозяйство	62	10,8	484	40120
Транспорт	7	9,1	421	39640
Строительство	15	9,6	357	36790
Культура [*]	21	6,7	240	22100
Прочее	11	6,2	132	25500
В среднем	-	8,4	331	34046

* Под общим названием "культура" учтены школы, ВУЗ-ы, учреждения культуры и научные учреждения.

жж Средний за 1973-1974 гг. Для расчетов можно принять среднегодовой пробег равным 34 тыс. км. Нужно отметить, что данный результат сравнительно мало отличается от среднегодового пробега, определенного по методике Госплана СССР (40% от пробега автобусов общего пользования) - 31,2 тыс. км (см. Госплан СССР. Методические указания о порядке определения объема пассажирских перевозок автомобильным транспортом (для планирования и учета) № 5 - 283/7-305, 31 марта 1972 г.).

Средняя величина общего пробега и средний возраст ведомственного автобуса. Из таблицы I видно, что наибольший общий пробег имеют автобусы колхозов и совхозов. Они также находились наиболее длительное время в эксплуатации. Если например, в промышленности автобусы, имеющие возраст свыше 10 лет, составляют только 23% от их общего количества, то в сельском хозяйстве - 62%. В колхозах и совхозах автобусы с общим пробегом свыше 500 тыс. км (т.е. практически амортизированные) составляют 54% от их общего количества, в промышленности - только 11%. Если сравнить средний общий пробег автобусов, принадлежащих сельскохозяйственным предприятиям, со средним общим пробегом остальных обследованных автобусов, то видна существенная разница: средний общий пробег автобусов, используемых в сельском хозяйстве равен 481 тыс. км, средний пробег остальных автобусов - 245 тыс. км.

Результаты обследования показывают, что некоторые автобусы, несмотря на большую величину общего пробега, эксплуатируются интенсивнее других. Например, наблюдается статистически значимая корреляционная связь между временем нахождения в наряде за 5 дней фотографирования работы автобусов и общим пробегом автобуса ($R = 0,328$), т.е. чем больше общий пробег, тем больше времени автобус в указанные дни находился в наряде.

Среднегодовой пробег. Самый большой среднегодовой пробег имеют автобусы колхозов и совхозов, самый низкий - автобусы учреждений культуры, промышленность занимает по этому показателю среднее положение (табл. I). Например, среди обследованных в учреждениях культуры автобусов не было машин со среднегодовым пробегом свыше 50 тыс. км, в промышленности такие машины составляли 9%, на транспорте - 14% и в сельском хозяйстве - 25%.

Результаты обследования показали, что наблюдается статистически значимая корреляционная зависимость между среднегодовым пробегом автобуса и его общим пробегом ($R = 0,279$). Возраст же машин на среднегодовой пробег практически не оказывает влияния ($R = -0,004$). Между временем нахождения в наряде в дни фотографирования и среднегодовым пробегом наблюдается довольно тесная корреляционная связь ($R = 0,454$). Так, например, автобусы, которые эксплуатировались в указанные 5 дней всего от 0 до 5 часов имели среднегодовой пробег в 23,3 тыс. км, машины, которые находились в наряде от

15 до 20 часов - 28,9 тыс. км, а автобусы, которые использо-
вались от 45 до 50 часов - 37,1 тыс. км.

Среднее суточное время нахождения автобусов в наряде бы-
ло в дни фотографирования рабочего дня автобусов 10,4 часов
(в автохозяйствах УПП в 1974 г. - 12,4 часа; в 1975 г. - 12,1
часов), причем по дням недели среднесуточное время нахожде-
ния автобусов в наряде колеблется незначительно (10,2 - 10,7
час.). Более значительно отличается данный показатель по от-
раслям народного хозяйства (сельское хозяйство - 11,4 час.,
промышленность - 10,1 час., строительство - 9,2 час., куль-
тура - 8,2 час.).

Коэффициент выпуска на линии ведомственных автобусов в
5 дней фотографирования работы был равным 0,595, что гораздо
ниже соответствующего показателя по УПП (в 1974 г. - 0,820;
в 1975 г. - 0,822). Данный коэффициент значительно колеблет-
ся по дням недели (табл. 2) - сравнительно мало автобусов
выпускается на линии по выходным дням. Исключение составляют

Т а б л и ц а 2

Коэффициент выпуска ведомственных автобусов
на линии по дням недели и отраслям
народного хозяйства

Отрасль н/х-ва	День недели	Понедель- ник	Среда	Пятница	Суббота	Воскре- сенье
Промышленность		0,717	0,596	0,731	0,461	0,302
Сельское х-во		0,763	0,836	0,695	0,763	0,467
Транспорт		0,857	0,857	0,714	0,571	0,286
Строительство		0,667	0,933	0,733	0,400	0,133
Культура		0,571	0,619	0,476	0,381	0,381
Прочее		0,500	0,300	0,400	0,400	0,100

лишь колхозы и совхозы, где по субботам и воскресеньям коэф-
фициент выпуска довольно высок. Из вышесказанного можно за-
ключить, что ведомственные автобусы используются больше в
производственных, чем в культурно-бытовых целях.

Конкретнее цели использования ведомственных автобусов
рассматриваются ниже.

Цели использования ведомственных автобусов. По данным
фотографирования рабочего дня автобусов составлена табли-
ца 3, которая отражает распределение километража ведомствен-

Распределение километража ведомственных автомобилей по
отраслям народного хозяйства и целям поездок

Отрасль народного хозяйства	Цель поездки	Перевозка рабочих	Перевозка сезонных рабочих	Перевозка школьни- ков	Поездки культ. характера	Бытовые поездки	Служебные поездки	Перевозка грузов	Работа по заказам	Холостой пробег	Прочие поездки	Всего
Промышленность		2621 (12,9)	-	-	3181 (15,7)	226 (1,1)	9941 (49,0)	1533 (7,6)	411 (2,0)	1504 (7,4)	876 (4,3)	20295 (100%)
Сельское х-во		12425 (35,0)	7688 (21,7)	2446 (6,9)	4808 (13,6)	262 (0,7)	2159 (6,1)	216 (0,6)	3303 (9,3)	935 (2,6)	1225 (3,5)	35467 (100%)
Транспорт		907 (40,0)	-	-	477 (21,2)	-	353 (15,7)	513 (22,7)	-	-	10 (0,4)	2260 (100%)
Строительство		4759 (65,9)	-	-	506 (7,0)	10 (0,1)	460 (6,4)	85 (1,2)	-	1318 (18,3)	80 (1,1)	7218 (100%)
Культура		370 (6,2)	-	-	2534 (42,6)	93 (1,6)	2693 (45,3)	198 (3,3)	-	52 (0,9)	6 (0,1)	5946 (100%)
Прочее		267 (29,6)	-	-	240 (26,7)	-	150 (16,7)	90 (10,0)	120 (13,0)	35 (3,7)	-	902 (100%)
В с е г о		21349 (29,6)	7688 (10,7)	2446 (3,4)	11746 (16,3)	591 (0,8)	15758 (21,9)	2635 (3,7)	3834 (5,3)	3844 (5,3)	2197 (3,0)	72088 (100%)

ных автобусов по отраслям народного хозяйства и целям поездок. Нужно отметить, что несмотря на неравномерное представительство отдельных отраслей народного хозяйства в выборочной совокупности, из таблицы 3 можно получить достаточно объективное представление о распределении километража по целям поездок внутри каждой отрасли. Так, можно заключить, что на строительстве (66% километража) и в сельском хозяйстве (57%) автобусы используются в основном для перевозки рабочих, т.е. непосредственно для обслуживания процесса производства. Следует при этом отметить, что из-за сравнительно нерегулярного характера таких перевозок, множественности маршрутов и т.д. их трудно выполнить средствами транспорта общего пользования. Кроме того, нужно учесть, что необходимость перевозки рабочих возникает обыкновенно в "часы пик" работы транспорта общего пользования.

В промышленности и учреждениях культуры преобладают служебные поездки (соответственно 49% и 45% километража). Думается, что с народнохозяйственной точки зрения, в служебных целях целесообразнее использовать вместо автобусов малолитражные легковые автомобили. На транспорте автобусы довольно часто используются для перевозки грузов.

Кроме использования автобусов в производственных целях, в общем километраже довольно значительную часть занимают поездки культурного характера (в том числе экскурсии).

По заказам обследованные ведомственные автобусы работали в среднем 1490 км в год, причем наблюдаются довольно значительные отклонения от средней величины по отраслям народного хозяйства. Больше всех работали по заказам автобусы принадлежащие колхозам и совхозам; - в среднем 2207 км в год, затем следуют автобусы учреждений культуры (1604 км), строительных организаций (1029 км), транспортных предприятий (824 км) и промышленных предприятий (768 км в год). Некоторые автобусы довольно часто работали по заказам - свыше 4000 км в год работали по заказам 15% автобусов колхозов и совхозов, по 7% автобусов строительных организаций и учреждений культуры.

В ходе обследования было установлено, что перевозки школьников в сельской местности выполняются в основном автобусами общего пользования (преимущественно линейными автобусами и в меньшей мере специальными школьными автобусами). Из обследованных 34 колхозов и совхозов в 10 основным средст-

всем перевозки школьников являлся автобус хозяйства и как видно из таблицы 3 на эту цель в дни обследования пришлось только около 7% общего километража автобусов колхозов и совхозов.

В интересах оптимального функционирования транспортной системы республики было бы желательно известное перераспределение функций между транспортом общего пользования и ведомственным транспортом. Необходимо выбрать такую организационную форму перевозок, которая наилучшим образом обеспечит выполнение задач, стоящих перед пассажирским транспортом, учитывая интересы общества, предприятий и потребителей транспортных средств. Думается, что ведомственный автобусный транспорт в такой системе должен бы в основном заниматься перевозкой рабочих, а на селе и школьников.

Двойко можно разрешить вопрос удовлетворения потребностей людей в поездках культурно-бытового характера. С одной стороны — транспорт общего пользования имеет большие возможности для лучшей организации транспортного процесса, улучшения использования транспортных средств и тем более рационального использования трудовых и материальных ресурсов. Значит нужно значительно ускорить рост количества средств транспорта общего пользования, чтобы иметь возможность передать все поездки культурно-бытового характера в ведение транспорта общего пользования. С другой стороны, такая передача в некоторых случаях может привести к увеличению затрат общественного труда. Например, колхозы и совхозы республики пользуются довольно часто своими автобусами для поездок на спектакли в городские театры. Если же использовать для такой поездки автобус транспортного предприятия (которое расположено в городе), то километраж удвоится, а следовательно расход материальных и трудовых ресурсов общества будет расти. Нужно учесть также обстоятельство, что поездки культурно-бытового характера совершаются в основном в выходные дни, т.е. тогда, когда транспорт общего пользования наиболее загружен.

Среднее наполнение автобуса в некоторой мере отражает интенсивность его использования. Наполнение ведомственного автобуса важно знать и для определения пассажирооборота этих автобусов. Следует отметить, что среднее число пассажиров в ведомственных автобусах в разрезе целей поездок и отраслей народного хозяйства довольно резко отличается (табл. 4). Наиболее интенсивно загружены автобусы сельскохозяйственных

Таблица 4

Среднее число пассажиров в автобусе

Отрасль народного хозяйства	Цель поездки											В среднем
	Перевозка рабочих	Перевозка сезонных рабочих	Перевозка школьников	Поездки культурно-го характера	Бытовые поездки	Служебные поездки	Перевозка грузов	Работа по заказам	Холостой пробег	Прочие поездки		
Промышленность	15,7	-	-	19,7	11,7	8,5	1,1	17,0	0	14,1	10,5	
Сельское хоз-во	18,6	25,0	21,2	23,8	9,6	8,4	1,0	27,9	0	10,7	20,2	
Транспорт	21,4	-	-	16,9	-	14,9	3,8	-	0	4,0	15,4	
Строительство	16,5	-	-	24,0	2,0	3,6	1,5	-	0	4,0	12,8	
Культура	11,5	-	-	21,9	2,8	4,9	2,7	-	0	3,0	12,4	
Прочее	8,5	-	-	8,5	-	2,5	-	7,5	0	-	6,2	
В среднем:	17,7	25,0	21,2	21,7	9,2	7,8	1,7	26,1	0	11,8	15,7	

предприятий. При этом нужно учесть еще и то обстоятельство, что 81% обследованных автобусов колхозов и совхозов построен на базе грузового автомобиля ГАЗ (ПАЗ, КАВЗ ТА-6), т.е. являются автобусами сравнительно малой вместимости. В выборочной совокупности таких автобусов было сравнительно меньше - 65%.

Естественно, что наибольшее количество пассажиров в автобусе - при перевозке рабочих и школьников, а также при поездках культурного характера и работе по заказам (в основном экскурсии) и наименьшее - при перевозке автобусом грузов и при служебных поездках. Для расчетов можно принять в качестве среднего показателя 15,7 пассажира.

Пассажирооборот ведомственных автобусов. Среднюю годовую производительность ведомственного автобуса можно определить по формуле:

$$= \quad \cdot \quad = 34.000 \times 15,7 = 533,8 \text{ тыс. пасс. км.}$$

где - среднегодовой пробег ведомственного автобуса (табл. I);
- среднее количество пассажиров в автобусе (табл. 4).

Зная количество ведомственных автобусов, можно определить динамику их пассажирооборота и сравнить его с динамикой пассажирооборота автобусов общего пользования, а также установить удельный вес ведомственных автобусов в удовлетворении потребности населения в передвижении. В таблице 5 приводится рост транспортной подвижности населения Эстонской ССР и распределение его по видам транспорта (см. табл. 5, стр. II8)

Из таблицы 5 видно, что удельный вес ведомственного автобусного транспорта в общем приросте транспортной подвижности населения ЭССР довольно стабилен, хотя абсолютное значение прироста в последние годы значительно превышает прирост подвижности, связанный с использованием автобусов общего пользования. Ведущее место в приросте подвижности населения в ближайшее время будет принадлежать автомобилям личного пользования. Приведенные обстоятельства необходимо учитывать при планировании и организации работы транспорта общего пользования.

Т а б л и ц а 5

Рост транспортной подвижности населения Эстонской ССР в 1967-1974 гг.

Годы	Пасс.-км на I жителя			Средний прирост подвижности на I жителя в год (пасс.-км)		Удельный вес различных видов транспорта в общем приросте подвижности (%)	
	1967	1970	1974	1967-1970	1971-1974	1967-1970	1971-1974
Транспортная подвижность							
всего	3581	4599	5855	339	314	100%	100%
в том числе:							
1. Транспорт общего пользования	2781	3473	3857	231	96	68	31
в том числе автобусный	1451	1925	2117	158	48	47	15
2. Ведомственный автобусный транспорт	449	684	1016	78	83	23	26
3. Автомобили личного пользования	351	442	982	30	135	9	43

З а к л ю ч е н и е

Работа ведомственных автобусов наиболее тесно связана с процессом производства на строительстве и в сельском хозяйстве, где автобусами пользуются в основном для перевозки рабочей силы. Данное обстоятельство видимо и заставляет, особенно в сельском хозяйстве, пользоваться автобусами интенсивнее, что отражается в большем среднегодовом пробеге и большем времени пребывания автобуса в наряде. Коэффициент выпуска автобусов колхозов и совхозов на линию также выше, чем в других отраслях народного хозяйства. При этом более интенсивное использование автобусов в сельском хозяйстве достигнуто при сравнительно наихудших условиях (наибольшая средняя величина общего пробега и наибольший средний возраст автобуса). Все вышесказанное необходимо в дальнейшем учитывать при распределении автобусов между отраслями народного хозяйства, т.е. автобусы целесообразно в первую очередь выделять строительным организациям и сельскохозяйственным предприятиям. При наличии большого количества автобусов у колхозов и совхозов им можно в основном передать перевозку школьников, что даст возможность ликвидировать нерентабельные "школьные" маршруты автобусов общего пользования. Промышленным предприятиям и учреждениям культуры, где автобусами пользуются в основном для служебных поездок, целесообразнее в дальнейшем выделить вместо автобусов больше служебных легковых автомобилей.

Приведенное обследование дало весьма ценные данные для планирования и организации работы общественного транспорта, которому должен быть обеспечен приоритет в развитии пассажирских перевозок.

SISUKORD
СОДЕРЖАНИЕ

1. H. Metsa.	Hind ja kvaliteet.....	3
2. И. Ларин.	Качество продукции в системе эффективности производства.....	II
3. В. Пээдимаа.	Интересы и материальное стимулирование работников в целях обеспечения и развития качества продукции	20
4. V. Krinal.	Eesti kodanluse mõningatest agraarvaadetest käesoleva sajandi algul	30
5. Л. Паглант.	Об особенностях с/х кооперации в развитых капиталистических и развивающихся странах	6I
6. L. Kaarasmaa.	Tööviljakuse ja töötasu kasvu vahekor- rast põllumajanduslikus tootmises	69
7. E. Hansberg.	Tööjõu majanduslik vorm sotsialismis..	78
8. A. Аррак.	О некоторых аспектах использования легковых автомобилей личного пользования	94
9. A. Аррак.	Вопросы эффективности использования ведомственных автобусов в Эстонской ССР	109